John Adams Library.

IN THE CUSTODY OF THE
BOSTON PUBLIC LIBRARY.

SHELF No.
ADAMS
143.5
V. 3

T. LIVII PATAVINI

TOMUS SECUNDUS.

PARS PRIMA.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER Emeritus Rhetoricæ Professor in Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis Paris.

TOMUS SECUNDUS.

PARS PRIMA.

PARISIIS,

Apud J. BARBOU, viâ Mathurinensium.

M DCC LXXIV.

Adams
143.5
v.3

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM *AB URBE CONDITA* LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

EPITOME LIBRI XXI LIVIANI.

1 *IN Italiam belli Punici ſecundi ortus narratur, & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem tranſitus, a quo Saguntum, ſociorum populi Romani civitas obſeſſa, octavo menſe capta eſt. De quibus injuriis miſſi legati ad Carthaginienſes, qui quererentur, quum ſatisfacere nollent, bellum iis indictum eſt. Annibal, ſuperato Pyrenæo ſaltu, per Gallias, fuſis Volſcis, qui obſiſtere conati erant, ad Alpes venit; & laborioſo per eas tranſitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repuliſſet) deſcendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prœlio fudit; in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani poſtea nomen accepit: iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuſo, 2 Annibal Apenninum quoque, per magnam mi-*

1 *In Italiam*] Hæ duæ voces ſuperfluæ hic & ódioſæ ſunt, videnturque reſecandæ.

2 *Annibal Apenninum... tranſiit*] Immo tranſire fruſtra conatus eſt. Vid. c. 59 hujus libri, & c. 1 l. XXII.

litum vexationem, propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium 3 *Magone capto.*

3 *Magone*] Hannonem vocat Livius infrà c. 60.

LIBER XXI.

Belli Punici secundi magnitudo.

I. In parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè omnium memorabile, quæ umquam gesta sint, me scripturum, quod, Annibale duce, Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma; neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit; & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, 1 ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam propè majoribus certarunt, quàm viribus; Romanis indignantibus, quòd victoribus victi 2 ultro inferrent arma; Pœnis, quòd 3 superbè avaréque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme novem, puériliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto 4 Africo bello,

Annibal odium jurat in Romanos.

1 *Ut propiùs periculum fuerint, qui vicerunt*] Ut meliùs intelligatur hæc sententia, lege ea quæ de Cannensi clade differit noster, infrà XXII, 54. Propiores periculo fuere post Cannensem cladem Romani, quàm erant Pœni post pugnam in Africa cui Annibal succubuit. Ideo cessere Carthaginienses, non quia majus periculum erat, sed quia ipsi minores animos gessere.

2 *Ultro*] Vid. not. 5, ad I. 5.

3 *Superbè avaréque*] Hæc spectant præcipuè ad Sardiniam, ut mox dicetur, a Romanis interceptam.

exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primùm posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritûs virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam & 5 Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam; & 6 Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper impositio, interceptam. *Amilcar bellum Romanum meditatur.*

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret, majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum; &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. 1 Mors Amilcaris *Moritur.*

4 *Africo bello*] Quod Amilcare duce Carthaginienses cum mercenariis militibus in Africa gesserunt.

5 *Siciliam... concessam*] Pace ad Ægates insulas. *Nimis celeri desperatione rerum.* Nimiùm citò desperantibus de summa republica Carthaginiensibus. Judicabat nempe Amilcar suis, etiam post cladem ad Ægates insulas, eas superfuisse vires, ut bellum adhuc tolerare, aut certè melioribus conditionibus finire possent.

6 *Sardiniam ... interceptam*] Romani ex quibusdam, seu veris, seu ad tempus fictis rerum causis, bellum Carthaginiensibus tum decreverunt, quum hi ex Africo bello vix bene emersissent. Ita Carthaginienses bellum gravissimum alieno tempore suscipere nolentes, non modò cessere Sardiniâ, sed etiam, postulantibus Romanis, ad priorem summam, quam pepigerant fœdere ad Ægates insulas icto, adjecerunt argenti talenta mille ducenta.

1 *Mors Amilcaris*] Amilcar in prœlio quodam adversùs Vetrones, ferocissimos Hispaniæ populos, fortissimè dimicans occubuit. Quidam eum fugientem, fluminis, in quod ingredi coactus fuerat, vorticibus raptum periisse tradunt.

peropportuna & pueritia Annibalis distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primò Amilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus; &, quia gener erat, 2 factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud sanè voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quàm vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quàm bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilò ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit, comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quàm si evasisset, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante lætitiâ dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus; ut 3 finis utriusque imperii esset amnis Iberus,

Asdrubal gener ei succedit.

Occiditur.

2 *Factionis Barcinæ*] Amilcar cognominabatur *Barca*. Hinc nomen factioni Barcinæ.

3 *Finis utriusque imperii esset amnis Iberus*] Hæc non ita accipienda sunt, quasi totâ trans Iberum Hispaniâ Carthaginienses, totâ cis Iberum Romani dominarentur. Ex iis enim quæ infrà memorantur patet, multos trans Iberum populos Pœnis non paruisse, Romanorum autem ditionis vix quidquam cis Iberum fuisse: qui etiam nullum imperatorem, nullos milites in ea regione tunc temporis habebant, ut observat Cato in oratione ad exercitum l. XXXIV, infrà, c. 13. Cavebatur tantùm, ne quidquam in ea quæ trans Iberum essent Romani, aut in ea quæ cis Iberum essent Pœni sibi juris arrogarent; neve alteruter populus eum amnem belli causâ transiret.

Saguntiniſque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.

III. In Aſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin 1 prærogativam militarem, quâ extemplo juvenis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc 2 vixdum puberem Aſdrubal litteris ad ſe arceſſierat; actaque res etiam in ſenatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Annibal, atque in paternas 3 ſuccederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et æquum poſtulare videtur*, inquit, *Aſdrubal, & ego tamen non cenſeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes converſiſſet, *Florem ætatis*, inquit, *Aſdrubal, quem ipſe patri Annibalis fruendum præbuit, juſto jure eum a filio repeti cenſet: nos tamen minimè decet, juventutem noſtram pro militari rudimento aſſuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis ſerò imperia immodica, & regni paterni ſpeciem videat? &, cujus regis genero hereditarii ſint relicti exercitus noſtri, ejus filio parum* *Annibal.* *dit An-*

1 *Prærogativam militarem*] Suffragium antè à militibus latum.

2 *Vixdum puberem*] Non facilè intelligitur quomodo Livius *vixdum puberem* appellare poſſit juvenem eum, qui, ut ex ipſius narratione colligitur, annum tunc 22 ætatis exceſſerat. Annibal novem ferme annorum erat, quum Amilcar in Hiſpaniam trajecit: novem annis in Hiſpania rem geſſit Amilcar: octo ferme annis imperium obtinuit Aſdrubal, ex quibus ſi triennium detraxeris, quò ſub eo imperatore meruit Annibal, efficitur Annibalem, tunc quum ab Aſdrubale arceſſitus eſt, annum 23 egiſſe.

3 *Succederet*] Meliùs fortaſſe *ſuccreſceret*: id eſt, ſenſim creſcendo ſibi viam faceret ad eamdem potentiam, quam pater Amilcar obtinuerat.

maturè ſerviamus? Ego, iſtum juvenem domi tenendum ſub legibus, ſub magiſtratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, cenſeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exſuſcitet.

Annibalis dotes & ingenium.

IV. Pauci, ac ferme optimus quiſque, Hannoni aſſentiebantur: ſed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Miſſus Annibal in Hiſpaniam primo ſtatim adventu omnem exercitum in ſe convertit. Amilcarem juvenem redditum ſibi veteres milites credere; eumdem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri: dein brevi effecit, ut pater in ſe minimum momentum ad favorem conciliandum eſſet. Numquam ingenium idem ad res diverſiſſimas, parendum atque imperandum, habilius fuit: itaque haud facilè diſcerneres, utrum imperatori, an exercitui, carior eſſet: neque Aſdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac ſtrenuè agendum eſſet; neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeſſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat: nullo labore aut corpus fatigari aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par; cibi potioniſque deſiderio naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum ſomnique nec die, nec nocte diſcriminata tempora; id quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio 1 arceſſita: multi ſæpe militari ſagulo opertum, humi jacentem inter cuſtodias ſtationeſque militum, conſpexerunt. Veſtitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi 2 conſpiciebantur.

1 *Arceſſita*] Invitata, conciliata.

2 *Conſpiciebantur*] Conſpicua erant. Sic l. I, c. 47. *Quid te ut regium juvenem conſpici ſinis?* & l. XXXV, c. 52. *Regem conſpici .... debere.*

Equitum peditumque idem longè primus erat : princeps in prœlium ibat ; ultimus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant ; inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit, nullâ re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissâ.

Annibal bellum inferre Saguntinis statuit.

V. Cæterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit ; quibus oppugnandis quia haud dubiè Romana arma movebantur, in Olcadum fines priùs (ultra Iberum ea gens 1 in parte magis, quàm in ditione, Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, 2 jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. 3 Carteiam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio impositio, imperium accepere : victor exercitus, opulentusque præ-

Sed priùs varios Hispaniæ populos subigit.

1 *In parte magis, quàm in ditione*] Magis intra limites fœdere Romano Carthaginiensibus definitos, quàm in eorum ditione, seu potestate.

2 *Jungendoque*] Ut partis bello regionibus jungeret Saguntinum agrum, qui Punicum imperium quodam modo denormaturus erat.

3 *Carteiam*] Immo *Altheam* ex Polybio. Carteia sita fuit in ora Oceani, ad fretum Herculeum. Ea autem urbs, de qua hic agitur, quum dicatur fuisse gentis Olcadum caput, non potuit longè abesse a Carthagine nova.

dâ, Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbocala urbes vi captæ. Arbocala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos; adortique Annibalem, regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave prædâ turbavere. Annibal prœlio abstinuit, castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit; 4 valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, & elephantos (quadraginta autem erant) disponit. Carpetanorum 5 cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere; invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quòd metu cessisse credebant hostem, 6 id morari victoriam rati, quòd interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio,

4 *Valloque ita producto*] Et quum ita longè a ripa produxisset vallum, quum eo intervallo a ripa castra communisset, ut locum ad transgrediendum amnem hostes haberent.

5 *Cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque*] Cum adjunctis sibi Olcadibus & Vaccæis, qui quidem appendicis loco erant, quum Carpetani præcipuum robur exercitûs essent.

6 *Id morari victoriam rati quòd interesset amnis*] Rati id unum sibi moræ esse ad victoriam, quòd amnis interpositus hostem à se dirimeret.

quà cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ 7 vis ingens equitum in flumen immissa; medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset; eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta; quidam, vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt; postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Annibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit; vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat; ceterum jam belli causa certamina cum finitimis ferebantur, maximè Turdetanis: quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri appareret, legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubiè imminens orantes. 1 Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus; qui 2 quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus

Saguntini Romam legatos mittunt. U.c.534. a.C.218. P. Cornelio, Ti. Sempronio Coss.

7 *Vis ingens equitum in flumen immissa*] Ab Annibale.

1 *Consules tunc... erant*] Vid. c. 15, infrà, & ea quæ ad illud annotabimus.

2 *Quum... de republica retulissent*] Quum senatoribus deliberandum proposuissent, quid in tali re esset è republica.

U.c.534. a.C.218. si videretur digna causa, & Annibali denuntiarent, ut ab Saguntinis sociis populi Romani abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decretâ, necdum missâ, omnium spe celeriùs Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata ex integro res ad senatum. Alii provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terrâ marique rem gerendam censebant; alii totum in Hispaniam Annibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit; legatique eò maturiùs missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

Sagunti oppugnatio.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summâ vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis: ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cetera circà, vallem vergens: adversùs eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam

ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. Et turris ingens imminebat; & murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat; & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primò missilibus summovere hostem, nec quidquam satis tutum munientibus pati: deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat; quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Annibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum femur 1 tragulâ graviter ictus cecidit; tanta circà fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur. U.c.534. a.C.218. *Annibal vulneratus.*

VIII. 1 Obsidio deinde per paucos dies magis, quàm oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur: per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque actius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus: ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri cœpti sunt: & non sufficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quassatæque multæ partes erant: una

1 *Tragulâ*] Tragula missile erat telum, sic dictum a *trajiciendo*. Validissimum fuit. Ceterum ejus forma parum nota.

1 *Obsidio.... magis quàm oppugnatio*] Cingebat quidem urbem hostilis exercitus, at eam non oppugnabat. *Quies erat*, ut mox dicetur, *certaminum*.

U.c.534. continentibus ruinis nudaverat urbem : tres dein-
a.C.218. ceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant ; captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Pœni, quâ, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent ; sed 2 justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant : hinc spes, hinc desperatio animos irritat ; Pœno cepisse jam se urbem, si paululum adnitatur, credente ; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem immitteret. Itaque quò acriùs & conferti magis utrimque pugnabant, eò plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo.

IX. 1 Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili abiegno, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat : id, sicut in pilo, quadratum stuppâ circumligabant, linebantque pice. 2 Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè, etiamsi hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quòd, quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multò ma-

2 *Justæ acies*] Quæ jure dici possent acies. Opponuntur *justæ acies* & *tumultuaria pugna*.

1 *Falarica*] Hoc telum, teste Festo, nomen habet à *falis*, quæ sunt turres ligneæ militares, unde tela mittebantur.

2 *Ferrum autem tres longum habebat pedes*] Falarica ferrum habebat longum tres pedes. Sic passim loquitur Livius. Infrà, c. 28. *Ratem unam ducentos longam pedes*. VIII. 10. *Signum septem pedes altum*.

jorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nu- U.C.534.
dumque militem ad insequentes ictus præbebat. a.C.218
Quum diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repentè oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; postremò fusum fugatumque in castra redigunt.

Annibal legatos Rom. non admittit.

X. Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est: quibus obviàm ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma; nec Annibali, in tanto discrimine rerum, 1 operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros: litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaque, præterquam quòd admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam fœderis magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit. *Per deos, fœderum arbitros ac testes, monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent: non manes, non stirpem ejus conquiescere viri; nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis: aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere; mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legio-*

Legati Rom. Carthaginem eunt.

Hannonis oratio in Annibalem.

1 *Operæ esse*] Operæ pretium esse, vacare. Vid. I, 24.

U.c.534. a.C.218. *nes, ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos, ab sociis & pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit: hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi, ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt: 2 publica fraus absit; auctorem culpæ & 3 reum criminis deposcunt. Quò leniùs agunt, segniùs incipiunt, eò, quum cœperint, vereor, ne perseverantiùs sæviant. 4 Ægates insulas 5 Erycemque ante oculos proponite; quæ terrâ marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti volunt. Sed 6 Tarento, id est Italiâ, non abstinueramus ex fœdere, sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii hominesque; &, 7*

2 *Publica fraus absit*] Concessio ex persona Romanorum; quasi diceret Hanno: fœderis rupti & noxam & pœnam, non publicam esse Carthaginiensium, sed solius Annibalis propriam, Romani facilè patiuntur.

3 *Reum criminis*] Eum cui crimen luendum est.

4 *Ægates insulas*] Ad quas victi Carthaginienses, pacem gravissimis conditionibus accipere coacti fuerant.

5 *Erycem*] Montem in Sicilia, ad quem clausus exercitus Pœnorum solius demum pacis beneficio liberatus fuerat.

6 *Tarento, id est Italiâ*] Italiam nimirum Hanno significat nominatim in fœdere expressam fuisse. Jubebamur, inquit, fœdere abstinere omni Italiâ. Tamen Tarentinis adversùs Romanos auxilium tulimus: quo facto fœdus rupimus.

7 *Id de quo verbis ambigebatur*] Sensus patet: verba paulò impeditiora sunt. Possis ordinare in hunc modum: *Eventus belli . . . ei victoriam dedit, unde jus stabat, id de quo*, sive quæ erat res de qua *verbis ambigebatur*, nempe *uter populus fœdus rupisset*. Sed veremur ne, dum volumus Livium Grammaticè loqui, parum Latinè loquentem faciamus.

id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupiſſet, eventus belli, velut æquus judex, unde jus ſtabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turreſque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Saguntì ruinæ (falſus utinam vates ſim!) noſtris capitibus incident; ſuſceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis eſt. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem eſſe in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed & Amilcarem eò periſſe lætatus ſum, quòd, ſi ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; & hunc juvenem, tamquam furiam facemque hujus belli, odi ac deteſtor. Nec dedendum ſolùm id piaculum rupti fœderis, ſed, ſi nemo depoſcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque ſollicitare quietæ civitatis ſtatum poſſit. Ego ita cenſeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui ſenatui ſatisfaciant; alios, qui Annibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipſumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant; tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Quum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit; adeo propè omnis ſenatus Annibalis erat; infeſtiúſque locutum arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Reſ-

U.c.534. a.C.218.

Favet ſenatus Carthaginenſibus.

Potiùs credimus eum ex brevitate & licentia quadam extra conſuetas leges evagante captaſſe elegantiam, &, quando ſenſus ſatis apertus erat, parum curaſſe de verbis ad Grammaticæ normam exigendis. Sic ergo hunc locum exponendum duxerimus: *id de quo verbis ambigebatur*, nempe *uter populus fœdus rupiſſet, eventus belli* decrevit, dum *ei unde jus ſtabat, victoriam dedit.* Non abſimilis anomaliæ exemplum rurſus occurrit infrà l. XXVIII, c. 27.

U.c.534. a.C.218. ponsum inde legatis Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse: populum Romanum injustè facere, si Saguntinos* 8 *vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.*

XI. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis: interim animos eorum nunc irâ in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut verò pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nullâ vi resisti videretur posse. Saguntini, ut a prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die umquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, quâ patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquantò atrocior, quàm antè, adorta est; nec, quâ primùm aut potissimùm parte ferrent opem, quum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, quà turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat: quæ quum admota, 1 catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Annibal, occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum

8 *Vetustissimæ Carthaginiensium societati*] Socii Romanorum Carthaginienses erant jam à primis Romanæ reipublicæ initiis.

1 *Catapultis ballistisque*] Antiquitus hæc duo sedulò distingui mos erat. *Catapultis* tela, *ballistis* saxa torquebantur. Ballistæ majoris erant molis, quàm catapultæ. Sed posterioribus temporibus utrumque nomen confundi cœptum est.

ab imo murum mittit : nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque 2 latiùs, quàm cæderetur, ruebat; perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt; collatisque eò catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant; & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summâ vi & muniunt, & pugnant; sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longâ obsidione; & minuitur exspectatio externæ opis, quum tam procul Romani, unica spes, circà omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanosque; qui duo populi, delectûs acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

U.c.534. a.C.218.

Saguntinorum constantia.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is & prœlia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum muri discussit, strataque omnia recentibus ruinis advenienti Annibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrimque cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Al-

Pax frustra tentata.

2 *Latiùs quàm cæderetur, ruebat*] Impactâ dolabrâ, non id tantùm ruebat, quod ictum erat, sed & vicina quoque. Itaque latior erat ruina, quàm ea pars muri quæ cæsa, sive icta fuerat.

U.c.534. a.C.218. conem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon, inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu transiſſet, poſtquam nihil lacrymæ movebant, conditioneſque triſtes, ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hoſtem manſit; moriturum affirmans, qui ſub conditionibus his de pace ageret. Poſtulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egreſſi urbe cum ſingulis veſtimentis ibi habitarent, ubi Pœnus juſſiſſet. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, 1 ubi alia vincantur, affirmans, ſe pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Annibalis; ceterum 2 publicè Saguntinis amicus atque hoſpes. Tradito palam telo cuſtodibus hoſtium, tranſgreſſus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipſe ita jubebat) eſt deductus: quò quum extemplo concurſus omnis generis hominum eſſet factus, ſummotâ ceterâ multitudine, ſenatus Alorco datus eſt; cujus talis oratio fuit.

Alorci oratio de pace.

XIII. *Si civis veſter Alcon, ſicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retuliſſet, ſupervacaneum hoc mihi fuiſſet iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos veniſſem. Quum ille, aut veſtrâ, aut ſuâ culpâ, manſerit apud hoſtem: ſi metum ſimulavit, ſuâ; veſtrâ, ſi periculum eſt apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis, eſſe aliquas & ſalutis & pacis vobis conditiones, pro vetuſto hoſpitio, quod mihi vobiſcum eſt, ad vos veni. Veſtrâ autem causâ me, nec ullius*

1 *Ubi alia vincantur*] *Alia*, nempe urbs, vires, arma.

2 *Publicè Saguntinis amicus*] Populi Saguntini amicus.

alterius, loqui, quæ loquor apud vos, 1 vel ea fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis umquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quàm æquam; cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Annibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno (quum omnia victoris sint) sed, quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam ferè totam habet, adimit; agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes 2 cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quamquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel hæc patienda censeo potiùs, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

U.c.534. a.C.218.

XIV. Ad hæc audienda quum, circumfusâ paulatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium, repentè primores, secessione factâ, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne, ex publico privatoque in

1 *Vel ea fides sit*] Hoc unum argumento esse potest.

2 *Cum binis vestimentis*] Suprà c. 12, Annibal postulat, ut cum singulis vestimentis Saguntini exeant. Itaque rectè videtur Lipsius hîc reponere: *cum privis*, i. e. singulis, *vestimentis*. Tametsi vox illa paulò rarioris est usûs.

U.c.534. a.C.218. forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eódem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat; perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes pube-

Captum Saguntum. res interficerentur: quod imperium crudele, ceterum propè necessarium cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum antè finem pugnæ, quàm morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quàm cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quàm ab Carthagine profectus sit, in Italiam perveniisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Annibale alter ad Ticinum amnem, ambo aliquantò pòst ad Trebiam pugnaverint. Aut omnia breviora aliquantò fuere,

1 aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non potest; quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit. U.c.534. a.C.218.

XVI. Sub idem ferè tempus, legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nuntiatum est; tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset, ut, tot uno tempore motibus animi turbati, 1 trepidarent magis, quàm consulerent. *Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem umquam* *Capto Sagunto trepidant Romani.*

1 *Aut Saguntum principio anni . . . captum*] Omnino necesse est, ut Saguntum non principio hujus anni, sed aliquantò ante finem superioris captum fuerit. His enim temporibus consules Idibus Martiis magistratum inibant. Infrà autem c. 21, Annibalem videmus primo vere profectum esse ex Hispania, postquam totum tempus hiemis renovandis quiete & otio militum corporibus animisque datum esset. Unde colligitur Annibalem eodem ferè tempore Carthagine Novâ movisse, quo hi consules, P. Cornelius & Ti. Sempronius, magistratum inierunt; Saguntum autem captum esse sub finem æstatis ejus anni, quo M. Livius & L. Æmilius consules fuere.

1 *Trepidarent magis quàm consulerent*] Tumultuarentur potiùs, omnium incerti, & in varias partes animum versantes, quàm quieti sedatique deliberarent.

U.C. 534. A.C. 218. *fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios, 2 lacessisse magis, quàm exercuisse, Romana arma; & cum Gallis tumultuatum veriùs, quàm belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militiâ durissimâ inter Hispanas gentes semper victorem, primùm Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes. Cum Orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.*

Belli apparatus apud Romanos.

XVII Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant; tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & socium quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, & mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia & quadringenti equites, naves ducentæ viginti quinqueremes, 1 celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici.* Ejusque belli causâ supplicatio per urbem habita, atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ (2 ea quaterna millia

2 *Lacessisse magis quàm exercuisse*] Vetuisse potiùs ne omnino quiescerent, quàm, tanquam dignos adversarios, exercuisse Romana arma.

1 *Celoces*] Levia navigia sine rostris.

2 *Ea quaterna millia erant peditum*] Intelligenda sunt *quaterna* in singulas legiones; & pariter *treceni, equites* in singulas.

erant peditum, & treceni equites) & sociorum sexdecim millia peditum & equites mille octingenti: naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italiâ Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia 3 L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio 4 in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus deminutus: sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut eâ parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, & decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit. U.c.534. a.C.218.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, *Publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset?* & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indice- *Legati missi Carthaginem.*

3 *L. Manlius prætor*] Prætores hoc anno fuerunt, ut ex variis Livii locis colligitur, L. Manlius Vulso, M. Æmilius Lepidus, C. Atilius Serranus, C. Terentius Varro. Horum L. Manlius Galliam, M. Æmilius Siciliam obtinuerunt. C. Atilio videtur primò obtigisse peregrina jurisdictio, deinde, ingravescente bello, Ligures. C. Terentius urbanam jurisdictionem sortitus, & absente Atilio, peregrinam quoque exercuisse videtur.

4 *In Galliam*] Cisalpinam.

U.c.534. rent populo Carthaginienſi bellum. Romani
a.C.218. poſtquam Carthaginem venerunt, quum ſenatus datus eſſet, & Q. Fabius nihil ultrà, quàm unum, quod mandatum erat, percunctatus eſſet; tum ex Carthaginienſibus unus: 1 *Præceps veſtra, Romani, & prior legatio fuit, quum Annibalem tamquam ſuo conſilio Saguntum oppugnantem depoſcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior eſt, re aſperior. Tunc enim Annibal & inſimulabatur, & depoſcebatur: nunc ab nobis & confeſſio culpæ exprimitur; &, ut a confeſſis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone conſilio Saguntum oppugnatum ſit, quærendum cenſeam; ſed utrum jure, an injuriâ. Noſtra enim hæc quæſtio atque animadverſio in civem noſtrum eſt, noſtro, an ſuo fecerit arbitrio. Vobiſcum una diſceptatio eſt, licueritne per fœdus fieri. Itaque, quoniam diſcerni placet, quid publico conſilio, quid ſuâ ſponte imperatores faciant; nobis vobiſcum fœdus eſt a Lutatio conſule ictum, in quo quum caveretur utrorumque ſociis, nihil de Saguntinis (necdum enim erant ſocii veſtri) cautum eſt. At enim eo fœdere, quod cum Aſdrubale ictum eſt, Saguntini excipiuntur. Adversùs quod nihil ego dicturus ſum, niſi quod a vobis dicici. Vos enim, quod C. Lutatius conſul primò nobiſcum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi juſſu ictum erat, negaſtis vos eo teneri: itaque aliud de integro fœdus publico conſilio ictum eſt. Si vos non tenent veſtra fœdera, niſi*

1 *Præceps veſtra, Romani, & prior*] *Præceps* eſt temeraria, inconſiderata, a præpropero & fervido conſilio profecta. Ceterum dubitamus, an locus omnino ſanus ſit. In iis enim quæ ſequuntur, hæ voces *adhuc lenior* videntur indicare aliquid de lenitate præmiſſum eſſe: niſi ſi fortè ibi legendum eſt, *verbis lenior eſt, re adhuc aſperior.*

ex

ex auctoritate aut jussu vestro icta ; ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, &, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus ; utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minùs ferociter, *daret utrum vellet*, succlamatum est. Et quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere se* omnes responderunt, *&, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.* U.C.534. a.C.218. *Bellum indicunt.*

XIX. Hæc directa percunctatio ac denuntiatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quàm de fœderum jure verbis disceptare, quum antè, tum maximè Sagunto excisâ. Nam, si verborum disceptationis res esset, 1 quid fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii fœdere disertè additum esset, *Ita id ratum fore, si populus censuisset ;* in Asdrubalis fœdere, nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quamquam, 2 etsi priore fœdere staretur; satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis : nam neque additum erat, *Iis, qui tunc essent ;* nec, *ne qui postea assumerentur :* & quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem *Disceptatio de fœderum jure.*

1 *Quid fœdus*] *Quid* intellige *qua in re, quanam ratione.*

2 *Etsi priore fœdere*] Hîc intelligendum est fœdus illud Lutatii, quod publico consilio ictum est, & *prius* vocatur, ob fœdus Asdrubalis, quod aliquot post annis secutum est.

U.c.534. a.C.218. non defendi? 1 tantùm, ne Carthaginienſium ſocii aut ſollicitarentur ad defectionem, aut ſuâ ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, in Hiſpaniam, 2 ut adirent civitates, ut in ſocietatem perlicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primùm venerunt; a quibus benignè excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde eſt ventum; quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum ceteros populos ab ſocietate Romana avertit: ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt, Romani, poſtulare vos, uti veſtram Carthaginienſium amicitiæ præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudeliùs, quàm Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocii prodideritis? Ibi quæratis ſocios, cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis, ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut ſocietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum juſſi, ab nullo deinde concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere: itaque nequidquam peragratâ Hiſpaniâ, 3 in Galliam tranſeunt.

Legati Romani in Hiſpaniam trajiciunt.

XX. In his nova terribiliſque ſpecies viſa

1 *Tantùm, ne Carthaginienſium*] Id tantùm cavendum, ſervandum erat, ne..

2 *Ut adirent civitates, ut in ſocietatem*] Melius videretur, *ut adirent civitates, & aut in ſocietatem perlicerent, aut...*

3 *In Galliam tranſeunt. In his nova*] Hîc perſpicuum eſt aliquid eſſe vitii, & requiri nomen gentis aut urbis, ad quam venerint primò Romani in Galliam tranſgreſſi. Legamus auctore Jac. Gronovio: *in Galliam tranſeunt. Ruſcinone nova terribiliſque ſpecies viſa eſt.* Hanc emendationem juvant & loci ſitus, & mentio Ruſcinonis ab Livio bis facta, infrà c. 24.

est, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem Imperii, petissent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur; 1 adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est: *Neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversùs Pœnos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli a populo Romano, stipendiumque pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta, auditaque; nec hospitale quidquam pacatumve satis priùs auditum, quàm Massiliam venere. 2 Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *Præoccupatos jam antè ab Annibale Gallorum animos esse: sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multò pòst, quàm consules in provincias profecti erant: civitatem omnem in exspectationem belli erectam

U.c.534. a.C.218. *Gallos adeunt.*

1 *Adeo stolida... postulatio visa est, censere*] Dele supervacaneum verbum, *censere*.

2 *Ibi omnia*] Ibi cognita sunt omnia, quippe quæ socii cum cura ac fide inquisierant; nempe *præoccupatos jam antè ab Annibale animos*.

U.c.534. a.C.218. invenerunt, satis constante fâmâ, jam Iberum Pœnos transmisisse.

XXI. Annibal, Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna concesserat; ibique auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solùm, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultrà differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes non pacis solùm, sed etiam victoriæ, bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sunt, visuri sitis; si quis vestrûm suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis, ut, diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus ferè visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal, quum recensuisset omnia auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit; novisque se obligat votis, si cetera prospera eveniissent. Inde, partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare eam statuit. Pro eo supple-

Annibalis oratio ad milites.

Apparatus Annibalis ad bellum.

mentum ipſe ex Africa, maximè jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hiſpania, Hiſpani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, ſtipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites 1 cetratos miſit in Africam, & funditores Baleares octingentos ſeptuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præſidio eſſe, partim diſtribui per Africam jubet: ſimul conquiſitoribus in civitates miſſis, quatuor millia conſcripta delectæ juventutis, præſidium eoſdem & obſides, duci Carthaginem jubet. U.c.534. a.C.218.

XXII. Neque Hiſpaniam negligendam ratus (1 atque ideo haud minus, quòd haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad ſollicitandos principum animos) Aſdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam deſtinat, firmatque eum Africis maximè præſidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baleribus quingentis: ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) quadringenti quinquaginta, & Numidæ, Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hiſpania, ducenti equites; &, ne quid terreſtris deeſſet auxilii genus, elephanti quatuordecim: claſſis præterea data eſt ad tuendam maritimam oram (quia, quâ parte belli vicerant, eâ tum quoque rem geſturos Romanos credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quin-

1 *Cetratos*] De cetra vid. n. 2. ad l. XXVIII. c. 5.

1 *Atque ideo haud minùs*] Delenda eſt vocula *haud*, quæ ſenſum corrumpit.

U.c.534. a.C.218. que; sed 2 aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitûs rediit: atque inde profectus, præter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divinâ specie, qui *Se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Annibali missum. Proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos.* Pavidum primò, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, curâ humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse post sese serpentem mirâ magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum: tum, quæ moles ea, quidve prodigii esset, quærentem, audisse: *Vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultrà inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

Somnium Annibalis.

Annibal Iberum transit.

XXIII. Hoc visu lætus tripartitò Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, quà traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur: nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Barguſiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit; oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium 1 obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus, rumorque per bar-

Pyrenæum saltum superat.

2 *Aptæ*] Convenienter *classi.* ornatæ. Infrà XXX. 10. *nautico instrumento aptæ*

1 *Obtinendæ*] Tenendæ, servandæ.

baros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt: constabat, non tam bello motos, quàm longinquitate viæ insuperabilique Alpium transitu. Annibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militiâ senserat Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. U.c.534. a.C.218.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli, quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis 1 ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt: quod ubi Annibali nuntiatum est, moram magis quàm bellum metuens, oratores ad reguli eorum misit: *Colloqui semet ipsum velle cum his; & vel illi propiùs Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem adveniisse; nec stricturum antè gladium, si per Gallos liceat, quàm in Italiam veniisset.* Et per nuntios quidem hæc. Ut verò reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravatè ad Pœnum venerunt; capti *Gallos sibi conciliat.*

1 *Ad arma consternati*] Concitati ad arma capienda. Eodem modo locutus est Livius, VII. 42. *ad arma consternatam.* Et sæpius apud nostrum verbum *consternare* de furore dicitur, quàm de pavore. Sic VIII. 27. *tumultu etiam sanos consternante animos*: & XXXIV. 2. *consternatio muliebris.*

U.c.534. a.C.218. donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultrà, quàm Iberum transisse Annibalem, a Massilienſium legatis Romam perlatum erat; quum, perinde ac si Alpes jam transissent, Boii, sollicitatis Insubribus, defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repentè arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultûs fecerunt, ut non agrestis modò multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est: pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Boios, violati sint, an in triumviros agrum metantes impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gens, ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari cœptum de pace agi; evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modò gentium, sed violatâ etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissuros. Quum hæc de legatis nuntiata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, irâ accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Sylvæ tunc circa viam erant, plerisque

Boii in Italia rebellant.

Manlius prætor male rem gerit.

incultis : ibi, inexploratò profectus, in insidias præcipitatus, multa cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit : ibi castra communita; &, quia Gallis ad tentandâ ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rursus sylvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio atque impedito evasere: inde, apertis locis facilè tutantes agmen, Romani Tenetum, vicum propinquum Pado, contendêre: ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversùs crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur. U c. 534. a. C. 218.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcriptâ legione novâ, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat; vixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes: quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, nec- *P. Cornelius Cos. cum classe pervenit Massiliam.*

U.c.534 a.C.218. dum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massilienſibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, viſendoſque ex tuto hoſtes

Annibal ad Rhodanum. præmittit. Annibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani; ſed, diffiſi citeriore agro arceri Pœnum poſſe, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme ſuis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Annibal, 1 & eorum ipſorum quos ſedes ſuæ tenuerant, ſimul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandaſque; ſimul & ipſi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem ſuam tantâ urgente hominum turbâ cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium eſt, lintriumque 2 temere ad vicinalem uſum paratarum; novaſque alias primùm Galli inchoantes cavabant ex ſingulis arboribus; deinde & ipſi milites, ſimul copiâ materiæ; ſimul facilitate operis inducti, alveos informes (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera poſſent, curantes) quibus ſeſuaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus ſatis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverſo hoſtes omnem ripam 1 equites virique obtinentes: quos

Annibalis ſtratagema. ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigiliâ primâ noctis, cum parte copiarum, maximè Hiſpanis, adverſo flumine ire iter unius

1 *Et eorum ipſorum*] Et ex Volſcis ipſis eos qui in ſedibus ſuis manſerant.

2 *Temere ad vicinalem uſum paratarum*] Properanter & parum curiosè ſtructarum ad breves in vicina trajectus.

1 *Equites virique*] Sic & Cæſar l. II. Civil. *Capti homines equiteſque producebantur.*

diei jubet, &, ubi primùm poſſit, quàm occultiſſimè trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto ſit, adoriatur ab tergo hoſtem. 2 Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque & viginti ferme ſuprà, parvæ inſulæ circumfuſum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eòque minus alto alveo, tranſitum oſtendere: ibi raptim cæſa materia, rateſque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hiſpani 3 ſine ulla mole, in utres veſtimentis conjectis, ipſi cetris ſuppoſitis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, caſtris prope flumen poſitis, nocturno itinere atque operis labore feſſus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad conſilium opportunè exſequendum. Poſtero die, profecti ex loco, prodito fumo ſignificant ſe tranſiſſe, & haud procul abeſſe: quod ubi accepit Annibal, ne tempori deeſſet, dat ſignum ad trajiciendum. Jam paratas aptataſque habebat pedes lintres: 4 equites ferè propter

U.c.534. a.C.218.

Trajicit Rhodanum.

2 *Ad id*] *Ad id dati duces Galli edocent*, ad *millia quinque & viginti ferme inde*, id eſt ab eo loco ubi tum erant, *ſuprà*, ſive versùs ſuperiora amnis, *parvæ inſulæ circumfuſum amnem, latiorem... tranſitum oſtendere.* Verbum *oſtendere* pro præſ. infinit. habendum eſt. Quomodo hîc *inde millia quinque & viginti ferme ſuprà*, ſic & l. XL. c. 30. *Celtiberi, millia duo ferme inde, ſub colle poſuerunt caſtra.* Millia quinque & viginti paſſuum efficiunt ampliùs octo leucas noſtrates.

3 *Sine ulla mole*] Sine ullo majore apparatu.

4 *Equites ferè propter equos nantes*] *Navium agmen ſuperiore* fluvii *parte tranſmittens equites*, qui *fere*, ſive quorum plerique erant *propter*, ſeu prope *equos nantes*, *tranquillitatem præbebat lintribus infrà trajicientibus.* Addit vocem *ferè*, quia non omnes equites prope ſe habebant equos nantes: ſiquidem, ut infrà memoratur, aliquot equos inſtratos frenatoſque in naves impoſuerant.

U.c.534. a.C.218. equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infrà trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela; quamquam ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribiliòr ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, & e navibus tanta vi armatorum in terram evadente, & ab tergo improvisâ premente acie, Galli, postquam utróque vim facere conati pellebantur, qua patere visum maximè iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo; certè variata memoria actæ rei: quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferociſſimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, 1 ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: 2 id, ut

Elephanti quomodo trajecti.

1 *Ut quemque timentem*] aquæ à vado destituebatur. Prout quisque elephantorum timens altitudinem

2 *Id, ut tutius*] Id ut, ante rem actam, tutius vi-

tutius consilium ante rem foret, ita, actâ re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt; quam, ne secundâ aquâ deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injectâ constraverunt, ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur: altera ratis æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est; & quum elephanti per stabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sanè trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur: primus erat pavor, quum, 1 solutâ ab ceteris rate, in altum raperentur: ibi, urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset: excidêre etiam sævientes quidam in flumen; sed, pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evasere. U.c.534. a.C.218.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim

deri consilium debebat, ita nunc, quum acta res memoratur, probabilius est, tale est ut credi faciliùs possit.

1 *Solutâ ab ceteris rate*] Suprà unius tantùm ratis mentio facta fuit, quæ ad partem ripæ superiorem alligata immobilis remaneret. At Polybius de eadem re agens, plures fuisse rates memorat, quum inter se, tum ad ripam validè religatas. Possis quoque referre vocem *ceteris* ad elephantos, in hunc modum: *quum solutâ rate ab ceteris* elephantis avulsi *in altum* amnem *raperentur*.

U.c.534. a.C.218. Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut antè dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt: prælium atrocius, quàm pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam propè par utrimque fuit; fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum fessis, victoriam dedit: victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sanè incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Ut, re ita gestâ, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet; & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus conferret, avertit a præsenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, 1 integro bello, nusquam antè libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliteratâ memoriâ superioris belli; sed magis iter immensum Alpesque, 2 rem famâ utique inexpertis horrendam, metuebat.

Equestre prælium inter Numidas & Rom. 500. 300.

XXX. Itaque Annibal, post quam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, ad-

1 *Integro bello*] Bello nusquam antè tentato, cujus ex apparatu viribusque nihil delibatum aut imminutum esset.

2 *Rem famâ utique*] Rem arduam per se, sed præsertim, si quis eam ex fama tantùm noverit, nunquam expertus, horrendam.

vocatâ concione, variè militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit: per tot annos vincentes eos stipendia facere, neque antè Hispaniâ exceſſiſſe, quàm omnes genteſque & terræ eæ, quas duo diverſa maria amplectantur, Carthaginienſium eſſent. Indignatos deinde, quòd, 1 quicumque Saguntum obſediſſent, velut ob noxam ſibi dedi poſtularet populus Romanus, Iberum trajeciſſe ad delendum nomen Romanorum, liberandumque Orbem terrarum. Tum nemini viſum id longum, quum ab occaſu ſolis ad exortus intenderent iter. Nunc, poſtquam multò majorem partem itineris emenſam cernant, Pyrenæum ſaltum inter ferociſſimas gentes ſuperatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domitâ etiam ipſius fluminis vi, trajectum, in conſpectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ ſit, in ipſis portis hoſtium fatigatos ſubſiſtere: quid Alpes aliud eſſe credentes, quàm montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. Nullas profecto terras cœlum contingere, nec inexſuperabiles humano generi eſſe. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes: pervias paucis eſſe; exercitibus invias? Eos ipſos, quos cernant, legatos non pennis ſublimè elatos Alpes tranſgreſſos, Ne majores quidem eorum indigenas, ſed advenas Italiæ cultores, has ipſas Alpes ingentibus ſæpe agminibus, cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tutò tranſmiſiſſe. Militi quidem armato, nihil ſecum præter inſtrumenta belli portanti, quid invium aut inexſuperabile eſſe? Saguntum ut caperetur, quid per octo menſes*

U.c. 534. a.C. 218. *Annibal hortatur milites.*

1 *Quicumque Saguntum obſediſſent*] Solum Annibalem depopoſcerant Romani. Sed hic Annibal non tam ſpectat quid verum ſit, quam quid invidioſum in Romanos, & ad ſuorum animos inflammandos efficax.

U.c.534. a.C.218. *periculi, quid laboris exhauſtum eſſe? Romam, Orbis terrarum caput, petentibus quidquam adeo aſperum atque arduum videri quod inceptum moretur? Cepiſſe quondam Gallos ea, quæ adiri poſſe Pœnus deſperet. Proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab ſe victæ; aut itineris finem ſperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.*

Mediterranea Galliæ petit.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter ſe parare jubet. Poſtero die, profectus adversâ ripâ Rhodani, mediterranea Galliæ petit, non quia rectior ad Alpes via eſſet, ſed, quantum a mari receſſiſſet, minùs obvium fore Romanum credens, cum quo, priuſquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conſerere. Quartis caſtris ad Inſulam pervenit; 1 ibi Arar Rhodanuſque amnes, 2 diverſis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Inſulæ nomen inditum: incolunt propè Allobroges, gens 3 jam inde nullâ Gallicâ gente opibus aut famâ inferior; tum diſcors erat. Regni certamine ambigebant fratres: major & qui priùs imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minùs,

1 *Ibi Arar Rhodanuſque amnes*] Legendum eſt, *ibi Iſara*. Hoc probant quum alia multa, tum hoc vel maximè, quòd Polybius, quem hîc vertit noſter, in inſula illa quam deſcribit, in ipſa, inquam, inſula, non *prope*, quemadmodum Livius, dicit incolere Allobroges. Allobroges autem non inter Rhodanum & Ararim, ſed inter Rhodanum & Iſaram incolebant.

2 *Diverſis ex Alpibus*] E diverſis Alpium partibus.

3 *Jam inde*] Hoc addit Livius, quia poſtea maximè gens Allobrogum opibus & famâ inclaruit: quâ & devictâ inſigne ſibi *Allobrogici* cognomen Q. Fabius peperit.

vi plus poterant, pellebatur. Hujus seditionis per- U.c.534.
opportuna disceptatio quum ad Annibalem re- a.C.218.
jecta esset, arbiter regni factus, 4 quòd ea se-
natûs principumque sententia fuerat, imperium
majori restituit: ob id meritum commeatu co-
piâque rerum omnium maximè vestis, est adju-
tus, quam infames frigoribus Alpes præparari
cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum,
quum jam Alpes peteret, non rectâ regione iter
instituit, 5 sed ad lævam in Tricastinos flexit; inde
per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in
Tricorios, haud usquam impeditâ viâ, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse *Druentia amnis.*
Alpinus amnis, longè omnium Galliæ flumi-
num difficillimus transitu est: nam, quum aquæ
vim vehat ingentem, non tamen navium pa-
tiens est, quia nullis coërcitus ripis, pluribus
simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper
vada novosque gurgites faciens (& ob eadem
pediti quoque incerta via est) ad hæc 6 saxa
glareosa volvens, nihil stabile nec tutum in-
gredienti præbet; & tum fortè imbribus auctus,
ingentem transgredientibus tumultum fecit,
quum super cetera trepidatione ipsi suâ atque
incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo ferè, post- *P. Cornelius classe in Italiam redit.*

4 *Quòd ea senatûs...sententia fuerat*] Quòd ita senatus Allobrogum censuerat: nempe imperium majori restituendum esse.

5 *Ad lævam in Tricastinos flexit*] Nihil de hoc Annibalis itinere habet Polybius. Et sanè non facilè intelligitur, quomodo Annibal, qui adversâ ripâ Rhodani ad Isaram pervenerat, Tricastinos inde petens ad lævam iter flexisse dicatur, qui potiùs vestigia relegebat sua.

6 *Saxa glareosa*] Glarea est terra lapidosa, minutis saxulis & lapillis aspera. Itaque non satis apparet, quid sint *saxa glareosa*. Subjicit Gronovius, *saxa glareasque*.

U.c.534. a.C.218. quam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus: ceterum, ubi deserta munimenta, nec facilè se tantum prægressos assecuturum videt, ad mare ac naves rediit; tutiùs faciliúsque ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam fortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversùs Asdrubalem misit; non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispaniâ Asdrubalem: ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maximè itinere 1 cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam famâ priùs (quâ incerta in majus vero ferri solent) 2 præcepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo propè immixtæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quàm dictu, fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani; qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repentè ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal consistere signa jubet, Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extentissimâ

Annibal transit Alpes.

1 *Cum bona pace ad Alpes*] Pervenit ad Alpes cum bonâ pace Gallorum, nihil tumultûs nec molestiæ expertus à Gallis.

2 *Præcepta*] Antè animo capta, præcognita.

potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè multum linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantùm obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce primâ subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quàm quod parabatur, consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primùm degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quàm pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maximâ parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit; iisque ipsis tumulis quos hostes tenuerant, consedit. U.c.534. a.C.218.

XXXIII. Primâ deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repentè conspiciunt alios, arce occupatâ suâ, super caput imminentes, alios viâ transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit: deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen vidêre, equis maximè consternatis, quidquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, 1 perver-

1 *Perversis rupibus, juxtà invia ac devia assueti discurrunt*] Primò legimus *decurrunt*: quod verbum altiori loco convenit, ex quo barbari in Pœnos sese cum impetu dejiciebant. Atque ab eo verbo pendere putamus *invia ac devia*. 2° *perversis rupibus* interpretamur *per infestas incommodasque rupes*: ut apud Plautum Men. Act. V. sc. 5. v. 1. *perversus dies* dicitur pro incommodo, molesto die; apud Virg. Æn. VII. v. 584 *perverso numine*, id est, infesto, adverso numine. Un-

U.c.534. a.C.218. fis rupibus juxtà invia ac devia assueti decurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; plusque inter ipsos (sibi quoque tendente, ut periculo priùs evaderet) quàm cum hostibus certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant; & icti fortè aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: 2 multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos; sed ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret: deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; &, quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit: sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugâ montanorum, erant, sedatur; nec per otium modò, sed propè silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circum-

de sic totum locum exponimus: per infestas molestasque rupes, decurrunt haud ægre, utpote assueti, invia pariter ac devia, id est, & ea in quibus nulla via erat, & ea quæ à via trita divertebant.

2 *Multosque turba*] *Turba* hîc est tumultus. Intelligendum est autem hunc tumultum accidisse maximè circa impedimenta. Itaque hi, qui dicuntur in immensum altitudinis dejecti, accipiendi sunt lixæ ac calones. Propterea addit Livius *quosdam & armatos*.

jectos capit, & 3 captivorum pecoribus per tri- U.c.534.
duum exercitum aluit : & quia 4 nec montanis a.C.218.
primò perculsis, nec loco magnopere impedie-
bantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum: ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est propè circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *Alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum: itaque obedienter imperata facturos: commeatum itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset, obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse pòst cum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus, eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt. Maxima ab tergo vis hominum urgebat: 1 in eos versa peditum acies

3 *Captivorum pecoribus*] Videtur dedisse Livius vel *captivis pecoribus*, vel *captivo pecore*.

4 *Nec montanis primò perculsis*] Fortasse melius videretur *prælio perculsis*.

1 *In eos versa peditum acies haud dubium fecit*] In eos versâ peditum acie, apparuit, ex magno scilicet plenoque periculi certamine, ingentem in eo saltu cladem accipiendam fuisse, nisi firmata valido præsidio extrema agminis fuissent. *Tunc quoque*, id est, atque etiam licet firmassent pedite Annibal extrema agminis, tamen. . .

U.c.534. a.C.218. haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Annibal agmen demittere in angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam, insedere; noxque una Annibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segniùs intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque 1 haud sine clade (majore tamen jumentorum, quàm hominum, pernicie) superatus: inde montani, pauciores jam, & latrocinii magis quàm belli more concursabant, modò in primum, modò in novissimum agmen, 2 utcumque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. 3 Elephanti, sicut præcipites per arctas vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent (quia insuetis adeundi propiùs metus

1 *Haud sine clade, majore tamen jumentorum, quàm hominum pernicie*] Redundat hîc vox *pernicie*. Potest enim repeti ex præcedentibus *clade*.

2 *Utcumque*] Prout.

3 *Elephanti, sicut præcipites per arctas vias*] Possumus sic exponere: Elephanti magnâ quidem morâ agebantur, utpote præcipites, id est, pendentes quodammodo & jamjam casuris similes, per arctas vias. At iidem hoc commodi afferebant, quòd quacumque incederent, tutum agmen præberent. Meliùs tamen vox *præcipites* videretur referri ad vias, quàm ad elephantos. Legamus ergo: *Sicut per arctas & præcipites*, vel *præcipitesque vias*. Sanè in vulgata lectione haud exprimitur, cur elephanti agantur præcipites. Via enim arcta esse eadem & plana potest.

erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initæ valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo stativa habita; fessisque labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, 4 occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum, signis primâ luce motis, segniter agmen incederet pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *Mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modò, sed etiam urbis Romanæ: cetera plana, proclivia fore: uno, aut* 5 *summùm altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multò, quàm in adscensu fuerat (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita adrectiora sunt) difficilius fuit: omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat; ut neque sustinere se a lapsu possent, nec, qui paululum titubassent, hærere afflicti vestigio suo; aliique super alios & jumenta & homines occiderent. U.c.534. a.C.218.

4 *Occidente jam sidere Vergiliarum*] Vergiliæ, sive Pleiades, sunt stellæ septem in collo Tauri. Occasus Pleiadum de quo hic agit Livius, contingebat, Plinii ævo, III. Idus Novembris, ipso teste, l. XVIII, c. 31.

5 *Summùm*] Ad summum, quod Gallicè dicimus *au plus*.

U.c.534. a.C.218. XXXVI. Ventum deinde ad multò anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibuſque retinens virgulta ac ſtirpes circà eminentes, demittere ſeſe poſſet. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapſu terræ, in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viæ, equites conſtitiſſent, miranti Annibali, quæ res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam eſſe. Digreſſus deinde ipſe ad locum viſendum: haud dubia res viſa, quin per invia circà nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea verò via inſuperabilis fuit: nam quum ſuper veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis eſſet molli nec prælatæ nivi facilè pedes ingredientium inſiſtebant: ut verò tot hominum jumentorumque inceſſu dilapſa eſt, per nudam infrà glaciem fluentemque tabem liqueſcentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, 1 ut a lubrica glacie, non recipiente veſtigium, & in prono citiùs pede ſe fallente; &, ſeu manibus in aſſurgendo ſeu genu ſe adjuviſſent, ipſis adminiculis prolapſis, iterum corruiſſent, nec ſtirpes circà radiceſve, ad quas pede aut manu quiſquam eniti poſſet, erant. Ita in levi tantùm glacie, tabidaque nive volutabantur. Jumenta ſecabant interdum etiam tum infimam ingredientia nivem, & prolapſa jactandis graviùs in continendo ungulis penitus perfringebant; ut pleraque, velut pedicâ capta, hærerent in durata & altè concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis at-

1 *Ut à lubrica glacie*] Quia nempe illis res erat cum lubrica glacie, cui veſtigium infigi non poſſet: & quum præterea locus pronus eſſet, pes citiùs ſe fallebat labebaturque.

que

que hominibus fatigatis, castra in jugo posita, U.c.534. ægerrimè ad id ipsum loco purgato; tantum ni- a.C.218. vis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem minuendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circà immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt, eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, 1 ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, 2 molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non jumenta solùm, sed elephanti etiam deduci possent. Quadriduum circa rupem consumptum, jumentis propè fame absumptis: nuda enim ferè cacumina sunt, &, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora valles & apricos quosdam colles habent, rivosque prope sylvas, & jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo: inde ad planum descensum, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

Rupes igne & aceto mollita.

XXXVIII. Hoc maximè modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine Nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat: qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; 1 qui

Italiam ingreditur Annibal.

1 *Ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt* Mirum sanè, unde Annibali tantum suppeditaverit aceti. Et quidem nihil tale habet Polyb. Ceterùm igni & aceto rumpi silices affirmat Plin. XXXIII. 3.

2 *Molliunt... amfractibus modicis clivos*] Non rectas ducunt vias, sed per modicos amfractus inflexas, ita ut mollior descensus per clivos fieret.

1 *Qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum*]

U.c.534. minimum, viginti millia peditum, sex equitum;
a.C.218. 2 L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximè auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam (3 magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibalem, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amissa, Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso. Id quum inter omnes constet, eò magis miror ambigi, quánam Alpes transierit; & vulgò credere, Penino, atque inde nomen ei jugo Alpium inditum, transgressum. 4 Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse; qui ambo saltus eum, non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum 5 ad Galliam patuisse itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent:

Ita memorat Polybius, qui quidem sese id didicisse testatur ex ærea tabula Lacinii ab ipso Annibale inscripta & incisa.

2 *L. Cincius Alimentus*] Vid. not. 6, ad VII. 3.

3 *Magis affluxisse verisimile est*] Verisimilius est tantum copiarum numerum affluxisse ad eum, postquam in Italiam transierit; quàm adductum ab eo in Italiam.

4 *Cœlius*] L. Cœlius Antipater, scriptor non mediocris apud antiquos famæ: qui ex jejunitate veterum & serpente humi simplicitate primus *paululùm se erexit, & addidit historiæ majorem sonum vocis*, ut ait Cicero l. II. de Orat. n. 54. Vixit Gracchanis temporibus, & sat diu etiam post Gracchos. Scripserat historiam belli hujus Annibalici, ut colligitur ex hoc & non paucis aliis hujus decadis locis, in quibus à Livio testis citatur.

5 *Ad Galliam*] Togatam, seu Cisalpinam.

neque hercule montibus his (si quem fortè id movet) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; sed 6 ab eo, quem, in summo sacratum vertice, Peninum montani appellant. U.c. 534. a. C. 218

XXXIX. Peropportunè ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversùs Insubres motum bellum erat: sed armare exercitum Annibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maximè sentientem contracta antè mala, non poterat: otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope 2 efferata corpora variè movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus veniisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi; ut cum hoste nondum refecto manum consereret: sed quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Annibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus 3 quia volentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat; junxissetque sibi non metu solùm, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subitò adventus consulis oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis, incertos, quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem se secuturos ratus. Jam propè in conspectu erant exercitus, *Cornelius Cos. ei obvium venit.*

6 *Ab eo*] Deo, vel heroe.

1 *In reficiendo*] Qui contracta in transitu Alpium mala tum maximè sentiebat, quum se reficere conaretur.

2 *Efferata*] Propter squallorem, & omissum tanto tempore omnem corporis cultum, aliquid torvi feriique præferentia. Supra II. 23. *Promissa barba & capilli efferaverant speciem oris.*

3 *Quia volentes in amicitiam non veniebant*] Nempe oppidani.

U.c.534. a.C.218. convenerantque duces, sicuti inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat; & Scipionem Annibal eo ipso, quòd adversùs se dux potissimùm lectus esset, præstantem virum credebat. Et auxerant inter se opinionem, Scipio, quòd relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali; Annibal, & conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, & ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causâ, talem orationem exorsus est:

Cornelius milites suos adhortatur.

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, superfedissem loqui apud vos: quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregiè vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversùs Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli; novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Nè genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terrâ marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis*

esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, 1 duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis (2 quum plures pene perierint, quàm supersunt) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc, perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis. Ac nihil magis vereor, quàm ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo, deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac 3 profligare bellum; nos, qui secundùm deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere. U.c. 534. a.C. 218.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc 1 vestri adhortandi causâ magnificè loqui existimet, ipsum*

1 *Duabus partibus*] Duabus tertiis partibus.

2 *Quum plures penè perierint quàm, supersunt*] Malè addi ur *penè*. Duabus enim è tribus partibus amissis, non possunt non periisse plures. Delenda est igitur hæc vocula, quæ videtur orta esse ex repetitione primarum litterarum sequentis verbi *perierint*.

3 *Profligare*] Promovere & prope finem adducere.

1 *Vestri adhortandi causâ*] Videretur ratio grammaticarum legum postulare vel *vestri adhortandorum*, vel *vos adhortandi*. Sed hanc loquendi formam complurib us ex probatissimo quoque scriptore exemplis tuentur Sanctius in Minerva, l. III. c. 8, & auctor Novæ Methodi linguæ Latinæ in observationibus ad Gerundia.

(Ac.534. a.C.218. *aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam provinciam meam, quò jam profectus eram, cum exercitu ire meo; ubi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, & Asdrubalem potiùs, quàm Annibalem hostem, & minorem haud dubiè molem belli. Tamen, quum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prœlio, quâ parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi; peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terrâ non poteram, regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, quum declinarem certamen, improvisus incidisse videor; an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repentè Carthaginienses per viginti annos terra ediderit; an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt insulas, & quos ab Erice 2 duodevicenis denariis æstimatos emisistis: & utrùm Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an 3 vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani a patre relictus; quem nisi*

2 *Duodevicenis denariis æstimatos emisistis*] Oratoriè dictum. Scilicet Carthaginienses ad Erycem inclusi, duodevicenos in capita denarios, ut emitterentur, pendere coacti fuerant. Duodeviceni denarii sunt amplius duæ argenti unciæ nostrates.

3 *Vectigalis stipendiariusque*] Sæpe hæ duæ voces eodem sensu usurpantur, ut infrà XXXVII, 55. Tamen, si accuratam proprietatem quærimus, eo differunt, quod *stipendiarii* sunt ii, qui certum pecuniæ frumentive aut cujuslibet rei modum pendere debent; *vectigales*, qui incertum, v. g. decumas fructuum.

Saguntinum scelus agitaret, respiceret profectò, si non patriam victam, domum certè, patremque, & fœdera Amilcaris scripta manu: qui, jussus a consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Siciliâ, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solùm animo, quo adversùs alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis vestros arma repentè contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: 4 tutelæ nostræ deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impartitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantùm hoc vobis, & non pro salute esset certamen! Non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum; nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari nova possint præsidia. Hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet; nec domesticas solùm agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum: qualis nostra vis vir- U.c.534. a.C.218.

4 *Tutelæ nostræ deinde duximus*] Ad tutelam nostram pertinere existimavimus. Sic ferè l. XXIV, c. 22, *quæ suæ fidei tutelæque essent.*

U.c.534 a.C.218. *tuſque fuerit, talem deinde fortunam* 5 *illius urbis ac Romani imperii fore.*

Annibal rebus priùs quàm verbis militem hortatur.

XLII. Hæc apud Romanos conſul. Annibal, rebus priùs, quàm verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio ſtatuit, armiſque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, ecquis, ſi vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum Pugnamque poſcerent, & dejecta in id ſors eſſet, ſe quiſque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujuſque ſors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exſultans, cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi verò dimicarent, is habitus animorum non inter ejuſdem modò conditionis homines erat, ſed etiam inter ſpectantes vulgò, ut non vincentium magis, quàm bene morientium fortuna laudaretur.

Ejus oratio.

XLIII. 1 Dum ſic aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſiſſet, concione inde advocatâ, ita apud eos locutus fertur: 2 *Si, quem animum in alienæ ſortis exemplo paulò antè habuiſtis, eumdem mox in æſtimanda fortuna veſtra habueritis, vicimus, milites: neque enim ſpectaculum modò illud, ſed quædam veluti imago veſtræ conditionis erat. Ac* 3 *neſcio, an majora vincula majoreſ-*

5 *Illius urbis*] Vel delenda eſt vox *illius*, vel mutanda in *ipſius*.

1 *Dumſic*] Lege *Quum*.

2 *Si, quem animum*] Si, quo animo ſpectaviſtis alienæ ſortis exemplum proponebatur, eodem animo judicaveritis de fortuna veſtra, & ſic ſtatuerîtis, vincendum vobis eſſe, aut bene moriendum, vicimus, milites.

3 *Neſcio an*] Supple, non.

que necessitates vobis, quàm captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextrâ lævâque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus: circà Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis. Et eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostrâ virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla præmia essent: quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in 4 vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore: sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit, & inclyti populi regesque 5 perlevi momento victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna, taceam; ab Herculis columnis, ab Ocea- U.c. 534. a.C. 218.

4 *Vastis*] Desertis & inopibus.

5 *Perlevi momento*] Levissimâ impulsione, parvo molimine, facilè.

U.C.534. A.C.218. *no, terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc perveniistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsâ æstate cæso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo ignorantique ducem. An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris, propè natum; certè eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eumdem non Alpinarum modò gentium, sed ipsarum, quod multò majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitûs sui? cui si quis, demptis signis, Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitûs sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus priùs omnium vestrûm, quàm imperator, procedam acie adversùs ignotos inter se ignorantesque.*

XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium* 1 *equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tantò audaciùs fortiùsque pugnaturi, quantò major spes, major est animus inferentis vim, quàm arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas: ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde* 2 *vos omnes,*

1 *Equites frenatos & infrenatos*] Numidæ, qui plurimi in equitatu Annibalis erant, equis infrenatis utebantur. Hinc apud Virgilium, *Numidæ infreni.*

2 *Vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis*] Vid. not. 1. ad c. 30 suprà.

qui Saguntum oppugnaſſetis: deditos ultimis cru- U.c.534.
ciatibus affecturi fuerunt. Crudeliſſima ac ſuper- a.C.218.
biſſima gens ſua omnia ſuique arbitrii facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, ſe modum imponere æquum cenſet: circumſcribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus; neque eos, quos ſtatuit, terminos obſervat. Ne tranſieris Iberum: ne quid rei tibi ſit cum Saguntinis. 3 *Ad Iberum eſt Saguntum. Nuſquam te veſtigio moveris. Parum eſt, quòd veterrimas provincias meas Siciliam & Sardiniam adimis: etiam Hiſpanias? &* 4 *inde ceſſero, in Africam tranſſcendes. Tranſſcendes autem dico? duos conſules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hiſpaniam miſerunt. Nihil uſquam nobis relictum eſt, niſi quod armis vindicarimus. Illis timidis & ignavis licet eſſe,* 5 *quò*

3 *Ad Iberum eſt Saguntum*] Saguntum, ipſo teſte Livio, ſuprà c. 7, ultra Iberum ſitum eſt, à cujus amnis oſtio diſtat 90, ferè paſſuum millibus. Libenter legeremus, *cis Iberum eſt Saguntum*, ut hæc intelligerentur dicta ex perſona Pœnorum. Romanus vetuit tranſiri Iberum. Reſpondet Pœnus: at eum amnem non tranſeo, dum Saguntum oppugno. Etenim *cis Iberum* (ſi ſpectes ulteriorem Hiſpaniam & Pœnos) *eſt Saguntum*. Romanus in reſpondendo voluntatem affert pro ratione: *nuſquam te veſtigio moveris*: id eſt, ſta in veſtigio, neque ex eo loco, in quo te conſiſtere jubeo, pedem efferas. Illud quoque ex hac levi mutatione ſequetur commodi, quòd ſic intelligetur quomodo Romani eos quos ſtatuunt terminos non obſervent, id quod illis paulo antè ab Annibale objectum eſt. Terminum ſtatuunt Iberum, & tamen illum tranſſcendunt, dum nos vetant Saguntum, urbem ſitam cis Iberum reſpectu noſtri, oppugnare.

4 *Inde ceſſero*] Si inde ceſſero. Supprimitur particula *ſi* ad majorem vim.

5 *Qui reſpectum habent*]: Qui habent quò reſpiciant, quum illis à tergo ſit Roma & Italia.

U.c.534 a.C.218. *respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, &, 6 omnibus inter victoriam mortemve certâ desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prœlio potiùs, quàm in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.*

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causâ castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quàm maximè jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto productus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis consedit. Ibi Annibal castra habebat, revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronuntiat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi qui accepisset, liberisque; qui pecuniam quàm agrum maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui do-*

Præmia suis pronuntiat Annibal.

6 *Omnibus inter victoriam mortemve certâ desperatione abruptis*] Quum inter victoriam mortemve nihil sit vobis medium, sed omnia certâ desperatione, velut profundâ quâdam vorag ine, abrupta.

mos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent. Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum lævâ manu, dexterâ silicem retinens, si falleret, Jovem ceteroque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundùm precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, 1 id moræ, quòd nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prœlium uno animo & voce unâ poscunt. U.c.534. a.C.218.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis: nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus evaserat; & examen apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis essent, speculandas, obvius fit Annibali & ipsi, cum equitibus ad exploranda circà loca progresso. Neutri alteros primò cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, & prœlio se expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum cla- *Prodigia in castris Romanis.* *Pugna equestris ad Ticinum.*

1 *Id moræ*] Id tantùm sibi esse moræ rati, quominus speratis potirentur, quòd nondum pugnarent; atque adeo se, statim atque pugnare daretur, compotes votorum fore.

U.c.534. a.C.218. more sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem: inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primùm pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modò, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat: malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & [2] fama obtinuit.

Cos. à filio servatus.

XLVII. Hoc primum cum Annibale prœlium fuit; quo facilè apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proximâ nocte, jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque infectatione hostis, copias trajiceret. Priùs Placentiam pervenere, quàm satis sciret Annibal ab Ticino profectos; tamen ad sexcentos morato-

Ultra Padum recedunt Romani.

[2] *Fama obtinuit*] Fama tenet: vulgò creditur.

rum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit: transire non potuit pontem, 1 ut extrema resoluta erant, totâ rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint: nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, 2 ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres; & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, quà exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; eà cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. Dum Annibal circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, & postero die, in conspectu hostium acie directâ, potestatem pugnæ fecit. U. c. 534. a. C. 218.

Sequitur eos Annibal.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quàm re major, ab auxiliaribus Gallis facta est: ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas *Galli 2200. transfugiunt ad Annibalem.*

1 *Ut extrema*] Toto illo ponte, qui è ratibus junctus erat, labente secundùm cursum fluminis, simul atque extrema resoluta fuere.

2 *Ut jam Hispanos omnes*] Etiamsi id quoque ponatur, credatur, Hispanos ope utrium inflatorum amnem transisse. Vox *omnes* vacare videtur, & mutanda esse in *pedites*, vel omnino ablegranda.

U.c.534. a.C.218. trucidatis, ad Annibalem transfugiunt; quos Pœnus benignè allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit.

Scipio ad Trebiam revedit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injectâ rabie, ad arma ituros, quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigiliâ noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minùs quàm ad Ticinum fefellit; missisque Annibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est; & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris 1 in via jactanti ultrà patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantum victoriâ equestri elatus, tantum anxius inopiâ, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis commeatibus major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quò magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit: ibi quum vim pararent, spes facta proditionis; nec sanè magno pretio, 2 nummis aureis quadringentis,

1 *In via jactanti*] Si nihil hic vitii est, intellige: in via quæ vexabat vulnus jactando & agitando.

2 *Nummis aureis*] Romæ nondum signari cœptum.

Dasio Brundisino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium: id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est. U.c.534. a.C.218.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & a Sempronio consule, & ante adventum ejus terrâ marique res gestæ: viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Carthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum fortè Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad sollicitandos veteres socios: Libybæi occupandi præcipuam curam esse: credere eâdem tempestate, quâ ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. 1 Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intende- *Res circa Siciliam terrâ marique gestæ.*

erat aurum. Si hi de quibus hic sermo est nummi aurei fuere pares Atticis, id est, didrachmales, quadringenti tales nummi æquabunt pondere 12. marcas nostrates cum quatuor unciis.

1 *Extemplo & circa prætorem*] Extemplo etiam legati tribunique circa prætorem, sive, qui circa prætorem erant, missi sunt ad civitates.

U.c.534 a.C.218. rent; 2 ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli, edicto proposito, ut 3 socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret; perque omnem oram qui erant, ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quamquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut 4 ante lucem accederent Lilybæum) præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in

2 *Ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli*] Primò supple ex sensu, *jussit prætor*. Deinde, *το ad* intelligimus *præter*: ut sensus sit, præter apparatum belli collatum jam, aut etiam conferendum in urbem Lilybæum, puta arma, tela, frumentum, &c propositum fuisse edictum prætoris, quo socii navales juberentur decem dierum cocta cibaria ad naves deferre. *Ad* non rarò sumitur apud Livium eo sensu quem volumus, ut infrà XXVI, 5. *Ad alium virorum, equorum, armorumque sonum.... Campanorum imbellis multitudo tantum..... edidit clamorem.*

3 *Socii navales*] *Sociorum navalium* nomine interdum intelliguntur soli remiges ac nautæ; interdum & ipsi milites, non quidem ii qui ad navales pugnas in naves imponuntur, aut ut transvehantur in aliquam oram, ubi pedestri Marte pugnent; sed ii quorum proprium officium ac munus est tueri naves, iisque præsidio esse. Hic & cap. sequenti videtur Livius *socios navales* intellexisse eos solummodo qui nautica ministeria obibant.

4 *Ante lucem*] Antelucano tempore. Potuissent Carthaginienses accedere Lilybæum sub vesperam diei præcedentis, aut etiam fortasse mediâ luce. Sed de industria morati erant cursum, atque ita temperaverant, ut horis noctis antelucanis accederent, quibus maximè opportunus est hostis ad insidias & improvisum impetum. Præsensum tamen est illos adventare.

naves confcenſum : pars militum in muris portarumque in ſtationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienſes, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandâque ad pugnam claſſe, abſumpto. Ubi illuxit, recepere claſſem in altum, ut ſpatium pugnæ eſſet, exitumque liberum e portu naves hoſtium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoriâ 5 circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute. U.c.534. a.C.218.

L. Ubi in altum evecti ſunt, Romanus conſerere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle; contrà eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere, naviumque, quàm virorum aut armorum, malle certamen facere : nam ut ſociis navalibus affatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebant; &, ſicubi conferta navis eſſet, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadverſum eſt, & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt : mille & ſeptingenti fuere in navibus captis milites nautæque; in iis tres nobiles Carthaginienſium. Claſſis Romana incolumis, unâ tantum perforatâ navi, ſed eâ quoque ipſâ reduce, in portum rediit. Secundùm hanc pugnam, nondum gnaris ejus qui Meſſanæ erant, Ti. Sempronius conſul Meſſanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit; tranſgreſſuſque ex regia in prætoriam navem, gratulatus ſoſpitem cum exercitu & *Pugna navalis ad Lilybæum.*

5 *Circa ea ipſa loca*] Ægates inſulæ, ad quas celebris illa pugna pugnata eſt, quâ victi Carthaginienſes pacem petiere, non longè abſunt à Lilybæo.

U.c.534. a.C.218. navibus adveniſſe, precatuſque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum, ſtatum deinde inſulæ & Carthaginienſium conata expoſuit: pollicituſque eſt, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuviſſet, eo ſenem adjuturum: frumentum veſtimentaque ſeſe legionibus conſulis ſociiſque navalibus gratis præbiturum: grande periculum Lilybæo maritimiſque civitatibus eſſe; & 1 quibuſdam volentibus novas res fore. Ob hæc conſuli nihil cunctandum viſum, quin Lilybæum claſſe peteret; & rex regiaque claſſis unà profecti, navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fuſaſque & captas hoſtium naves, accepere.

Sempronius Melitam capit. LI. A Lilybæo conſul, Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipſe in inſulam Melitam, quæ a Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar, Giſgonis filius, præfectus præſidii, cum paulò minus duobus millibus militum, oppidumque cum inſula traditur: inde poſt paucos dies reditum Lilybæum, captivique & a conſule & a prætore, præter inſignes nobilitate viros, 1 ſub corona venierunt. Poſtquam ab ea parte ſatis tutam Siciliam cenſebat conſul, ad inſulas Vulcani (quia fama erat ſtare ibi Punicam claſſem) trajecit: nec quiſquam hoſtium circa eas inſulas inventus: jam fortè tranſmiſerant ad vaſtandam Italiæ oram; depopulatoque Vibonenſi agro, 2 urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam conſuli exſcenſio hoſtium in agrum Vibonenſem facta nuntiatur; litteræque ab ſenatu de tranſitu in

1 *Quibuſdam volentibus novas res fore*] Quibuſdam placituras novas res, & mutationem imperii.

1 *Sub corona*] Vid. not. 4, ad c. 17, l. II.

2 *Urbem*] Vibonem.

Italiam Annibalis, &, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naves impositum, Ariminum Supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum vigenti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse, compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur. U.c.534. a C.218. *Revocatur in Italiam.* *Ad colligam venit.*

LII. Jam ambo consules, & quidquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter equestri prœlio uno & vulnere suo 1 minutus, trahi rem malebat; recentis animi alter, eòque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubiè gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modò moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos dictitans. Ob eam iram, simul ut prædâ militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas pleroscque, mixtos quosdam & Gallos, populari omnem 2 deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant; legatisque ad consulem mis-

1 *Minutus*] Minus spei & fiduciæ habens.

2 *Deinceps*] Ex ordine, uno tenore.

U.c.534. a.C.218. fis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat; suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsoleviſſent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contrà, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguiſſent ope, defensos censebat. Tum, collegâ cunctante, 3 equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos & incompositos, ad hoc graves prædâ plerosque, quum inopinatos invasiſſent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere; unde multitudine effusâ pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituêre. 4 Variâ inde pugnâ sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen, 5 major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

Prœlium equestre dubium.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque, quàm ipsi consuli, videri; gaudio efferri, quâ parte copiarum alter consul victus foret, eâ se vicisse: *Restitutos ac refectos milinius pu- tibus annimos; nec quemquam esse, præter collegnæ cu- gam, qui dilatam dimicationem vellet: eum animo magis, quàm corpore ægrum, memoriâ vul-*

Sempro- pidus.

3 *Equitatum suum, mille peditum*] Equitatum suum, cui admiſti, adjuncti erant mille pedites, qui plerique jaculatores erant.

4 *Variâ inde pugnâ sequentes*] Videtur legendum: *variâ inde pugnâ cedentes sequenteſque.* Sanè vulgata lectio parum liquidum legenti sensum offert.

5 *Major tamen hostium*] Major tamen fama victoriæ fuit Romanis, quàm fama victoriæ hostium: magis pro victoribus vulgò habiti sunt Romani, quàm hostes.

neris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultrà differri, aut teri tempus! quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? Castra Carthaginiensium in Italia, ac propè in conspectu urbis esse. 1 Non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec eis liberum Hispaniam peti, sed solo patrio terràque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri, circa mœnia Carthaginis bellare solliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consulareſque exercitus in media Italia paventes intra castra; Pœnum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis feciſſe? Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio propè concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequidquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvidè quidquam consules acturos: quum alterius ingenium, famâ priùs, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat: cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent; quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs secuturam, quantò longiùs ab domo traheren-

U.c.534. a.C.218.

1 *Non Siciliam... peti*] Non id agi à Carthaginiensibus, ut repeterent armis Siciliam ac Sardiniam, quæ victis ademptæ fuerant.

U.c.534. a.C.218. tur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda quæ vellet tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

Locum insidiis Annibal circumspectat.

LIV. Erat in medio rivus, prealtis utrimque clausus ripis, & circà obsitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque: quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite, cum quibus ad me vigi iâ primâ venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita 1 prætorium missum: mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal: *sed, ut & numero etiam, non animis modò valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal primâ luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem; injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis: ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent; armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primùm omnem equitatum, ferox eâ

Pugnæ ad Trebiam.

1 *Prætorium missum*] Dimissi præcipui ducum, qui in prætorium, sive tabernaculum imperatoris, conveniebant.

parte

parte virium, deinde sex millia peditum, postremò omnes copias ad destinatum locum jam antè consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat fortè brumæ tempus & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis: ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto antè cibo, non ope ullâ ad arcendum frigus adhibitâ, nihil caloris inerat; &, quidquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent: & simul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere. U.c.534. a.C.218.

LV. Annibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul, effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subitò Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos 1 circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens, his copiis concursum est. Prœlium a Ba-

1 *Circumdedit peditibus*] Locavit a dextra lævaque peditum.

U.c.534. learibus ortum est, quibus quum majore ro-
a.C.218. hore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt: quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Balearibus conjectâ: ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maximè non visu modò, sed odore insolito territis) fugam latè faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quàm viribus erat, quas recentes Pœnus paulò antè curatis corporibus in prœlium attulerat; contrà, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solùm foret pugnatum. Sed & Baleares, pulso equite, jaculabantur in latera; & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant; & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere.

LVI. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, 1 maximè præter spem omnium adversùs elephantos: eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis & avertêre, & insecuti aversos, sub caudis, quà maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. 2 Trepidantes, propéque jam in suos

1 *Maximè præter spem omnium adversùs elephantos*] In quo id maximè præter spem omnium accidit, quòd etiam adversùs elephantos aliquamdiu restitere.

2 *Trepidantes*] Trepidantes elephantos, & ita efferatos ut prope jam ruituri viderentur in suos, i. e. in Pœnos. Vox *consternatus*, non tam *pavidum*, quàm *furentem* denotat. Mox legendum videtur, adjectâ præpositione, *e media acie*,

consternatos, mediâ acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversùs Gallos auxiliares agi jussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam: additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alii evadere nequissent, mediâ Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere; &, quum neque in castra reditus esset flumine intercluso, neque præ imbri satis decernere possent, quâ suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ; & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi: qui passim per agros fugâ sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendêre: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos propè omnes absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit; & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium castrorum, 3 & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil sensere obstrepente pluviâ, aut, quia jam moveri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, senti-

U.C. 534. a.C. 218.

Vincuntur Romani.

Placentiam fugiunt.

3 *Et quod reliquum ex magna parte militum erat*] Et quod reliquum militum erat, saltem magna ex parte, plerique certè, trajicerent flumen Trebiam. Dicit Livius plerosque Trebiam trajecisse, non omnes, quia aliqua pars profectò Sempronium ad urbem Romam comitata est.

U.c.537. a.C.218. re sese dissimularunt; quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

Romæ trepidatio.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quidquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse quæ arcessantur?* Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audaciâ magis, quàm consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maximè in præsentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in

Comitia consularia.

hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, 1 &, quâ his impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præsidio: ejus castelli expugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal, 2 quum plurimum in celando incepto ad effe-

1 *Et quâ his impeditiora erant*] Celtiberis Lusitanisque vagantibus, quâ parte loca impeditiora erant, quàm ut ea Numidæ pervagari possent. Ea propria laus Hispanorum erat, quòd ad concursandum inter saxa rupesque apti ac leves essent. Vid. infrà l. XXII, c. 18.

2 *Quum plurimum*] Quum maximam spem efficiendi id quod destinarat in eo collo-

ctum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repentè clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prœlium interim commissum; in quo, quia saucius Annibal pugnâ excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumptâ, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum: inde 3 locum frequentaverant accolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, famâ impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviàm Annibali procedit. 4 Magis agmina, quàm acies, in via concurrerunt; &, quum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die, deditione factâ, præsidium intra mœnia accepere; jussique arma tradere quum dicto paruissent, signum repentè victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent: neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est; adeo omnis

cassset, si celare posset inceptum suum.

3 *Locum frequentaverant accolæ*] Loco frequentiam addiderant adjungentes se ad emporii mœnia multi habitatores.

4 *Magis agmina quàm acies*] *Agmen* est exercitus eo ordine compositus, qui ad iter faciendum accommodatus est: *acies*, exercitus aptatus ad pugnam. Vult igitur Livius hos exercitus eo ordine instructos concurrisse, qui itineri magis aptus esset, quàm prœlio.

U.c.534. a.C.218. libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis.

LVIII. 1 Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est; & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Ligures que, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Appenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem propè superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primò, quia aut arma omittenda erant, aut contrà enitentes vortice intorti affligebantur, consistere: dein, quum jam spiritum includeret, nec 2 reciprocare animam sineret, aversa vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes: capti auribus & oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit: nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant; nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento, & rapiente: & mox 3 aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus

Transitum Appennini tentat Annibal.

1 *Haud longis inde temporibus .... quies*] Magis placeret, *Haud longi inde temporis .... quies.* Sic c. præc. *Paucorum dierum quiete sumptâ.*

2 *Reciprocare animam*] Aerem excipere primò, dein efflare, reciproco illo halitu, unde vita pendet.

3 *Aqua*] Aqua sublata ac suspensa vi venti, quum in aere concreta esset.

fuis magis obruti, quàm tecti: tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque 4 strage quum se quisque attollere ac levare vellet, dum nequiret, quia, torpentibus frigore nervis, vix flectere artus poterant: deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere: multi homines, multa jumenta, elephanti quoque, ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti. U.c.534. a.C.218.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit: postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversùs hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen; atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est: primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solùm, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque oppugnarent. Annibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam & recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextrâ lævâque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit: pugna rarò ulla

Regredi-tur.

Pugna inter Sempronium & Annibalem.

4 *Strage*] *Strages* est stratorum & jacentium corporum multitudo.

U.c.534. a.C.218. magis sæva, & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox accensum ingentibus animis prœlium diremit: itaque acrior concursus fuit, quàm cædes; &, sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est: ab neutra parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quàm pro numero, jactura fuit; quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundùm eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quò magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

Res gestæ à Cn. Scipione in Hispania.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe & exercitu missus, quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem, expositò ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modò populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit; nec pax modò apud eos, sed societas etiam armorum parata est; validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat; eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium: itaque priusquam alienarentur omnia, obviàm eundum ratus, castris in conspectu hostium

positis, in aciem eduxit: nec Romano differendum certamen visum; quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletque adversùs singulos separatim, quàm adversùs duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit: sex millia hostium cæsa duo capta cum præsidio castrorum: nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur; & Sciſſis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum 1 præda oppidi parvi pretii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum: castra militem ditavere, 2 non ejus qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus ferè caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenæum relictis. U.c.534. a.C.218.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Sciſſim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga, ad naves compellit: nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et

1 *Præda oppidi*] Præda oppidi fuit rerum parvi pretii; nihil habuit nisi res parvi pretii.

2 *Non ejus modò exercitûs*] Hic aliquid ex sensu supplendum est. Castra militem ditavere, qui in iis reperit non modò ejus exercitûs opes, qui victus erat, sed etiam omnes ferè caras res ejus qui cum Annibale militabat, relictas citra Pyrenæum, ne gravia impedimenta ferentibus essent.

U.c.534. a.C.218. Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat; & Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit; intraque dies paucos, pluribus quàm antè obsidibus imperatis, Ilergetes, pecuniâ etiam multatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit; atque, urbe eorum obsessâ, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia; exsuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugêre: nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur: triginta dies obsidio fuit, per quos rarò umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit; adeoque 1 pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremò quum Amusitus princeps eorum ad Asdrubalem profugisset, 2 viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

1 *Plutcos*] *Plutei* non multùm differebant à vineis, & ad similes ferme usus adhibebantur.

2 *Viginti argenti talentis*] Marcis argenti nostratibus 1875.

LXII. Romæ aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta; aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nuntiata, & temere credita sunt: in queis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse; & foro boario bovem in tertiam contignationem suâ sponte ascendisse, atque inde, tumultu habitatorum territum, sese dejecisse: & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ est in foro olitorio fulmine ictam: & 1 Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candidâ veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære 2 sortes extenuatas: & in Gallia lupum U.c.534. a.C.218. *Prodigia.*

1 *Lanuvii hastam se commovisse*] intelligenda videtur hasta Junonis Sospitæ, cujus fortasse etiam nomen excidit. Solitum antiquis hastas diis atque etiam deabus addere ad manum, quæ iis essent pro sceptris. Sic infrà l. XXIV, c. 10, refertur inter prodigia, *hastam Martis Prænestæ suâ sponte promotam.*

2 *Sortes extenuatas*] Sortes Prænestinæ, teste Cic. l. II, de Div. n. 85, erant insculptæ in robore priscarum litterarum notæ. Idem l. II, in Verr. n. 127, *sortes* usurpat pro schedulis, quæ nomina in urnam conjicienda & sorte educenda præferrent. Itaque *sortes* hoc loco intelligi possunt vel tabulæ ligneæ, vel membranulæ, quæ inscriptas haberent aliquas vel litteras, vel voces, vel versiculos. Igitur ubi hîc sortes extenuatæ dicuntur, intelligendum est eas vel tabellas, vel membranulas visas esse coarctari & in angustius spatium redigi; sive potiùs sacerdotum fraude subjectas quasdam minores in locum earum quæ vulgò educebantur, & majores erant. Porro in ostentis, ut & in somniis, omnia majora & auctiora videre lætum ac prosperum judicabatur: contrà, triste omen erat, si qua res solito minor, tenuatior, defectiorque appareret.

U.c.534. a.C.218. *Procurata.*

vigili gladium e vagina raptum abstuliſſe. Obcetera prodigia libros adire decemviri juſſi: quòd autem lapidibus pluiſſet in Piceno, novemdiale ſacrum edictum, & ſubinde aliis procurandis propè tota civitas operata fuit. Jam primùm omnium 3 urbs luſtrata eſt, 4 hoſtiæque majores, quibus editum eſt, diis cæſæ; & donum 5 ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum eſt; & ſignum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & 6 lectiſternium Cære, ubi ſortes attenuatæ erant, imperatum; & ſupplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque & lectiſternium Juventati, & ſupplicatio ad ædem Herculis nominatim, deinde univerſo populo circa omnia pulvinaria, indicta; & Genio majores hoſtiæ cæſæ quinque; & C. Atilius Serranus prætor vota ſuſcipere juſſus, ſi in decem annos reſpublica eodem ſtetiſſet ſtatu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant animos religione.

Temeritas & arrogantia Flaminii.

LXIII. Conſulum deſignatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, ſorte evenerant, edictum & litteras ad conſulem miſit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adeſſet in caſtris. Huic in provincia conſulatum inire conſilium erat, memori 1 ve-

3 *Urbs luſtrata eſt*] Deſignatur Amburbium, ſive Amburbale ſacrum; quod ſic dicebatur, quia urbem circuibat & ambibat victima.

4 *Hoſtiæ.. majores*] Hoſtiæ majores opponuntur laſtentibus, ut apparet ex c. 1. libri ſeq.

5 *Ex auri pondo quadraginta*] Selibris, ſeu marcis noſtratibus 62, cum quatuor unciis.

6 *Lectiſternium*] Vid. lib. V, c. 13.

1 *Vetcrum certaminum cum Patribus*] De his certaminibus Flaminii cum Patribus operæ pretium eſt conſulere:

terum certaminum cum Patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, priùs de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversùs senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat, ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, 2 quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: 3 quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, 4 Latinarumque feriarum morâ, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam antè Patribus movit: *Non cum senatu modò, sed jam cum diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. Consulem antè inauspicatò factum revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non paruisse; & nunc* 5 *conscientiâ spretorum & capitolium &* U.c.534. a.C.218.

Clam in provinciam abit.

l. X, Suppl. Freinshemii, qui respondet vicesimo Livii, primò c. 19, tum c. 47. & seqq. vel Historiam Romanam Clar. Rollini, l. XII.

2 *Quæ plus quam trecentarum amphorarum esset*] Quæ plus ferre posset, quàm quantum trecentæ amphoræ caperent: id est, libras pondo Romanas aquæ vel vini 20000 Parienses 15625.

3 *Quæstus omnis*] Visum est indecorum esse ordini senatorio, quemquam senatorem quæstum facere: ac proinde senatoribus sufficere debere navem ejus magnitudinis, quæ ad fructus ex agris vectandos satis esset.

4 *Latinarum... feriarum*] Vid. l. V, c. 17.

5 *Conscientiâ spretorum*, Quum sibi conscius esset spretos à se deos.

U.c.534. a.C.218. *solemnem votorum nuncupationem fugisse; ne die iniit magistratûs Jovis Optimi Maximi templum adiret; ne senatum, invisus ipse, & sibi uni invisum videret consuleretque; ne Latinas indiceret, Joviquæ Latiari solenne sacrum 6 in monte faceret; ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret: lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exsilii causâ solum vertisset. 7 Magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ, magistratum initurum, & in deversorio hospitali, quàm apud penates suos prætextam sumpturum.* Revocandum universi retrahendumque censuerunt; & cogendum omnibus priùs præsentem in Deos hominesque fungi officiis, quàm ad exercitum & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilò magis eum moverunt, quàm priore consulatu literæ moverant ab senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus, e manibus sacrificantium sese quum propripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, & concursatio fuit: id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

Frustra revocatur.

U.c.535. a C.217. Cn. Servilio, C. Flaminio II. Coss.

6 *In monte*] Albano.

7 *Magis pro majestate...* *imperii*] Digniùs majestate imperii consularis.

EPITOME

LIBRI XXII LIVIANI.

ANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam; per quas paludes quatriduo & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Annibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale datâ, perfidiâ Annibalis vincta sunt. Quum ad nuntium cladis Romæ luctus esset, duæ matres ex insperato receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversùs Annibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis præliis militem pugnæ committeret, &, opponendo se tantummodo, conatus Annibalis impediret; M. Minucius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tamquam segnem & timidum, effecit, ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, & in magno discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est: quo beneficio victus castra cum eo junxit, & patrem eum salutavit, idemque facere milites jussit. Annibal, vastatâ Campaniâ, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit; & sic transgressus est saltum: idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone consulibus & ducibus, cum magna clade adversùs Annibalem ad Cannas pugnatum est; cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule & senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Post

quam cladem quum a nobilibus adoleſcentibus propter deſperationem conſilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui poſtea Africanus nuncupatus eſt, ſtricto ſuper capita deliberantium ferro, juravit, ſe pro hoſte habiturum eum, qui in verba ſua non juraſſet; effecitque, ut omnes minimè relictum iri a ſe Italiam jurejurando adſtringerentur. Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hiſpania meliore eventu geſtas continet. Opimia & Floronia, veſtales virgines, inceſti damnatæ ſunt. Propter paucitatem verò militum, ſervorum octo millia armata ſunt. Captivi, quum poteſtas eſſet redimendi, redempti non ſunt. Varroni obviam itum eſt, & gratiæ actæ, quòd de republica non deſperaſſet.

LIBER XXII.

U.c.535. a.C.217. *Annibal movet ex hibernis.*

I. JAM ver appetebat, quum Annibal ex hibernis movit, & nequidquam antè conatus tranſcendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos præda populationumque conciverat ſpes, poſtquam pro eo, ut ipſi ex alieno agro raperent agerentque, ſuas terras ſedem belli eſſe, premique utriuſque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia; petituſque ſæpe principum inſidiis, ipſorum inter ſe fraude, 1 eadem levitate, quâ conſenſerant, conſenſum indicantium, ſervatus erat; & mutando nunc veſtem, nunc 2 tegumenta capitis, 3 er-

1 *Eadem levitate*] Quia, ſicut levitate ac mobilitate ingenii præcipites ad conſentiendum & conſpirandum in Annibalis necem fuerant, ita eadem levitate conſenſum & conſpirationem indicabant.

2 *Tegumenta capitis*] Capillamenta, comas adſci-

rore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus 4 Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. Quod enim illi* 5 *justum imperium, quod auspicium esse? Magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio* 6 *in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre.* 7 *Nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum in externo ea solo* 8 *nova atque integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, 9 in Sardinia U.c.535. a.C.217. *Querelæ Romanorum de Flaminio.* *Prodigia.*

tias, *perruques*, quas quidem, teste Polybio, ad omnia ætatum discrimina formatas subinde mutabat.

3 *Errore etiam*] Sic habitum corporis immutando, ut insidiatores errarent, nec ipsum possent agnoscere. Addit vocem *etiam*, quia aliquoties servatum eum esse dixerat Gallorum ipsorum indicio.

4 *Cn. Servilius consul*] Omisit præter morem Livius eorum nomina, qui prætoram hoc anno gesserunt. Ea hic reddemus. M. Æmilius Regillus urbanam jurisdictionem obtinuit: M. Pomponius Matho peregrinam: T. Otacilius Crassus Siciliam: A. Cornelius Mammula Sardiniam.

5 *Justum*] Verum ac legitimum.

6 *In monte*] Albano.

7 *Nec privatum auspicia sequi*] Levis ambiguitas in verbis, non in sensu. Privatum, inquiunt, auspicia non sequuntur.

8 *Nova atque integra concipere*] Semel enim cum auspiciis profectus domo, poterat in externo solo ea iterumque iterumque rite capere. At ea nova & non antè quæsita sibi acquirere in externo solo non posse contendunt Patres eum qui sine iis profectus esset.

9 *In Sardinia autem in muro*] Patet hic deesse nomen ejus urbis, cujus in muro id prodigium, de quo agitur, factum est. Quum-

U.c.535. a.C.217. autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe, & littora crebris ignibus fulſiſſe, & ſcuta duo ſanguine ſudaſſe, & milites quoſdam ictos fulminibus, & 10 Solis orbem minui viſum: & Prænestæ ardentes lapides cœlo cecidiſſe: & Arpis parmas in cœlo viſas, pugnantemque cum Luna Solem: & Capenæ duas interdiu Lunas ortas: & aquas Cæretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum Herculis cruentis manaſſe ſparſum maculis: & in Antiati metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: & Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum, quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: 11 ſortes ſuâ ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: & per idem tempus Romæ ſignum Martis Appiâ viâ 12 ad ſimulacra luporum ſudaſſe: & Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, Lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibuſdam factas, & gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe vertiſſe. His, ſicut erant nuntiata, expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus procurarentur; & uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent,

Procuratio.

que aliquot libri optimi habeant *Sudes* pro *autem*, inde videtur reponendum, *Sulcis*. Sulci nobilis & antiqua Sardiniæ civitas fuit.

10 *Solis orbem minui viſum*] Intellige eclipſin, per quam ſolaris orbis pars obſcurata eſt.

11 *Sortes ſuâ ſponte attenuatas*] Vid. ſuprà XXI, 62.

12 *Ad ſimulacra luporum*] Aliàs & fortaſſe meliùs, *ac ſimulacra*.

quemadmodum cordi esse Divi carminibus præfarentur. Decemvirorum monitu decretum est, Jovi primùm donum fulmen aureum 13 pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur; matronæque, pecuniâ collatâ, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret; quin & libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt: postremò 14 Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, 15 populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus. U.c.535. a.C.217.

II. Dum consul placandis Romæ diis habendoque delectu dat operam, Annibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium perveniisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quà *Annibal Etruriam petit.*

13. *Pondo quinquaginta*] Marcarum nostratium 78, cum una uncia.

14 *Decembri jam mense*] Intellige mensem Decembrem hujus ipsius anni, qui consules habuit Flaminium & Servilium. Nimirum hîc Livius in unum colligit quidquid hoc anno procurandis hisce prodigiis factum est.

15 *Populusque eum diem festum habere*] Hîc Saturnalia novo edicto sancita, non tum primùm instituta intelligi debent. Siquidem suprà II, 21. trecentos ferè ante annos institutum esse diem festum Saturnalia Livius jam memoravit.

U.c.535. a.C.217. fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros (id omne veterani erat robur exercitûs,) admixtis ipsorum impedimentis; necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit; sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites; Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quà modò præirent duces per prælatas fluvii ac profundas voragines, hausti pene limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli 1 neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant; 2 aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta & ipsa jacentia passim, morientes: maximéque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant: jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantùm, quod exstaret aquâ, quærentibus ad quietem, parvi temporis ne-

Molestum iter per paludes.

1 *Neque sustinere se prolapsi, neque assurgere.... poterant*] Qui prolapsi sunt, iis jam non est opus ut sustineant se, sed ut erigant. Itaque legendum censuerimus: *neque sustinere se, neque prolapsi assurgere... poterant*. Similem medicinam adhibuimus simili vitio c. 35, l. XXI.

2 *Aut corpora animis*] Huc revocare opus est particulam negantem, quæ in præcedentibus exprimitur. Itaque sic exponenda sunt hæc verba, quasi legeretur: Neque corpora animis, neque animos spe sustinebant.

cessarium cubile dabant. Ipse Annibal, æger oculis ex verna primùm intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quò altiùs ab aqua exstaret, vectus, vigiliis tandem & nocturno humore palustrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur. U.c.535. a.C.217. *Annibal oculum amittit.*

III. Multis hominibus jumentisque fœdè amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primùm in sicco potuit, castra locat; certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse: consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque, 1 & copias ad commeatus expediendos, & cetera, quæ cognosse in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris & omnium copiâ rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modò legum ac Patrum majestatis, sed ne deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus belliciſque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum: quóque pronior esset in vitia sua agitare eum atque irritare Pœnus parat; &, lævâ relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul of- *Flaminii Cos. ferocia.*

1 *Et copias*] Abundantiam. Inquirebat Annibal, quæ pars regionis dives esset rerum necessariarum copiis, opulentiâ, ubertate; idque, ad commeatus expediendos.

U.c.535. a.C.217. tendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum verò, postquam res sociorum ante oculos prope suos 2 ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda, ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quàm speciosa, suadentibus, collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent, interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum, iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quin immo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit: *hîc enim patria & penates sunt. Annibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia ad Romana mœnia perveniat; nec antè nos hinc moverimus, quàm, sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum ociùs signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repentè corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circà erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nuntiatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Converstus ad nuntium, 3 *Num*

Ex equo prolabitur.

Signum convelli nequit.

2 *Ferri agique*] Diripi. Latini dixerunt *ferre*, *agere* pro *diripere*, exemplo sumpto à Græcis, qui eodem sensu usurpant ἄγειν καὶ φέρειν. Origo autem hujus locutionis inde est, quod in præda alia sunt vitâ prædita, homines, pecora, jumenta, adeoque *aguntur*; alia inanima, & quum agi non possint *feruntur*.

3 *Num litteras... ab senatu affers*] In hoc dicto respicit Flaminius id quod ipsi primo suo consulatu acciderat, ut quum jam in conspectu hostium esset, litteræ à senatu afferrentur, quibus vetabatur certamen

litteras quoque, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuntia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit, primoribus, super quàm quòd dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferociâ ducis, quum spem magis ipsam, quàm causam spei, intueretur. U.c.535. a.C.217.

IV. Annibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quò magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maximè montes Cortonenses Trasimenus subit: via tantùm interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio; deinde paulò latior patescit campus; inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modò Hispaniisque consideret. Baleares ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltûs, tumulis aptè tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum perveniisset, inexploratò, postero die, vixdum satis certâ luce, angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantùm hostium, quod ex adverso erat, conspexit; ab tergo & super caput decepere insidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum om- *Pugna ad Trasimenum.*

committere, jubebaturque, quasi vitio creatus, redire Romam ut consulatum abdicaret.

1 *Decepere insidiæ*] Fefellere insidiæ: a Flaminio non sunt animadversæ.

U.c.535. nibus dat simul invadendi : qui ubi, quà cui-
a.C.217. que proximum fuit, decucurrere, eò magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quòd orta ex lacu nebula campo, quàm montibus, densior sederat, agminaque hostium 2 ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eòque magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore priùs undique orto, quàm satis cerneret, se circumventum esse sensit; & antè in frontem lateraque pugnari cœptum est, quàm satis instrueretur acies, aut expediri arma stringique gladii possent.

V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; &, quacumque adire audirique potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet. *Nec enim inde votis, aut imploratione deûm, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri; &, quò timoris minus sit, eò minus ferme periculi esse.* Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat; tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut 1 vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus; 2 opprimerenturque quidam, onerati magis his, quàm tecti, & erat in tanta caligine major usus aurium, quàm oculorum. Ad gemitus vulnerum

2 *Ex pluribus vallibus*] Res ipsa clamat, & tota narratio Liviana, legendum esse *collibus*, non *vallibus*.

1 *Vix ... competeret animus*] Vix animus sui compos esset. Aliâ formâ, sed eodem sensu, dixit Sallustius : *neque animo, neque auribus, aut linguâ competere.*

2 *Opprimerenturque quidam*] Et quidam opprimerentur ab hostibus, dum arma nondum aptata oneri magis ipsis erant quàm usui.

ictusque

ictusque corporum aut armorum, & mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant; alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequidquam 3 impetus capti, & ab lateribus montes ac lacus, a fronte & ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est; non illa 4 ordinata per principes hastatosque ac triarios; nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies; nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, & animus suus cuique ante aut pòst pugnandi ordinem dabat: Tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. U.c.535. a.C.217. *Terræ motum nemo pugnantium sentit.*

VI. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. Circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, & ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, impigrè ferebat opem; insignemque armis & hostes summâ vi

3 *Impetus capti*] Sic l. II, c. 65, *rursus impetu capto enituntur.*

4 *Ordinata per principes, hastatosque, ac triarios*] Ita ordinata, ut seorsim principes, seorsim hastati, &c. pugnarent. Non enim hæc ita accipienda sunt, quasi Livius ordinem horum inter se corporum repræsentare voluisset, quum constet hastatos in fronte solitos locari, deinde principes, postremò triarios. Vid. VIII. 8.

U.c.535. a.C.217. petebant, & tuebantur cives: donec 1 Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul en*, inquit, *hic est*, popularibus suis, *qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam Manibus peremptorum fœdè civium dabo*: subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit; obtruncatoque priùs armigero, qui se infesto venienti obviàm objecerat, consulem lanceâ transfixit: spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primùm cœpit: & jam nec lacus nec montes obstabant pavori: per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt; armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest; per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt. Fuere quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit: quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam fessi vada retro ægerrimè repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione impigre factâ, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu evasere; &, quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modò ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinatâ denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquidâ jam luce montes campique perditas res stratamque ostendêre fœdè Romanam aciem: itaque, ne in conspectos procul immitteretur

Mors Flaminii.

Fugiunt Romani.

1 *Insuber eques*] Adversùs Insubres Gallos in priore consulatu Flaminius bellum gesserat.

eques, sublatis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt: quæ Punicâ religione servata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes conjecti. U.c.535. a.C.217.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; decem millia, sparsa fugâ per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. 1 Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quòd nihil haustum ex vano velim, quò nimis inclinant ferme scribentium animi, 2 Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Annibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causâ, magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ ad primum nuntium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitûs esset, obvios percunctantur: &, quum frequentis con- *Numerus cæsorum utrimque.* *Romæ magnus terror.*

1 *Multiplex cædes utrimque facta*] Multo plures ex utraque acie cecidisse dicuntur ab aliis, supple, quàm modò à me memoratum fuit.

2 *Fabium*] Q. Fabium Pictorem, historiæ Romanæ scriptorem. Vid. infrà, l. XXIII, c. 11.

U.c.535. a.C.217. cionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pugnâ*, inquit, *magnâ victi sumus*: &, quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *Consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fugâ passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* 3 Quot casus exercitûs victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium quæ cujusque suorum fortuna esset; nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major propè mulierum, quàm virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuntios de his opperiens; circumfundebanturque obviis scisciantes, neque avelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nuntiabantur; gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipuè & gaudia insignia erant, & luctus.

Matres receptis filiis gaudio exanimatæ.

Unam in ipsa porta, sospiti filio repentè oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falsò nuntiata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

3 *Quot casus*] Varii casus exercitûs victi fuerant: alii cæsi, alii capti erant, quidam vulnerati, quidam integri ex prœlio effugerant. Totidem igitur in curas dispertiti erant animi propinquorum.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nuntiatur clades : quatuor millia equitum, cum C. Centenio prætore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quò post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama variè homines affecit : pars, occupatis majore ægritudine animis, levem ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam ; pars, non id, quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in affecto corpore quamvis levis causa magis, quàm valido gravior, sentiretur, ita tum ægræ & affectæ civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret pati possent, æstimandum esse. Itaque 1 ad remedium jamdiu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit : & quia & consul aberat, a quo uno dici posse videbatur ; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut litteras mitti ; nec dictatorem populus creare poterat, quod numquam ante eam diem factum erat ; prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, & præsidia disponerent quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum : ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

U.c.535. a.C.217. *Alia clades.*

Fabius prodictator.

1 *Ad remedium jamdiu neque desideratum*] Hæc intelligenda sunt de dictatore rei gerundæ causâ creato, qui nullus post Atilium Calatinum per tres & triginta annos creatus fuerat. Aliquot fuere per hoc temporis intervallum dictatores, inter quos ipse Fabius, sed comitiorum habendorum causâ creati.

U.c.535. a.C.217. *Annibal Spoletium frustra tentat.*

IX. Annibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletium venit: inde quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copiâ solùm omnis generis frugum abundantem, sed refertum prædâ, quam effusè avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita; refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri viâ prœlioque, magis ad eventum secundo, quàm levi aut facili, affectus. Ubi satis quieti datum, prædâ ac populationibus magis, quàm otio aut requie, gaudentibus profectus, Prætutianum, Adrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus prœliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitûsque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset, in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. 1 Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentiâ cæremoniarum auspiciorumque, quàm temeritate atque inscitiâ, peccatum a C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ deûm essent, ipsos deos consulendos

Vastat Italiam.

1 *Q. Fabius Maximus dictator iterum*] Dictator primùm fuerat Fabius cum C. Flaminio magistro equitum, auctore Val. Maximo, qui lib. I, c. 1, narrat occentum soricis auditum Fabio ademisse dictaturam, C. Flaminio magisterium equitum. Ad quem autem annum illa prior Fabii dictatura referenda sit, valde ambiguo est.

esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur nisi quum tetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur: qui inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, 2 *Quod ejus belli causâ votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse & Jovi ludos Magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium Prætorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut maturè fiant, curare jubet. U.c.535. a.C.217 *Libri Sibillyni inspecti.*

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegio prætorum, omnium primùm populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus: *Velitis jubeatisne hoc sic fieri? si respublica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit* 1 *hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium (quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella* *Ver sacrum votum.*

2 *Quod ejus belli causâ votum Marti foret*] Hoc tangit procul dubio ea vota, quæ libro superiore, c. 62. dicitur C. Atilius prætor suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Ex hoc loco discimus, quod priùs observare neglexerat Livius, id votum Marti factum fuisse.

1 *Hisce duellis*] Videtur hoc loco trajectione peccatum esse. Repone.... *hisce duellis (quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod ver attulerit...*

U.c.535. a.C.217. *cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, 2 quæque profana erunt, Jovi 3 fieri, ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, [1]quâque lege volet, facito: quo modo faxit, probè factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto: si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto: si quis 4 clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit: si 5 atro die faxit insciens, probè factum esto: si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probè factum esto: 6 si anteidea senatus populusque jusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei causâ ludi Magni voti 7 æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta, supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantùm, sed agrestium etiam,

2 *Quæque profana erunt*] Quæ non sacrata jam erunt alii cuipiam divo. Itaque, si quæ antea consecrata fuissent, ea hoc voto non continebantur.

3 *Fieri*] Immolari.

4 *Clepsit*] Furatus fuerit: *cleptum*, furto subductum: a Græco Κλέπτω.

5 *Atro die*] *Atri* dies iidem erant, qui *religiosi*, quibus nempe vel rem divinam facere, vel rem novam quampiam exordiri religioni erat.

6 *Si anteidea*] *Si senatus populusque jusserit fieri*, sive immolari, *anteidea ac faxit*, id est, priusquam privatus quispiam faxit, sive immolaverit: si privatus aliquis immolaverit pecus votum, non die a senatu populoque præfinitâ, sed seriùs, id ne fraudi sit populo. *Anteidea ac* antiquè pro *priusquam*.

7 *Æris trecentis triginta*] 333333 $\frac{1}{3}$ assibus: qui æstimari possunt marcis argenti Parisiensibus 520 cum unciis 6 granis 384.

quos in aliqua sua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus: sex pulvinaria in conspectu fuere; Jovi ac Junoni unum, alterum Neptuno ac Minervæ, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit. U.c.535. a.C.217. *Lectisternium.*

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica Dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, *Ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e republica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit: his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit: edictoque propositio, 1 ut, quibus oppida castellaque immunita essent, uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, quâ iturus Annibal esset, tectis priùs incensis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset; ipse, 2 viâ Flaminiâ profectus obviàm consuli exercituique, quum ad Tibe- *Fabii consilia de bello gerendo.*

1 *Ut quibus oppida... ut hi*] Non rarò geminat hanc particulam Livius. Exempla pete ex XXVIII. 9. XXXVI. 1. & 3.

2 *Viâ Flaminiâ*] Viâ munitâ ab hoc ipso Flaminio, qui modò ad Trasimenum lacum periisse memoratus est. Munierat illam ab Roma Ariminum usque, quum esset censor, quarto ante hunc anno.

U.c.535. rim circa Ocriculum prospexisset agmen, con-
a.C.217. sulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nuntiaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam propè oblitos ejus imperii, fecisset; litteræ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat: libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde [1] Præneste, ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus, unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit, nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primùm die haud procul Arpiis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis, debellatumque, & concessum

Fabius pugnam detrectat.

[1] *Præneste*] Regressus est ad oppidum Præneste, atque inde in viam Latinam.

propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit; ceterum tacitâ curâ animum incensus, quòd cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset, ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsissent. Et prudentiam quidem, non 2 vim, dictatoris extemplo timuit: constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebrò castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit: & modò citato agmine è conspectu abibat, modo repentè in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessariò cogeret, tenebatur miles, pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio, composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat: neque universo periculo summa rerum committebatur; & 3 parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, 4 minùs jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quàm magistrum equitum, qui nihil

U.c.535. a.C.217.

Fabii artes.

Mag. equitum ferocia.

2 *Vim*] Acrem ac ferocem animum. Intellexit statim Annibal sibi rem esse cum prudenti hoste, non, quales fuerant alii duces Romani, acri ac fervido.

3 *Parva momenta levium certaminum*] Levia certamina, quæ haud magni per se momenti erant.

4 *Minùs... pœnitere*] Minùs damnare aut virtutem, aut fortunam suam; minùs diffidere aut virtuti, aut fortunæ suæ.

U.c.535. a.C.217. aliud, quàm quòd impar erat imperio, mora ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapiduſque in conſiliis, ac linguâ immodicus; primò inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore ſegnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat; premendorumque ſuperiorum arte (quæ peſſima ars nimis proſperis multorum ſucceſſibus crevit) ſeſe extollebat.

XIII. Annibal ex Hirpinis in Samnium tranſit: Beneventanum depopulatur agrum: Teleſiam urbem capit: irritat etiam de induſtria ducem, ſi fortè accenſum tot indignitatibus cladibuſque ſociorum detrahere ad æquum certamen poſſit. Inter multitudinem ſociorum Italici generis, qui ad Traſimenum capti ab Annibale dimiſſique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promiſſiſque Annibalis, ad conciliandos popularium animos. Hi nuntiantes, ſi in Campaniam exercitum admoviſſet, Capuæ potiendæ copiam fore, 1 quum res major, quàm auctores, eſſet, dubium Annibalem, alterniſque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: 2 monitos, ut etiam atque etiam promiſſa rebus affirmarent, juſſoſque, cum pluribus, & aliquibus principum redire ad ſe, dimiſit: ipſe imperat duci, ut ſe in agrum Caſinatem ducat, edoctus a peritis regionum, ſi eum ſaltum occupaſſet, exitum Romano ad opem ferendam ſociis in-

Annibal Campaniam petit.

Errore ducis ad Caſilinum deducitur.

1 *Quum res major quàm auctores eſſet*] Quum res major eſſet, quàm quanta erat auctoritas & potentia eorum qui ad eam aggrediendam hortabantur.

2 *Monitoſque ut etiam atque etiam promiſſa*] Legendum videtur: *monitoſque etiam atque etiam ut promiſſa.*

tercluſurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Caſino Caſilinum dux ut acciperet, fecit; averſuſque ab ſuo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem deſcendit; ubi quum montibus fluminibuſque clauſam regionem circumſpexiſſet, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum eſſet? Quum is Caſilini eo die 3 manſurum eum dixiſſet, tum demum cognitus eſt error, & Caſinum longè inde aliâ regione eſſe; virgiſque cæſo duce & ad reliquorum terrorem in crucem ſublato, caſtris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimiſit. Uſque ad 4 Aquas Sinueſſanas populatio ea pervenit: ingentem cladem, fugam tamen terroremque latiùs, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide ſocios dimovit; videlicet quia juſto & moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod unum vinculum fidei eſt, melioribus parere. U.c.535. a.C.217.

XIV. Ut verò ad Vulturnum flumen caſtra ſunt poſita, exurebaturque amœniſſimus Italiæ ager, villæque paſſim incendiis fumabant, per juga Maſſici montis Fabio ducente, tum propè de integro ſeditio accenſa: quieverant enim per paucos dies; quia, quum celeriùs ſolito ductum agmen fuiſſet, feſtinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut verò in extrema juga Maſſici montis ventum eſt, hoſteſque ſub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinueſſæ tecta urentes, nec ulla erat *Seditio in caſtris Fabii.*

3 *Manſurum*] Pernoctaturum. Verbo *manere* deſignatur id quod dicimus in itinere *la couchée*. Hor. Sat. L. 6. *In Mamurrarum laſſi deinde urbe manemus.*

4 *Aquas Sinueſſanas*] Prope Sinueſſam aquæ fuere calidæ, celebres apud antiquos.

U.c.535. a.C 217. *Minucii seditiosa oratio.*

mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, sociorum cædes & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset? quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis Orbis terrarum terminis, nostrâ cunctatione & socordiâ, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus nostris, ut, præterquam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modò, Saguntum oppugnari indignando, non homines tantùm, sed fœdera & deos ciebamus, scandentem mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit: strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quàm deorum invocantium opem: nos hîc pecorum modo per æstivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus sylvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in rebus affectis quæsitus, Italiam ab Annibale recuperare parat; Gallorum Roma esset: quam vereor ne, sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac verè Romanus, 1 quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum,*

1 *Quo die . . . illo ipso die* Ex rei veritate aliquot dies interceserunt inter commissam Camillo dictatoriam potestatem, & pugnam adversùs Gallos. Sed præproperi ingenii concionatoris celeritatem Camilli supra verum exauget, ut majore invidiâ oneret Fabii cunctationem.

Veios allatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum; atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus; utrùm tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modò C. Lutatio quæ alia res, quàm celeritas, victoriam dedit? quòd postero die, quàm hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur; ac, si militaris suffragii res esset, haud dubiè ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos. U.c.535. a.C.217.

XV. 1 Fabius pariter, in suos haud minùs quàm in hostes intentus, 2 priùs ab illis invi- *Fabius in cunctatione perstat.*

1 *Fabius pariter in suos haud minùs quàm in hostes*] Necessarium quidem non est τὸ *pariter*: non tamen fortasse recidendum. Non magis nos offendit *pariter*, sequente *haud minùs*, quàm *potiùs . . . libentius* in Præfat. Livii; quàm *potiùs* iteratum infrà XXXII, 21. Vid. & not. 1. ad IX. 7. suprà. Omnino hi pleonasmi apud optimos scriptores non rarò occurrunt. Si cui tamen hîc illud supervacaneum vocabulum displicet, loco τῷ *pariter*, legat cum Jac. Gron. *acriter*.

2 *Priùs ab illis*] Primum certamen erat Fabio cum

U.c.535. a.C.217. ctum animum præstat : quamquam probè scit, non in castris modò suis, sed jam etiam Romæ infamen suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore ætatis reliquum extraxit; ut Annibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret, quia 3 ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis, quàm necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, redituram, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ urbs, Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit : ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino : qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit; extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris; qui, quantum tutò posset, progressum, priùs recipere sese jusserat quàm in conspectum hostium veniret. Numidæ, alii atque alii occurrantes refugientesque, ad castra propè ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere : inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat,

suis; &, quo se invictum præstaret ab hostibus, priùs necesse erat ut se invictum præstaret à suis.

3 *Ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ*] Ea regio in præsens ætatis tempus, non in totum annum subministrare poterat ea quæ alendo exercitui necessaria erant.

concitatis equis invectus, quum, priusquam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prœlium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur: ceteri effuso rursus cursu Cales primùm, inde, propè inviis callibus, ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam in arctas coactus fauces, imminet mari, ne 4 immunito Appiæ limite Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, quâ Annibal ducturus erat: duo inde millia hostes aberant. U.c.535. a.C.217.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubiè æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim & procursando recipiendoque sese pugnavere: restitit suo loco Romana acies: lenta pugna, & ex dictatoris magis, quàm Annibalis, fuit voluntate: ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, viâ ad Casilinum obsessâ; quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret; Pœnus contrà inter Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque perhorrida situ hi-

4 *Immunito Appiæ limite*] Si limes Appiæ viæ, ferens ab Tarracina in Romanum agrum, munitus præsidio non esset.

U.c.535. a.C.217. bernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti: itaque quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes & jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus incluſum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta præligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat: ad duo millia ferme boum effecta; Asdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maximè, si posset, super saltus ab hoste insessos.

Incluſus Annibal se explicat arte.

Boves accenſis cornibus.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra: boves aliquantò ante signa acti. Ubi ad radices montium viasque anguſtas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves: quo repentè discursu, haud secus quàm sylvis montibusque accensis, omnia circùm virgulta ardere; capitumque irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltûs insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; quà minimè densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primò, quum procul cernerent, veluti flam-

mas spirantium miraculo attoniti constiterunt : U.c.535.
deinde, ut humana apparuit fraus, tum verò a.C.217.
insidias rati esse, dum majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrêre : ceterum nox, æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Annibal transducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius : ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce primâ sub jugo montis prœlium fuit; quo intercluſam ab suis levem armaturam facilè (etenim numero aliquantùm præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad id ipsum 1 remissa ab Annibale perveniſſet : ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facilè elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani ferè omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra; transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat, nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis

1 *Remissa ab Annibale perveniſſet*] Fortè *superveniſſet*.

U.c.535. a C.217. *Dictator it Romam.*

desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit : inde sacrorum causâ Romam revocatus, non imperio modò, sed consilio etiam, 2 ac propè precibus agens cum magistro equitum, *Ut plus consilio, quàm fortunæ, confidat; & se potiùs ducem, quàm Sempronium Flaminiumque imitetur : ne nihil actum censeret, extractâ propè æstate per ludificationem hostis : medicos quoque plus interdum quiete, quàm movendo atque agendo, proficere : haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.* Hæc nequidquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus.

Res gestæ in Hispania.

XIX. Principio æstatis, quâ hæc gerebantur, in Hispania quoque terrâ marique cœptum bellum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit; quadraginta navium classem Himilconi tradidit; atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in littore ducebat, paratus confligere quâcumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primò idem consilii fuit : deinde, minùs terrâ, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, 1 delecto milite ad naves impositio, quinque & triginta navium classe ire obviàm hosti pergit. Altero ab Tarra-

2 *Ac prope precibus agens*] Pendet oratio, nec concluditur nisi post absolutam totam Fabii oratiunculam, his nempe verbis *Romam est profectus.* Vide similiter interpositam duobus unius periodi membris orationem, lib. V. c. 24.

1 *Delecto milite ad naves impositio*] Delecto e pedestribus copiis milite ad naves impositio, præter classicos milites. Nempe auget numerum militum Scipio, quia pugnam navalem meditabatur.

tone die ad ſtationem decem millia paſſuum diſtantem ab oſtio Iberi amnis pervenit: inde duæ Maſſilienſium ſpeculatoriæ præmiſſæ retulerunt, claſſem Punicam ſtare in oſtio fluminis, caſtraque in ripa poſita. Itaque, ut improvidos incautoſque univerſo ſimul effuſo terrore opprimeret, ſublatis ancoris ad hoſtem vadit. Multas & locis altis poſitas turres Hiſpania habet, quibus & ſpeculis & propugnaculis adversùs latrones utuntur: inde primò conſpectis hoſtium navibus, datum ſignum Aſdrubali eſt, tumultuſque priùs in terra & caſtris, quàm ad mare & ad naves eſt ortus, nondum aut pulſu remorum ſtrepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus claſſem promontoriis; quum repentè eques, alius ſuper alium ab Aſdrubale miſſus, vagos in littore, quietoſque in tentoriis ſuis, nihil minùs quàm hoſtem aut prœlium eo die exſpectantes, conſcendere naves propere atque arma capere jubet: claſſem Romanam jam haud procul portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant: mox Aſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat; varioque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibuſque, fugientium magis e terra, quàm in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, quum alii 2 reſo-

U.c 535. a.C.217.

2 *Reſolutis oris in ancoras evehuntur*] Quia miſſæ de proris ancoræ, funes ex puppi, ſtatuebant naves; quidam funibus ſolutis, obliti ancoras vellere præ feſtinatione nimia, provecti contra ancoras adhuc tenentes, propellunt eaſdem naves. *Oræ* hîc intelligendæ ſunt retinacula quibus puppis littori alligabatur. Sic apud Quintilianum in præfatione ad Tryphonem, *oram ſolventibus bene precemur.* Sic & infrà, l. XXVIII, c. 36. *trahunt ſcalas oraſque, & ancoras... præcidunt.*

U.c.535. a.C.217. lutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, 3 ancoralia incidunt; raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica miniſteria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modò, ſed direxerat etiam in pugnam naves: itaque non ab hoſte & prœlio magis Pœni, quàm ſuomet ipſi tumultu turbati, tentatâ veriùs pugnâ, quàm initâ, in fugam averterunt claſſem. Et quum adverſi amnis os lato agmine ac tam multis ſimul venientibus haud ſanè intrabile eſſet, in littus paſſim naves egerunt; atque alii vadis, alii ſicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad inſtructam per littus aciem ſuorum perfugêre. Duæ tamen primo concurſu captæ erant Punicæ naves, quatuor ſuppreſſæ.

Claſſis Punica in fugam verſa.

XX. Romani, quamquam terra hoſtium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter inſecuti trepidam hoſtium claſſem, naves omnes quæ non aut perfregerant proras littore illiſas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere: ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, ſed quòd unâ levi pugnâ toto ejus oræ mari potiti erant: itaque 1 ad Honoſcam claſſe provecti, exſcenſione ab navibus in terram factâ, quum urbem vi cepiſſent, captamque diripuiſſent, Carthaginem inde petunt; atque omnem agrum circà depopulati, poſtremò tecta quoque conjuncta muro portiſ-

3 *Ancoralia*] Funes quibus capita ancorarum annexa ſunt.

1 *Ad Honoſcam*] Nomen loci parum aut cognitum, aut etiam certæ ſcripturæ.

que incenderunt. Inde jam prædâ gravis ad Longunticam pervenit classis; ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Asdrubale: quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modò projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum; ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequidquam summo labore oppugnatâ, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quàm ex continenti prædâ partâ, quum in naves se recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ, quò omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui verè ditionis Imperiique Romani facti sint, obsidibus datis, populi ampliùs fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam ac propiùs Oceanum concessit. U.c.535. a.C.217.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed, præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui 1 antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversùs eos

1 *Antea*] Antequam Ilergetum gens sub jus ditionemque Romanorum redigeretur a Cn. Scipione, quod memoratum est l. XXI. c. 61.

U.c.535. a.C.217. tribunus militum cum expeditis 2 auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes: occisis quibusdam captisque, magna pars armis exsuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, 3 castra Romana ad novam classem erant; quum fama repens aliò avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant: inde cum ipso Asdrubale duobus prœliis egregiè pugnant: quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

Celtiberi arma adversùs Pœnos capiunt.

P. Scipio classe advehitur in Hispaniam.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit: ibi milite expositio, profectus Scipio fratri se conjungit; ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur; nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire,

Obsides Hispanorum Sagunti.

2 *Auxiliis*] Copiis auxiliaribus, quæ non Romanæ nec Latinæ essent, sed ex aliis gentibus quæ se adjunxerant Romanis.

3 *Castra Romana ad novam classem erant*] Hæ voces *Ad novam classem* accipiendæ videntur pro loci nomine. In itinerario Antonini memoratur locus inter Ilerdam & Tarraconem, *Ad Novas*.

quòd

quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale fama erat modico in arce custodiri præsidio : id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quàm fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis ; tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem : ceterum transfugam, sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quàm unum vile atque infame corpus esse ratus, 1 id agebat, ut quàm maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimùm tradendis animum adjecit : eam unam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris præfecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut 2 aditum ex portu intercluderet Romanis : ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent : nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res : itaque quos metus non teneat, beneficio & gratiâ devinciendos esse.* Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? *Obsides*, inquit, *in civi-*

U.c.535. a.C.217.

Eos Abelux tradit Romanis.

1 *Id agebat ut*] Hoc propositum animo habebat, eò nitendum sibi putabat ut....

2 *Aditum ex portu*] Aditum ad urbem ex ea parte quâ portus est.

U.c.535. a.C.217. *tates remitte : id & privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publicè populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet depoſco ipse, ut operâ quoque impensâ consilium adjuvem meum, & rei suâpte naturâ gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide acceptâ datâque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis : dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas suâ fraude insidias ducit. In castra Romana perducti : cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eumdem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. Major aliquantò Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginiensium fuerat : illos enim, graves superboſque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat; Romanus primo adventu, incognitus antè, ab re clementi liberalique initium fecerat; & Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse : itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare; armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit, interveniſſet.

In castra Romana perductos suis reddit Scipio.

XXIII. Hæc in Hiſpania quoque ſecundâ æſtate Punici belli geſta, quum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis ſolers cunctatio Fabii feciſſet; quæ ut Annibalem non mediocri ſollicitum curâ habebat, tandem eum militiæ magiſtrum delegiſſe Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortunâ gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatoſque, utique poſtquam, abſente eo, temeritate magiſtri equitum, læto veriùs dixerim, quàm proſpero eventu, pugnatum fuerat. Acceſſerant duæ res ad augendam invidiam dictatoris; una fraude ac dolo Annibalis, quòd, quum a perfugis ei monſtratus ager dictatoris eſſet, omnibus circà ſolo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hoſtium abſtineri juſſit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri poſſet; altera ipſius facto, primò forſitan dubio, quia non exſpectata in eo ſenatûs auctoritas eſt, ad extremum haud ambiguè in maximam laudem verſo, in permutandis captivis: quòd ſicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Pœnumque, ut quæ pars plus reciperet quàm daret, 1 argenti pondo bina & ſelibras in militem præſtaret. Ducentos quadraginta ſeptem quum plures Romanus, quàm Pœnus, recepiſſet, argentumque pro eis debitum, ſæpe jactatâ in ſenatu re, quoniam non conſuluiſſet Patres, tardiùs erogaretur; inviolatum ab hoſte agrum, miſſo Romam Quinto filio, vendidit, 2 fidemque publicam impendio

U.c.535. a.C.217.

Fabii cunctatio Romæ inviſa.

Annibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris.

Fabius pecuniâ ſuâ captivos redimit.

1 *Argenti pondo bina & ſelibras*] Duas libras Romanas & ſemiſſem argenti, qui ſunt mille ſeſtertii, ſive unum ſeſtertium: id eſt, marcæ noſtrates argenti tres cum ſeptem unciis, & granis 144.

2 *Fidemque publicam*] Quod reipublicæ nomine

U.c.535. a.C.217. privato exsolvit. Annibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat: inde frumentatum duas exercitûs partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans, necunde impetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat: præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut antè dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur, agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra relicta cum levi præsidio fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferociùs, quàm consultiùs, rem hostes gesturos. Ipse autem (1 quod minimè quis crederet)

Eo absente Minucius rem non improsperè gerit.

debebatur hostibus, privatâ suâ pecuniâ exsolvit.

1 *Quod minimè quis crederet*] Cur autem quisquam ægre credat eum ducem qui, hoste procul dissito, duas militum partes frumentatum mittebat, postquam propiùs accessit hostis, jam solummodo tertiam partem militum misisse? Omnino hæc parenthesis parum digna Livio videtur, & aut corrupta, aut etiam penitus tollenda. Neque enim simile quidquam reperitur apud Polybium, quem hîc sequitur Livius. Ceterùm de toto hoc negotio operæ pretium est accuratissimum illum scriptorem consulere, qui rem distinctiùs & apertiùs narrat, in hunc ferè modum. Postquam Minucius in tumulum illum unde Numidas dejecerat, castra transtulit, Annibal aliquamdiu maximam partem militum in castris tenuit. Verùm post aliquot dies coactus est partim frumentatum, partim ad pecora pascenda quamplurimos dimittere. Quod quum sensisset Minucius, ipse ad castra hostium cum legionibus successit: equita-

quum hostis propiùs esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propiùs hostem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit; ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubiè hostis breviore viâ præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt: quos tenentes locum, contemptâ paucitate, Romani postero die quum ejecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, & id ipsum totum propè compleverat Romana acies, simul & per aversa castra a castris Annibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, latè cædem fugamque hostium palatorum fecit: nec acie certare Annibal ausus, quia 2 tantâ paucitate U.c.535. a.C 217.

tum & levem armaturam in pabulatores emisit. Annibali neque ad certandum acie satis virium erat, neque ad opem palatis per agros suis ferendam. Jamque vellebant vallum hostium Romani, quum Asdrubal, collectis frumentatoribus qui Geronium refugerant ad quatuor millia, auxilium Annibali jam prope obsesso in castris tulit. Tum Romani abscedere coacti sunt, multis tamen hostium ad castra cæsis. Frumentatorum major etiam cædes fuit. Postero die Annibal in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant, recepit suos: ac postea parciùs & cautiùs pabulati sunt Carthaginienses. Hæc ideo attexuimus, quia Liviana narratio paulò obscurior est, nec parum ei lucis ex his videtur afferri.

2 *Tantâ paucitate*] Hæc vix intelligi in Livio possunt. Undenam enim judicabimus, quantâ Carthaginiensium in castris paucitas fuerit? At apud Polybium nihil clarius: ut apparebit relegenti paulò attentiùs not. 1. suprà. Possumus tamen

U.c.535. a.C.217 vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii (pars exercitûs aberat) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat; receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justâ quoque acie & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt: primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione factâ repentè versum terrorem in Romanos: Numerii Decimii Samnitis deinde interventu prœlium restitutum. Hunc principem genere ac divitiis non Boviani modò, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Annibali, speciem parti utrique præbuisse novi præsidii cum Q. Fabio ab Roma venientis: Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari propè clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus, litteris magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus persæpe in senatu & in concione actum est. Quum, lætâ civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec litteris crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quàm adversa, timere diceret; tum M. Metilius tribunus plebis, *Id enim ferendum esse* negat. *Non*

Oratio Metilii rib. pl. in Fabium.

huic apud nostrum obscuritati aliquatenus mederi, si huc retrahamus ex sequentibus illam parenthesim, *pars exercitûs aberat*, legamusque: *quia tantâ pauci-*

tate (pars exercitûs aberat) vix castra tutari poterat. Pars illa *exercitûs* erit tertia militum pars, quæ suprà dicitur missa frumentatum.

præsentem solùm dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare; & in ducendo bello sedulò tempus terere, quò diutius in magistratu sit, soluſque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Siciliá atque Sardiniá occupatos, quarum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, propè in custodiam habitum. Itaque hercule non Samnium modò, quo jam tamquam trans Iberum agro Pœnis concessum sit, sed & Campanum, Calenumque, & Falernum agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos propè intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma adempta: tandem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris jure: nec tamen 1 *ne ita quidem priùs mittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flaminii suffecisset.* U.c.535. a.C.217.

Dictator concionibus se abstinuit, 2 in actione

1 *Ne ita quidem*] Ne ita quidem decretâ re, ne æquato quidem dictatoris & magistri equitum imperio. Quo pluribus velut frenis coerceat infinitam dictatoris potestatem, tribunus non æquari modò illi vult magistrum equitum, sed & cogi eum sufficere consulem in locum C. Flaminii, qui Romæ præsit dum dictator ad exercitûm erit.

2 *In actione*] In agendo, quum oratio illi habenda esset ad populum.

U.c.535. a.C.217. minimè popularis : ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret : *magistroque equitum, quòd contra dictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa imperii consilliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines bono imperatori haud magni fortunam momenti esse, mentem rationemque dominari. Se* 3 *in tempore, & sine ignominia servasse exercitum, quàm multa millia hostium occidisse, majorem gloriam esse.*

Fabius se defendit apud senatum.

XXVI. Hujus generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce ortâ, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quàm satis audebant homines ad suadendum, quod vulgò placebat, prodire; &, 1 favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solùm, sed etiam sordido ortus : patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstûs pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, 2 togaque & forum placue-

M. Atilius suffectus Cos.

C. Terentius Varro.

3 *In tempore*] Tempestivè, ubi ratio temporum id postularet : ubi opus esset eò intendi curam, ut servaretur exercitus, non ut periculis pugnarum objiceretur.

1 *Favore superante, auctoritas tamen*] Quamvis favor esset immodicus, quamvis faverent impensè & ultra modum rogationi homines, deerat tamen qui se auctorem suasoremque ei rogationi præberet.

2 *Toga*] Vulgus enim & sordidus popellus, quo ex

re, proclamando pro sordidis hominibus cau- U.c.535.
sisque adversùs rem & famam bonorum, pri- a.C.217.
mùm in notitiam populi, deinde ad honores pervenit : quæsturâ quoque & duabus ædilitatibus, plebeiâ & curuli, postremò & prætura perfunctus, jam ad consulatûs spem quum attolleret animos haud parum callidè auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt : ipse, quâ gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem & populi in se sævientis injuriam tulit ; acceptisque in ipso itinere 3 litteris senatusconsulti de æquato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cum invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

Æquatur dictatori Mag. Equitum.

XXVII. Minucius verò, quum jam antè vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodicè immodestéque, non Annibale magis victo ab se, quàm Q. Fabio, gloriari. *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Annibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æqua-*

genere ortus erat Varro, in tunica incedebat : togâ, aut nunquam, aut perrarò utebatur.

3 *Litteris senatusconsulti*] Hæc locutio nec satis clara est, nec usitata. Lege vel *litteris consulis*, vel *litteris senatûsque consulto*. Nec mirere senatusconsulti mentionem fieri in re per plebem transacta. Quum enim post leges Horatiam & Hortensiam plebiscita populum tenerent, Patres, ut eluderent plebis auctoritatem, plebiscita senatusconsultis confirmare soliti erant.

U.c.535. a.C.217. *tum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint; in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, 1 deorum hominumque judicio damnata, perstaret.* Itaque, quo die primùm congressus est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primùm*, ait, *esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse; ut par hosti non solùm consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *Omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademptum, imperium esse. Itaque 2 se numquam volentem parte, quâ posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo; exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, servaturum.* Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent: prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque & Latini nominis auxilia divisêrunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

Exercitus inter eos dividuntur.

XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium

1 *Deorum hominumque judicio*] *Deorum*, qui sibi egregiam de Annibale victoriam concessissent; *hominum*, qui sibi par cum dictatore imperium esse voluissent.

2 *Se numquam*] Se numquam sponte cessurum parte rerum consilio gerendarum, quâ posset non cedere: se semper retenturum quam posset partem rerum viriumque, quas consilio & ratione gubernaret.

fuit; neque enim quidquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem: nam & liberam Minucii temeritatem se 1 suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque: eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturus: eum non tam capere sine certamine volebat Annibal (quamquam id operæ pretium erat) quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat primâ specie inutilis insidiatori, quia non modò silvestre quidquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsâ natus tegendis insidiis, eò magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat: & erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque: necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis primâ luce ad capiendum, quem antè diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes, ac locum capiendum. Dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremò, quum hostibus quoque subsidia mit-

U.c.535. a.C.217.

Pugna inter Annibalem & Minucium.

1 *Suo modo*] Quocunque modo ipse vellet: ad suum arbitrium.

U.c.535. a.C.217. ti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit: peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque, si 1 justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura; tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repentè insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

Laborat Minucius.

A Fabio servatur.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore pavendium audito, dein conspectâ procul turbatâ acie, *Ita est*, inquit, *non celeriùs, quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio Annibalem & virtute & fortunâ superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit: nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repentè, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque, priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos a fuga effusa, & ab nimis feroci pugna hostes continuit: qui solutis ordinibus vagè dissipa-

1 *Justa aut si recta pugna*] De voce *justa* vid. not. 4. ad IV. 27. *Recta pugna* est. iidem vera, legitima pugna, quum frontibus adversis inter se pugnant, non per insidias, quæ in terga incurrant aut latera.

ti erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, 1 volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac jam propè una acies facta erat victi atque integri exercitûs, inferebantque signa in hostem; quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exactâ, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus: *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virorum, qui ipse consulat quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus; &, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum Parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modò arma dexteræque texerunt, Patronos salutabitis, &, si nihil aliud, gratorum certè nobis animorum gloriam dies hæc dederit.* U.c. 535. a.C. 217. *Minucius errorem suum agnoscit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa: profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem & ipsum, & omnes, qui circà erant, converterunt. Ut *Sub imperium Fabii redit.*

1 *Volventesque orbem*] Hoc non sic dictum videtur quemadmodum alibi, (l. II. c. 50. l. IV. c. 28.) de iis qui circumventi ab hostibus, coguntur parem in omnes partes pugnam intendere. Ii de quibus hoc loco agitur, conglobant sese, simul convertentes se in hostem, cui priùs terga præbuerant.

U.C.535. A.C.217. constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum *Patrem* Fabium appellasset, circumfusosque milites ejus totum agmen *Patronos* consalutasset, *Parentibus*; inquit, *meis, dictator (quibus te modò nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantùm debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quàm honoratus sum, primus antiquo abrogoque; &, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis servato ac conservatori sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. Tu, quæso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissâ, a notis ignotisque benignè atque hospitaliter invitati; lætusque dies, ex admodum tristi paulò antè ac propè exsecrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein litteris non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgò militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat; ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio antè adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *Tandem eam nubem, quæ sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

Servilius Cos. malè rem gerit in Africa.

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit; &, priusquam in continentem ex-

fcensiones faceret, Menige insulâ vastatâ, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, 1 decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxtà effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur: itaque in insidias temere illati, quum a frequentibus palantes ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, 2 cum his Sempronio Blæso quæstore, amissum: classis a littoribus hostium plenis trepidè soluta, in Siciliam cursum tenuit, traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur: ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, litteris Q. Fabii accitus & ipse, & collega ejus M. Atilius, 3 ut exercitus ab se, exacto jam propè semestri imperio, acciperent. Omnium propè annales Fabium dictatorem adversùs Annibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum 4 primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade

U c. 535. a. C. 217.

Utrùm Fabius dictator, an prodictator fuerit.

1. *Decem talentis argenti*] Marcis nostratibus 937. unciis 4.

2 *Cum his Sempronio Blaso quæstore*] Potest quidem tolerari, & exponi *Blæso quæstore* amisso. Sed magis placeret recidere voculam *his*.

3 *Ut exercitus*] Fabianum Minucianumque, ut mox appellantur.

4 *Primum à populo creatum dictatorem*] Primum numerari, qui à populo creatus sit dictator. Secundum numerabat Cœlius Syllam, qui haud dubiè à populo dictator creatus est.

U.c.535. a.C.217. civitas non poterat, eò decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis, & augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facilè obtinuisse.

Cos. artibus Fabii bellum gerunt.

XXXII. Consules, M. Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè communitis (extremum autumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes: in casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant: 1 adeoque inopiâ est coactus Annibal, ut, nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nullâ relictâ spe alendi exercitûs in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere: ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese Romani populi ærarium bello exhauriri: 2 &, quum juxtà pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. Gratum sibi Patres Romanos populum-*

Neapolitani aurum offerunt Romanis.

1 *Adeoque inopiâ est coactus Annibal*] Hoc parum Latinum videtur. Scripsit fortasse Livius, *& ad id inopiæ est redactus Annibal.*

2 *Et, quum . . . geratur*] Lege, *id* nempe bellum *quum . . geratur.*

que facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quàm re, majus ampliusque, acciperent. Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque: patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta. U.c.535. a.C.217.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quòd in campo Martio conjurassent: indici data libertas, & 1 æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi, ad deposcendum 2 Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset; & alii in Ligures, ad expostulandum, quòd Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent; simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsi-

Speculator Pœnus.

Legati in varia loca miss.

1 *Æris gravis viginti millia*] Sub hæc tempora, assibus uncialibus factis, mutata est æris ad argentum ratio, ita ut non jam bini asses cum semisse in sestertium, deni in denarium, sed quaterni in sestertium, senideni in denarium contribuerentur. Hinc nobis *æs grave* haberi incipit, non nummus, aut pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, ad usurpandam vetustatis imaginem retentum, cum eadem ad argentum ratione, quam olim habuerant asses librales: ita ut decem æris gravis pro uno denario ambulare intelligantur. Vid. Appendicem de ære gravi, Tom. 1. majoris nostræ Livii editionis. *Æris gravis viginti millia* erunt igitur denarii 2000. marcæ argenti Parisienses 31. cum duabus unciis.

2 *Demetrium Pharium*] Demetrium è Pharo, sive Pharia, Adriatici maris insula, qui cum Illyriis rebellantibus à Romanis victus fuerat.

U.c.535. a.C.217. des accipiendos : adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio antè L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse : itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto litteræ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc a consulibus rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste : itaque per interregem comitia habenda esse potiùs, quàm consulum alter a bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causâ : dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

U.c.536. a.C.216. *Interreges.* XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi a Patribus C. Claudius, Appii filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebei infectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis, alienâ invidiâ splendentem, vulgus & extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summâ ope obstabant, ne se infectando sibi æquari assuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus ple-

C. Terentius Varro consulatûs candidatus.

U.c.536. a.C.216.

bis, cognatus C. Terentii, criminando non lenatum modò, sed etiam augures, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per nvidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari posset, fraude id bellum trahi: 1 cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisset eò, quòd M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset: duas legiones hosti ad cædem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut* pater patronusque *appellaretur, qui priùs vincere prohibuisset Romanos, quàm vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum; nec finem antè belli habituros, quàm consulem verè plebeium, id est, 2 hominem novum, fecissent: nam plebeios nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, cœpisse. Cui non id apparere, id actum & quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causâ, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: consulatum unum certè plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum, ac daturum ei, qui magis verè vincere, quàm diu imperare, malit.*

Bæbii trib. pl. oratio in nobiles.

1 *Cum quatuor militum legionibus*] Planè hîc otiosa est vox *militum*.

2 *Hominem novum*] Qui nullas haberet majorum imagines, cujus majores nunquam curulem magistratum gessissent. Inde enim apud Romanos nobilitas. Hinc mox mentio fit plebeiorum nobilium, id est, hominum ex familiis plebeiis, quorum majores curuli sellâ sederant.

U.c 536. a.C.216. XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merendâ, L. Manlio Vulsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano & Q. Ælio Pæto, quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas parum fuisse virium in competitoribus, 1 L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, & damnatione collegæ, & suâ propè, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit: is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quàm collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo 2 urbana sors Pomponio; inter cives Romanos & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absen-

C. Terentio, L. Æmilio II. Coss.

Prætores.

1 *L. Æmilium Paulum, qui cum M. Livio consul fuerat*] Hi consulatum gesserant proximo ante hoc bellum anno.

2 *Urbana sors*] Primò unus prætor creatus fuerat, qui jus in urbe diceret. Postea confluente in urbem multâ peregrinorum turbâ, additus est & alius prætor partitaque inter ambos jurisdictio, ita ut unus jus civibus diceret, alter inter cives & peregrinos. Ille *urbanus* prætor dicebatur, hic *peregrinus*. Urbani prætoris major dignitas erat: is absentibus consulibus senatui præerat, cetera consularia munia obibat. Duos prætores primùm Romæ creatos docti existimant anno ultimo primi Punici belli Post aliquot annos, id est, anno post decimo sexto, P. Valerio & M. Regulo consulibus, rursum adjecti sunt duo prætores, qui novas provincias populi Romani, Siciliam ac Sardiniam, regerent.

tes creati sunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus. U.c.536. a.C.216.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum & 1 centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent: septem & octogintá millia armatorum & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, 2 quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis, quia spem, posse vinci hostem, dictator præbuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi, propter territos vulgò homines novis prodi- *Exercitus multiplicati.*

1 *Centenis equitibus ... adjectis, ut.... treceni equites essent*] Hic requirimus Livii diligentiam. Nihil enim opus fuit adjectione centenûm equitum in singulas legiones, ut treceni essent. Nam hic solennis est numerus, & notatus suprà, l. XXI, c. 17. Vid. & VIII, 8.

2 *Quidam auctores sunt*] Credere his in verbis ab Livio tres exponi diversas historicorum sententias, quum tamen constet duas tantùm memorari, & secundam ac tertiam eamdem prorsus esse: unde pro *quidam auctores sunt*, Perizonius conjiciebat *iidem auctores sunt*.

U.c.536. a.C.216. giis: nam, & Romæ in Aventino & Ariciæ, nuntiatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse; & multo cruore 3 signa in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas manasse: id quidem etiam, quòd sæpius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, quæ 4 ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæsto pateras aureas Romam attulerunt: iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nuntiarunt: *Cædem C. Flaminii consulis exercitúsque allatam adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nullâ suâ propriâ regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probè sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem propè adversis rebus, quàm secundis esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse; quæ ne accipere abnuant, magno opere se patres Conscriptos orare. Jam omnium primùm ominis causâ* 1 *Victoriam auream*

Legati cum donis ab Hierone Romam missi.

3 *Signa in Sabinis cædis*] Locus corruptus. Vox *cædis*, quæ procul dubio vitiosa est, videtur mutanda in *Cærites*, quod nomen referatur ad *aquas*. Sed quum aquæ Cærites calidæ essent, non potest haberi pro prodigio eas calidas manasse. Itaque aliâ adhuc mutatione opus est, & fortasse legendum: *& multo cruore signa in Sabinis. Cærites aquas è fonte cruentas manasse.* Hoc firmari videtur ex eo quod subjicitur: *id quidem etiam, quòd sæpius acciderat, magis terrebat.* Suprà enim, c. 1. memoratur inter prodigia, *Cærites aquas sanguine mixtas fluxisse.*

4 *Ad Campum*] Martium.

1 *Victoriam auream pondo trecentûm viginti*] Marcarum nostratium 500.

U.c.536. a.C.216.

pondo trecentûm viginti afferre sese : acciperent eam, tenerentque, & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam 2 trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent; &, quantum præterea opus esset, quò jussissent, subvecturos. 3 Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum : 4 levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversùs Baleares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, *Ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret, ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est : *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munificè adjuvisse : id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum & a civitatibus quibusdam allatum, gratiâ rei acceptâ, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi : in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes

2 *Trecenta millia modiûm*] Modius Romanus minor erat nostro, & dodrantem ejus paulò plus capiebat. *Trecenta millia modiûm* Romanorum æquiparantur modiis nostratibus 231250. *ducenta millia*, nostratibus ampliùs 154166.

3 *Milite*] Pedite : ut suprà IV. 59.

4 *Levium armatorum*] Meliùs *levium armorum*.

U.c.536. a.C.216. 5 ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erat, quinque & viginti additæ, permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam trajiceret.

Classis aucta.

Milites jurejurando adacti.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. 1 Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros: nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat; &, ubi ad decuriatum aut centuriatum conveniissent, suâ voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi 2 teli

5 *Ad navium classem*] Videtur excidisse numeralis nota, quæ indicaret quot navium illa classis esset.

1 *Milites tunc*] Locus intricatus. Primò enim sacramentum illud *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*, antiquissimum est, nedum hocce primùm tempore institutum sit; ejusque exstat formula ipsissimis his verbis concepta l. III. suprà, c. 20. Secundò non intelligitur quid sibi velint hæc verba: *nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat.* Quodnam erit hoc sacramentum, ab antiqua illa formula diversum? Denique, quum primò dicantur milites jurejurando ab tribunis militum adacti, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*; postea, ubi res explicatur, aliud jusjurandum huic subjicitur, nempe *fugæ & formidinis ergo non abituros*, &c. His tot incommodis videmur mederi posse, si verba malè trajecta in suum revocaverimus locum, hoc modo. *Milites tunc, quod numquam antea factum fuerat, jurejurando ab tribunis militum adacti. Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Et*, sive potiùs, *At ubi ad decuriatum*, &c.

2 *Teli sumendi aut petendi*] Quodnam inter hæc duo discrimen sit, planè nos fugit. Legemusne *repetendi?*

sume ndi

sumendi aut petendi & aut hostis feriendi, aut civis servandi causâ: id ex voluntario inter ipsos fœdere ad tribunos & ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denuntiantis, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quàm ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quàm gratior populo, quâ nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modò; *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc togatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, quâ cum hoste signis collatis esset dimicaturus.* 5 *Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. Optare, ut, quæ cautè atque consultè gesta essent, satis prospere evenirent: temeritatem, præterquam quòd stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Id suâ sponte apparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum; & quò id constantiùs perseveraret, Q. Fabius Ma- U.c. 536. a.C. 216.

nempe ex hostium acie, si in eorum potestatem venerit, si gladio militis Romani, aut pilo, aut hastâ potiti sint hostes. An suspicabimur voces *sumendi aut*, quas ignorat Frontinus, spurias esse?

5 *Se, quæ consilia*] Se non præperaturum ante tempus immatura capere consilia, quum ex rebus capienda hominibus consilia sint, neque illi tantum sibi arrogare debeant, ut res ad consiliorum suorum normam & legem componere ac velut per vim trahere aggrediantur.

U.c.536. a.C 216. ximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

Fabii ad Paullum. Oratio.

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea: nam & duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestra faceretis; & mali, nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. Nunc & collegam tuum & te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est; quem video nequidquam & virum bonum & civem fore, si alterâ parte claudicet respublica. Malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quàm cum Annibale, futurum censes: nescio an infestior hic adversarius, quàm ille hostis maneat. Cum illo in acie tantùm, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adversùs Annibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est; Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus.* 1 *Ominis etiam tibi causâ abfit C. Flaminii memoria: tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum cœpit furere; hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu, nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit; & qui tantas jam nunc procellas, prœlia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut*

1 *Ominis etiam tibi causâ*] Quia de Flaminio dicturus est, cujus mentio ominosa videri poterat, priùs, ex familiari antiquis more, infaustum illud omen deprecatur.

nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit 2 Nec gloriandi tempus adversùs unum est; & ego, contemnendo potiùs quàm appetendo gloriam, modum excesserim. Sed ita res habet: una ratio belli gerendi adversùs Annibalem est, quâ ego gessi. Nec eventus modò hoc docet (stultorum iste magister est) sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec res eædem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro: omnia circà plena civium ac sociorum sunt: armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque: id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt: meliores, prudentiores, constantiores nos tempus dieque facit. Annibal contrà in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque; procul ab domo, procul ab patria: neque illi terrâ, neque mari est pax. nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit: partem vix tertiam exercitûs ejus habet, quem Iberum amnem trajecit: plures fames, quàm ferrum absumpsit; nec his paucis jam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? 3 Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tamquam pro Carthaginis mœnibus? Sed ne adversùs te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius 4 atque Atilius, proximi consules, vide

U.c.536. a.C.216.

2 *Nec gloriandi tempus adversùs unum est*] *Adversùs unum*, coram uno, uno teste.

3 *Quamdiu pro Geronii.. mœnibus*] Supple, sedet, consenescit; vel, si mavis, eum detinui. Fortasse melius esset admittere conjecturam doctorum quorumdam interpretum: *Quamdiu pro Geronii... mœnibus sedet? Ne adversùs te quidem.*

4 *Atque Atilius*] Fortè & *M. Atilius.*

U.c.536. A.C.216. *quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salus, is est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis, quàm hostes, facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent : idem Varro, consul Romanus, quod Annibal, Pœnus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas oportet : resistes autem adversùs famam rumoresque hominum si satis firmus steteris; si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem* 5 *laborare nimis sæpe, aiunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent: malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna; tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint : armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt: festinatio improvida est, & cæca.*

XL. Adversùs ea oratio consulis haud sanè læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quàm facilia factu esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse : quid consuli adversùs collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore?* 1 *Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. Optare, ut omnia prospere evenirent : at, si quid adversi caderet, hostium se telis potiùs, quàm suffragiis*

Pauli responsum.

5 *Laborare*] Defectum, vel deliquium pati. Notum est illud Virgilii, *Lunæque labores*. Hunc esse hoc loco sensum verbi *laborare*, probat id quod sequitur, *exstingui numquam*.

1 *Se populare incendium*] Sub hac metaphora designat populi judicium, quo penè damnatus fuerat.

iratorum civium, caput objecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turbâ, quàm dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propiùs Annibalem, in veteribus major pars & omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ & sociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal, quamquam parte dimidiâ auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mirè gaudere: non solùm enim nihil ex raptis indiem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum supereset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret. U.c.536. a.C.216. *Annibalis angustiæ.*

XLI. Ceterum temeritati consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit, quòd in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procursu magis militum, quàm ex præparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit: ad mille & septingentos cæsi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus effusè sequentibus, metu insidiarum, obstitit Paullus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus, debellarique, ni cessatum *Pabulatores Pœnos cædunt Romani.*

U.c.536, a.C.216. foret, potuisse. Annibal id damnum haud ægerrimè pati: quin potiùs credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maximè militum esse. Et omnia ei hostium, haud secus quàm sua, nota erant; dissimiles discordesque imperitare; duas propè partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proximâ nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena 1 omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, transque proximos montes lævâ pedites instructos condit, dextrâ equites, 2 impedimenta per convallem, medium agmen, traducit; ut diripiendis velut desertis fugâ dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fugâ præciperet, falsâ imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

Annibalis insidiæ.

XLII. Ubi illuxit, subductæ primò stationes, deinde propiùs adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis compertâ solitudine, in castris concursus fit ad prætoria consulum, nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint; quóque fuga obscurior esset,

1 *Omnis fortunæ publicæ privatæque*] Intellige omnia cara, ut infrà loquitur Livius, sive quæ reipublicæ Carthaginiensium essent, sive quæ singulorum militum ac ducum.

2 *Impedimenta per convallem, medium agmen, traducit*] Traducit per convallem impedimenta, quod erat medium agmen. Videtur innuere Livius equitatum ac peditatum ipsos superasse montes: sola impedimenta, ut quæ gravioris sunt moliminis, traducta per convallem, longiore circuitu.

crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse: postremò, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit; qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit; speculatusque omnia cum cura renuntiat, insidias profectò esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt; & clamore orto a militibus, *ni signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit: nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei suâ sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, 1 obnuntiari jam efferenti portâ signa collegæ jussit: quod quamquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, 2 Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii propè ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere imminentem pestem Romanis: nam fortè ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti U.c.536. a.C.216.

1 *Obnuntiari*] Nuntiari, auspicia infausta esse, nec proinde licere quidquam rei novæ aggredi.

2. *Claudii.... consulis.... navalis clades*] Ejus qui pullos, quoniam non pascebantur, in mare præcipitari jussit, *ut biberent, quando esse nollent.*

U. c. 536. A. C. 216. consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos; qui deducti ad consules nuntiant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio altetius suam primùm apud eos pravâ indulgentiâ majestatem solvisset.

Deprehenduntur.

XLIII. Annibal, postquam motos magis inconsultè Romanos, quàm ad ultimum temere evectos, vidit; [1] nequidquam, detectâ fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solùm, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primò, postremò famem; & mercenarios milites, maximè Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset; ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eò maturiora messibus Apuliæ loca; simul ut, quò longiùs ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per

Annibalis inopia & anxietas.

Castra movet.

1 *Nequidquam... rediit*] Sall. in bello Jugurth. c. 25. Re infectâ rediit. Sic apud *Legati frustra discessere.*

eumdem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper antè, fuisset sententia; ceterum Varroni ferè omnes Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententiâ ad nobilitandas clade Romanâ Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat aversa a Vulturno veneto, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit: id quum ipsis castris percommodum fuit; tum salutare præcipuè futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantùm afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi. U.c.536. a.C.216. *Ad Cannas castra ponit.*

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ut in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut antè, copiis divisis. *Romani bina castra muniunt.*

1 Aufidus amnis, utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat: ex minoribus tamen castris, 2 quæ posita trans Aufidum erant, liberiùs aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Annibal spem nanctus, locis natis ad equestrem pugnam, quâ parte virium invictus erat,

1 *Aufidus amnis utrisque castris affluens*] Utrisque castris Romanorum, quæ hoc flumine interjecto dividebantur.

2 *Quæ posita trans Aufidum erant*] In ripa ad Ortum spectante, ac proinde trans Aufidum, si ratio habeatur Pœnorum, qui in ripa ad Occasum vergente. erant, ut & majora castra Romanorum.

U.c.536. a.C.216. facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordiâ consulum Romana castra; quum Paullus Sempronii*que* & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret; testareturque deos hominesque hic, *Nullam penes se culpam esse, quòd Annibal jam velut usucepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus:* ille, *Si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventûs participem fore diceret: videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in pugnæ vigerent manus.*

Discordiæ Coss.

XLV. Dum altercationibus magis quàm consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit: quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas propè portas evecti sunt. Id verò indignum visum, ab tumultuario 1 auxilio jam etiam castra Romana terreri; ut ea modò una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quòd summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collegâ, 2 signum pugnæ proposuit, in-

Varro signum pugnæ propo-ponit.

1 *Auxilio*] Numidis auxiliaribus.

2 *Signum pugnæ propo-suit*] Sagum purpureum, quod super prætorium expanderetur. Plut. in Fab.

structaſque copias 3 flumen traduxit, ſequente Paullo, quia magis non probare, quàm non adjuvare, conſilium poterat. Tranſgreſſi flumen eas quoque, quas in caſtris minoribus habuerant, copias ſuis adjungunt; atque ita inſtructâ acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites ſociorum, intrà, pedites, ad medium juncti legionibus Romanis, tenuerunt. Jaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies facti. Conſules cornua tenuerunt, Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data. U.c.536. a.C.216. *Inſtruit aciem.*

XLVI. Annibal luce primâ, Balearibus levique aliâ armaturâ præmiſsâ, tranſgreſſus flumen, ut quoſque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hiſpanoſque equites prope ripam lævo in cornu adversùs Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, mediâ acie peditibus firmatâ; 1 ita, ut Afrorum utraque cornua eſſent, interponerentur his medii Galli atque Hiſpani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem; ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Traſimenum captis. Gallis Hiſpaniſque ſcuta ejuſdem formæ ferè erant; diſpares ac diſſimiles gladii: Gallis prælongi, ac ſine mucronibus; Hiſpano, punctim magis quàm cæſim aſſueto petere hoſtem, brevitate habiles & cum mucronibus. Ante ceteros habitus *Annibal aciem inſtruit.*

3 *Flumen traduxit*] Uterque exercitus fluvium trajecit, quòd commodior eſſet illic campus ad inſtruendam aciem.

1 *Ita ut Afrorum utraque cornua eſſent*] Ita ut utraque cornua mediæ aciei Afri pedites tenerent, cingentes hinc & inde latera Gallorum Hiſpanorumque peditum.

U.c.536. a.C.216 gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi; Hispani linteis prætextis purpurâ tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant, sinistro Asdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. 2 Sol, seu de industria ita locatis, seu quòd fortè ita starent, peropportunè utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis: ventus (Vulturnum incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

Prælium ad Cannas. XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primùm armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minimè equestris more pugnæ; frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circà ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies 1 claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremò turbâ equis, vir virum amplexus detrahebat equo: pedestre magna jam ex parte certamen factum erat; acriùs tamen, quàm diutius, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis, coorta est peditum pugna. Primò & viribus & animis pares constabant ordines Gallis Hispanis-

2 *Sol... utrique parti obliquus erat*] Sol exoriens: quod disertè expressit Polybius.

1 *Claudebant... nitentes*] Claudebant hinc Romanos, inde Gallos Hispanosque equites, qui proinde cogebantur in directum frontibus adversis niti.

que: tandem Romani, diu ac sæpe conniſi, æquâ U.C.536. fronte acieque densâ impulere hoſtium cuneum A.C.216. nimis tenuem, eóque parum validum, a cetera prominentem acie: impulſis deinde ac trepidè referentibus pedem inſiſtere; ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati, poſtremò, nullo reſiſtente, ad ſubſidia Afrorum pervenerunt, 2 qui utrimque reductis alis conſtiterant, mediâ, quâ Galli Hiſpanique ſteterant, aliquantùm prominente acie. 3 Qui cuneus, ut pulſus æquavit frontem primùm, deinde nitendo etiam ſinum in medio dedit, Afri circà jam cornua fecerant, irruentibuſque incautè in medium Romanis, circumdedere alas; mox cornua extendendo, clauſere & ab tergo hoſtes. Hinc Romani defuncti nequidquam prœlio uno, omiſſis Gallis Hiſpaniſque, quorum terga ceciderant, & adversùs Afros integram pugnam ineunt, non tantùm eò iniquam, quòd incluſi adversùs circum fuſos, ſed etiam quòd feſſi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam & in ſiniſtro cornu Romanis, ubi ſociorum equites adversùs Numidas ſteterant, conſertum prœlium erat, ſegne primò, & a Punica cœptum fraude. Quingenti

2 *Qui utrimque reductis alis conſtiterant*] Qui ita conſtiterant, ut efficerent utrimque alas introrſum reductas ac velut retractas, Gallorum Hiſpanorumque acie ultra illas alas non parum prominente. Quæ priùs vocavit Livius *cornua*, dum dicit utraque cornua Afrorum fuiſſe, hîc *alas* vocat. In iis quæ ſequuntur hæ eædem voces rurſus promiſcuè uſurpantur.

3 *Qui cuneus*] Cuneo illo, qui à cetera prominebat acie, pulſo à Romanis, æquata primùm eſt frons aciei Punicæ: deinde, quum riterentur ulteriùs Romani, etiam ſinuata ac velut excavata in medio eſt Punica acies.

U.c.536. a.C.216. ferme Numidæ, præter solita arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent, repentè ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur. Ac, dum prœlium ab omni parte conseritur, quieti manserunt: postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen; tum, arreptis scutis, quæ passim inter acervos cœsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prœlium esset; 2 Asdrubal, qui eâ parte præerat, subductos ex media acie Numidas quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites, jam Afris propè fessis, cædemagis quàm pugnâ, adjungit.

1 *Asdrubal, qui eâ parte præerat*] Hæc & quæ sequuntur omnino corrupta sunt, & pro deploratis habenda. Primò enim Asdrubal non hac parte, sed lævâ præerat. Deinde quonam modo subduci possunt ex media acie Numidæ, qui in dextro cornu locati fuerant? Postremò quid necesse est adjungi Afris in media acie Gallos Hispanosque pedites, qui in ea semper fuere? Rem clarè ex Polybio discimus. Asdrubal, qui in lævo cornu Hispanis Gallisque equitibus præerat, quum occidione occidisset Romanum equitatum, transiit in dextrum cornu, & conjunctus Numidis sociorum equites in fugam vertit. Eos deinde persequendos cædendosque permittit Numidis. Ipse cum suis Gallis Hispanisque equitibus Romanos pedites cum Afris tum maximè Pugnantes à tergo invadit. Hoc procul dubio voluerat Livius. Sed ad hunc sensum ejus verba refingere sine librorum ope frustra tentaverimus.

XLIX. Parte alterâ pugnæ Paullus, quamquam primo ſtatim prœlio fundâ graviter ictus fuerat, tamen & occurrit ſæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prœlium reſtituit, protegentibus eum equitibus Romanis, omiſſis poſtremò equis, quia conſulem & ad regendum equum vires deficiebant. Tum 1 denuncianti cuidam, juſſiſſe conſulem ad pedes deſcendere equites, dixiſſe Annibalem ferunt: 2 *Quàm mallem vinctos mihi traderet!* 3 Equitum pedeſtre prœlium, quale jam haud dubiâ hoſtium victoriâ, fuit; quum victi mori in veſtigio mallent, quàm fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non porerant: pepulerunt tamen jam paucos ſuperantes, & labore ac vulneribus feſſos. Inde diſſipati omnes ſunt; equoſque ad fugam qui póterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, prætervehens equo, ſedentem in ſaxo cruore oppletum conſulem vidiſſet: *L. Æmili*, inquit, *quem unum inſontem culpæ cladis hodiernæ dii reſpicere debent, cape hunc equum: dum & tibi virium aliquid ſupereſt, comes ego te tollere poſſum ac protegere. Ne funeſtam hanc pugnam morte conſulis feceris: etiam ſine hoc lacrymarum ſatis luctûſque eſt.* Ad ea conſul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute eſto. Sed cave, fruſtra miſerando,* U.c.536. a.C.216.

Victis Annibal.

1 *Denuncianti*] Magis placeret *nuncianti*. *Denunciare* enim verbum eſt poteſtatis & minarum.

2 *Quàm mallem vinctos mihi traderet*] Hæc ironicè accipienda, quaſi diceret Annibal: Mallem enimverò eos mihi vinctos traderet: cur non eos mihi vinctos tradit? Hoc unum ſupereſt, quo victoriam meam adjuvare poſſit.

3 *Equitum pedeſtre prœlium*] Equitum, qui ad pedes deſcenderant, pugna talis fuit, qualis eſſe poterat, quum haud dubia jam eſſet hoſtium victoria.

U.c. 536. a.C. 216. *exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuntia publicè Patribus, urbem Romanam muniant, ac, priusquam hostis victor advenit, præsidiis firment; privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc mori. Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegæ exsistam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes priùs turba fugientium civium; deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruêre telis; Lentulum inter tumultum abripuit equus: tum inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt; qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu fortè, seu consilio 4 nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta ferè equitibus Venusiam perfugit. Quadraginta quinque millia peditum, duo millia septingenti equites, 5 & tanta propè civium sociorumque pars, cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum; consulares quidam, prætoriique, & ædilitii: inter eos Cn. Servilium Geminum, & M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot antè consul fuerat: octoginta præterea aut senatores, 6.

Clades quanta fuerit.

4 *Nulli fugientium infestus agmini*] Vitium est in voce *infestus*. Nihil melius occurrit, quàm quod conjicit Gronovius, *immixtus*.

5 *Et tanta prope*] Si hæc sana sunt, *tanta* hic sumitur pro *æquè magna*, *æqualis*: ut sensus sit, parem civium sociorumque numerum cecidisse.

6 *Aut qui eos magistratus gessissent*] Qui magistratus curules gesserant, iis

ut qui eos magistratus gessissent, unde in se- U.C.538.
natum legi deberent, quum suâ voluntate mili- a.C.216.
es in legionibus facti essent. Capta eo prœlio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur.

L. Hæc est pugna Cannensis, Allienſi cladi nobilitate par; ceterum ut illis, quæ post pugnam accidêre, levior quia ab hoste cessatum est, sic strage exercitûs gravior fœdiorque: fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt, 1 alterius morientis propè totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset; 2 nuntium, qui in majoribus erant, mittunt, *Dum prœlio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse.* Eam sententiam alii totam aspernari. *Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum æquè conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent; & aliorum, quàm sua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quàm animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avarissimo & crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius,* 3 *ut ex tua* *Canusium multi Romanorum fugiunt.*

hoc jus erat, ut à proximis post gestum magistratum suum censoribus in senatum legi deberent. Atque etiam, antequam in senatum legerentur & senatores essent; curiam tamen ingredi poterant, & in senatu sententiam dicere.

1 *Alterius morientis prope totus exercitus fuit*] Alterum morientem prope totus exercitus secutus est, comitatus est: id est, cum eo periit.

2 *Nuntium . . . mittunt*] Supple, ad eos qui in minoribus castris erant.

3 *Ut ex tua miseria*] Annibal hoc institutum hac-

U.c.536. a.C.216. *contumelia & miseria alteri honos quæratur? 4 Non tu : si quidem L. Æmilii consulis, qui se bene mori, quàm turpiter vivere maluit, & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed antè, quàm opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audaciâ via fit, quamvis per confertos hostes : cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui & vosmet ipsos & rempublicam salvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes : & quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt; atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam agebantur.

Annibal victoriâ uti nescit.

LI. Annibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus; Maharbal præfectus equitum, minimè cessandum ratus, *Immo ut, quid hac pugnâ sit actum, scias, die quinto,* inquit, *victor in Capitolio epulaberis. Sequere :*

tenus servaverat, ut è captivis eos qui erant Latini nominis sine pretio dimitteret, Romanos in vincula daret, Vid. suprà, c. 7. infrà, c. 58.

4. *Non tu*] Illud *tu* pungit & admonet singulorum animos : ut acriùs ferè moveant, quæ statim singulos feriunt, quàm quæ in commune dicta unusquisque demum applicat sibi.

um equite, ut priùs veniſſe, quàm venturum U.c.536.
ſciant, præcedam. Annibali nimis læta res eſt a.C.216.
viſa, majorque, quàm ut eam ſtatim capere
animo poſſet. Itaque, *Voluntatem ſe laudare Ma-*
harbalis, ait: *ad conſilium penſandum, temporis*
opus eſſe. Tum Maharbal, *Non omnia nimirum*
eidem dii dedere: vincere ſcis, Annibal, victoriâ
uti neſcis. Mora ejus diei ſatis creditur ſaluti
fuiſſe urbi atque imperio. Poſtero die ubi pri-
mùm illuxit, ad ſpolia legenda, fœdamque
etiam hoſtibus ſpectandam ſtragem inſiſtunt.
Jacebant tot Romanorum millia, pedites paſſim
equiteſque, 1 ut quem cuique fors aut pugnâ
junxerat aut fugâ. Aſſurgentes quidam ex ſtrage
media cruenti, quos ſtricta matutino frigore
excitaverant vulnera, ab hoſte oppreſſi ſunt.
Quoſdam & jacentes vivos ſuccifis feminibus
poplitibuſque invenerunt, nudantes cervicem
jugulumque, & reliquum ſanguinem jubentes
haurire. Inventi ſunt quidam merſis in effoſ-
ſam terram capitibus, quas ſibi ipſos feciſſe
foveas, obruenteſque ora ſuperjectâ humo in-
tercluſiſſe ſpiritum apparebat. Præcipuè con-
vertit omnes ſubſtratus Numida mortuo ſuper-
incubanti Romano vivus, naſo auribuſque la-
ceratis; quum, manibus ad capiendum telum
inutilibus, in rabiem irâ verſus, laniando den-
tibus hoſtem exſpiraſſet.

Stragem etiam hoſtibus miſerabilis.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal
ad minora ducit caſtra oppugnanda; & om-
nium primùm, 1 brachio objecto, flumine eos
excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vi-
giliis, vulneribus etiam feſſis, maturior ipſius

Binæ Romanorum caſtra ſe dedunt victori.

1 *Ut quem cuique fors*] Ut quem cuique caſus adjunxerat, aut in pugna, aut in fuga.

1 *Brachio objecto*] Ductâ foſſâ inter caſtra flumenque.

U.c.536. a.C.216. spe deditio est facta : 2 pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis 3 nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, & ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minùs tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eâdem conditione, quâ altera, tradita hosti. Præda ingens parta est; &, præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat (nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera prædâ diripienda data est. Tum se-

Pœni 5000. in acie cæsi.

peliendi causâ conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantùm tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia postea, bello perfecto ab senatu honores habiti sunt.

2 *Pacti, ut arma*] Pacti trecenis nummis, i. e. pacti pretium fore in capita Romana trecenos nummos quadrigatos, cum eo, sive eâ lege ut arma atque equos traderent.

3 *Nummis quadrigatis*] Denariis, qui quadrigæ figuram insculptam gerebant. Trecenti denarii efficiunt marcas argenti nostrates 4. cum unciis quinque & dimidiâ unciæ parte: ducenti marcas tres cum una uncia: centum, marcam unam cum quatuor unciis & semuncia.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Appius Claudius Pulcher, qui proximè ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam, Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, desertâ Italiâ, ad regum aliquem transfugiant.* Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, &, qui aderant, consilium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio juvenis 1 fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum, non consultandum,* ait, *in tanto malo esse. Irent secum exemplo armati, qui rempublicam salvam vellent: nusquam verius, quàm ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli; &, quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, 2 *Ex mei animi sententia,* inquit, *ut ego rempublicam*

U.c.536. a.C.216.

Conjuratio de secundâ Italiæ causâ.

A Scipione oppugnatur.

1 *Fatalis dux*] Fato destinatus dux ad hoc bellum egregiè conficiendum.

2 *Ex mei animi sententia . . ut ego*] Formula jurisjurandi, quæ, ut evenit ferè in illis pervulgati usûs formulis, nonnulla supplenda relinquit. *Ex mei animi sententia*, i. e. verè & ex animo precor ita me dii juvent, ament, *ut ego rempublicam non deseram.*

U.c.536 a.C.216. *populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deferere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam pessimo letho afficias! In hæc verba L. Cæcili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quàm si victorem Annibalem cernerent, jurant omnes, custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

Venusiam ex fuga coeunt ad quatuor hominum millia.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fugâ per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benignè accipiendos curandosque quum divisissent, 1 in singulos equites togas & tunicas, & 2 quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma, quibus deerant, dederunt; ceteraque publicè ac privatim hospitaliter facta; certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant: Appiusque & Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium ex-

1 *In singulos equites togas & tunicas*] Hinc, & ex aliis itidem Livii locis, XXIX. 3. & 36. XLIV. 16. patet togas etiam à militantibus gestatas. At primò intelligendum est eos togis usos esse, non in acie, sed in hibernis aut in otio castrorum. Deinde ex eo quòd hîc solorum equitum fiat mentio, & in duobus ultimis locis suprà memoratis numerus togarum quæ mittuntur ad exercitus, longè minor sit tunicarum numero, nec sufficiens profectò ad totum exercitum vestiendum, sequi videtur togas honestioribus tantùm in usu fuisse, puta equitibus, centurionibus &c.

2 *Quadrigatos nummos quinos vicenos*] Uncias argenti Paris. tres cum una octava unciæ parte: *denos*, unciam unam cum uno unciæ quadrante.

templo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent; sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii. Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitûs erat; mœnibusque se certè, etsi non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Numquam, salvâ urbe, tantum pavoris tumultûsque intra mœnia Romana fuit: itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur; nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam propè totam Italiam factam. Nulla profectò alia gens tantâ mole cladis non obruta esset. Compares cladem ad Ægates insulas Carthaginiensium prœlio navali acceptam, quâ fracti, Siciliâ ac Sardiniâ cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt; aut pugnam adversam in Africa, cui pôstea hic ipse Annibal succubuit? Nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quòd minore animo latæ sunt. U.c.536. a.C.216.

Pavor Romæ maximus

LV. P. Furius Philus & Manius Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent: neque enim dubitabant, deletis exercitibus, nostem ad oppugnandam Romam quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor

Senatus consulitur de urbis custodia.

U.c.536. a.C.216. lamentantium mulierum, 1 &, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes penè domos promiscuè complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *Equites expeditos & Appiâ & Latinâ viâ mittendos, qui obvios percunctando (aliquos profectò, ex fuga passim dissipatos fore) referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; &, si quid dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint, ubi eæ copiæ sint; quò se Annibal post prœlium contulerit; quid paret, quid agat acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse: illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuntios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem exspectet: custodesque præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.*

Sententia Fab. Max.

LVI. 1 Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotâque foro per magistra-

1 *Et nondum palam facto, vivi mortuique*] Et vivi mortuique pariter complorarentur, quia nondum palam factum erat, supple, quinam viverent, quinam cecidissent.

1 *Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent*] Quum hanc sententiam omnes probassent. Tunc dicebantur senatores *pedibus ire* in aliquam sententiam, quum eam, non voce & verbis, sed solo pedum motu, probabant; transeundo scilicet in hanc illamve partem, prout huic vel illi sententiæ assentiebantur.

tus

tus turbâ, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum litteræ a Terentio consule allatæ sunt: *L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: 2 ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Pœnum sedere ad Cannas, 3 in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt; adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctûs fuerat. Itaque, ne ob eamdem causam alia quoque sacra publica aut privata deserentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia litteræ allatæ sunt ab T. Otacilio prætore, *Regnum Hieronis classe Punicâ vastari; cui quum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare, paratam instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur: itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.* U.C. 536. a.C. 216.

Cereris sacrum intermissum.

LVII. Litteris consulis prætorisque lectis, 1 M. Claudium, qui classi ad Ostiam

2 *Ad decem millia militum*] Fortè *ad quatuordecim millia.* Nam decem millia jam Canusii erant, antequam Varro eò cum quatuor millibus venit.

3 *In captivorum pretiis prædaque alia . . nundinantem*] Omnino desideratur hic verbum

tem] In statuendis captivorum pretiis, prædaque reliqua vendenda, mercatoris in lucrum intenti more, versantem.

1 *M. Claudium . . . . ad exercitum mittendum*] Omnino desideratur hic verbum

U.c.536. a.C.216. ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum, ſcribendumque conſuli, ut, quum prætori exercitum tradidiſſet, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri poſſet, Romam veniret. Territi etiam ſuper tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quòd duæ veſtales eo anno, Opimia atque Floronia, ſtupri compertæ; & altera ſub terra, ut mos eſt, ad portam Collinam necata fuerat; altera ſibimet ipſa mortem conſciverat. L. Cantilius, 2 ſcriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia ſtuprum fecerat, a pontifice maximo eò uſque virgis in Comitio cæſus erat, ut inter verbera expiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades, in prodigium verſum eſſet, decemviri libros adire juſſi ſunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum miſſus eſt ſciſcitatum quibus precibus ſuppliciiſque deos poſſent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario ſub terra vivi demiſſi ſunt in locum ſaxo conſeptum, 3 jam antè hoſtiis humanis, minimè Romano ſacro, imbutum. Placatis fatis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Oſtia mille & quingentos milites, quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi præſidio eſſent, mittit; ipſe, legione claſſis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Tea-

Veſtales ſtupri comperæ.

Hoſtiæ humanæ immolatæ.

aliquod, quale eſſet *cenſuerunt, decreverunt.*

2 *Scriba pontificis, quos nunc*] Scriba pontificis, ex eorum ſcribarum numero, quos *nunc minores pontifices* appellant.

3 *Jam antè*] Anno ante hunc undecimo ad idem ſcelus prava religio Romanos impulerat.

num Sidicinum præmisså, classe traditâ P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim 4 & quosdam prætextatos scribunt: quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen ad milites 5 ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari jubent; & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectûs inopia liberorum capitum ac necessitas dedidit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, priùs 6 sciscitantes singulos, vellentne militare, empta publicè armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret. U.c.536. a.C.216. *Octo millia servorum armantur.*

LVIII. Namque Annibal, secundùm tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quàm bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut antè ab Trebiam Trasimenumque lacum, benignè allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod numquam aliàs

4 *Et quosdam prætextatos*] Qui nondum prætextam deposuerant, ut virilem togam sumerent. Pueri ingenui prætextam togam gerebant ad annum ætatis ferè decimum-septimum.

5 *Ex formula*] Quâ descriptum erat, quantum numerum militum quæque civitas Latini nominis dare populo Romano deberet. Simile exemplum vid. infrà, XXVII. 10. ubi de coloniis agitur.

6 *Sciscitantes singulos, vellentne militare*] Id observat Livius, quia non illo modo agebatur cum civibus, qui non interrogabantur vellentne militare, sed citati ad nomina respondere debebant.

U.c.536. a.C.216. antea) satis miti sermone alloquitur : *Non internecivum sibi esse cum Romanis bellum : de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse ; & se id adniti, ut suæ in vicem simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere : pretium fore in capita, equiti* 1 *quingenos quadrigatos nummos, trecenos peditì, servo centum.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se ; læti tamen quamcumque conditionem pacisendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi : qui Romam ad senatum irent : nec pignus aliud fidei, quàm ut jurarent se redituros acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis ; qui, si fortè ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis minimè Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, 2 jurisjurandi solvendi causâ quum in castra rediisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nuntiatum est, Carthaloni obviàm lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Annibalis oratio ad captivos Rom.

Legati captivorum.

Eorum principis oratio in senatu.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres Conscripti*, inquit, *nemo nostrûm ignorat, nulli umquam civitati viliores fuisse captivos, quàm nostræ. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii umquam minus negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidimus,*

1 *Quingenos quadrigatos nummos*] Marcas nostrates 7. cum sex unciis & semuncia.

2 *Jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset*] Quia juraverat se in castra Annibalis rediturum, interpretabatur se fraudulento illo reditu jurisjurandi fidem exsolvisse.

sed, quum propè ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumfessi ab exercitu victore aquâ arceremur nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem [1] *ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse, & patres vestros, asperrimos illos ad conditionem pacis, 1 legatos tamen captivorum redimendorum gratiâ Tarentum misisse. Atqui, & ad Allium cum Gallis, & 2 ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quàm pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt; nec supersumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt; sed, præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis & commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum & cursûs aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes, non priùs, quàm Venusiæ, aut Canusii, constiterunt,* U.c.536. a.C.216.

1 *Legatos.. Tarentum misisse*] Ad Pyrrhum, qui à Tarentinis in Italiam accitus, illorum urbem tenebat.

2 *Ad Heracleam cum Pyrrho... pugna*] Quâ Lævinus consul Romanus victus est, quum elephanti maximè odore & visu insolito equos Romanorum turbassent.

U.C.536. A.C.216. *se nobis meritò prætulerint, gloriatique sint, in se plus, quàm in nobis, præsidii reipublicæ esse. Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini; & nobis etiam promptioribus pro patria, quòd beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quàm hi emuntur: nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres Conscripti (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis: 3 Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro, ac Pœno, qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minùs profectò vos ea species moveat, quàm si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem & lacrymas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, medius fidius, ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vitâ opus esse censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, 4 visi sumus.*

3 *Pyrrho... qui nos hospitum numero habuit captivos*] Potest quidem exponi *nos*, id est, captivos Romanos, quales nos sumus. Sed hoc durius. Quum igitur optimus codex habeat *vos*, libenter legeremus *suos*.

4 *Visi sumus*] Videtur legendum *simus*. Non enim rem affirmat orator; sed, si ea contingat, quid sibi animi futurum sit, testatur.

Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti; sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres Conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi abeamus: neque enim vos pretio peperciisse homines credent. U.c 536. a.C.216.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in Comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii nullam publicè impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, 1 prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius infectatione eorum, brevi sententiam peregissem. 2 Quid enim aliud quàm admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum* *Manlius suadet ne captivi redimantur.*

1 *Prædibus... ac prædiis cavendum populo*] Prædes dandos & prædia obliganda populo, quibus caveretur redditum iri eas pecuniæ summas quæ ex ærario mutuæ darentur.

2 *Quid enim aliud quàm admonendi essetis*] Quid aliud mihi faciendum esset, quàm ut vos admonerem.

U.c.536. propè gloriati sint, quòd se hostibus dediderint,
a.C.216. præferrique non captis modò in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres Conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis; aut unus hîc saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent! Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoriâ lætis, & ipsis pleriscque regressis in castra sita, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte propè totâ P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. 3 Sicut avorum memoriâ P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur, milites, & morte nostrâ eripiamus ex obsidione circumventas legiones. *Si hoc*

3 *Sicut avorum memoriâ.. si hoc P. Sempronius diceret*] Si, quemadmodum P. Decius, quemadmodum Calpurnius Flamma... dixit: Moriamur milites . . sic & P. Sempronius hoc idem vobis diceret. De P. Decio vid. Liv. VII, 34. De Calpurnio, Supplem. Freinsh. Libri Liviani XVII. 23 & 24. vel Hist. Rom. Clar. Rollini l. XI.

P. Sempronius diceret ; nec viros quidem , nec U.c.536.
Romanos vos duceret , si nemo tantæ virtutis ex- a.C.216.
stitisset comes. Viam non ad gloriam magis , quàm ad salutem , ferentem demonstrat ; reduces in patriam , ad parentes , ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini , deest vobis animus ? quid , si moriendum pro patria esset , faceretis ? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent : si tot exempla virtutis non movent , nihil umquam movebit : si tanta clades vilem vitam non fecit , nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam ; immo desiderate , dum patria est , dum cives ejus estis : serò nunc desideratis , 4 deminuti capite , abalienati jure civium , servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eò , unde ignaviâ ac nequitiâ abistis ? P. Sempronium , civem vestrum , non audistis , arma capere ac sequi se jubentem ; Annibalem pòst paulò audistis , castra prodi & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso , quum scelus possim accusare ? Non enim modò sequi recusarunt bene monentem , sed obsistere ac retinere conati sunt , ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent : priùs , inquam , P. Sempronio per civium agmen , quàm per hostium , fuit erumpendum. Hos cives patria desideret ? quorum si ceteri similes fuissent , neminem hodie ex iis , qui ad Cannas pugnaverunt , civem haberet. Ex millibus septem armatorum , sexcenti exstiterunt , qui erumpere auderent , qui in patriam liberi atque armati redirent ; neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quàm tutum iter

4 *Deminuti capite*] Sic Regulus apud Horat. dicitur *Capitis minor*. Capitis deminutio est prioris statûs mutatio. Hæc triplex est. At ea de qua hîc agitur , quæ *maxima* dicitur , est , quum aliquis simul & civitatem & libertatem amittit.

U.C.536. 2. C.216. *duarum propè legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres Conscripti. Nunc autem quemadmodum hi boni fideleſque (nam fortes ne ipſi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt; aut non invidere eos, quum incolumitati tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ abessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quàm armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit: quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt; quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis; quum manere, castra tutari armis necesse est, & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres Conscripti, censeo, quam illos dedendos Annibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.*

Senatus censet captivos non esse redimendos.

LXI. Post quam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minimè in captivos jam inde antiquitus indulgen-

tis, pecuniæ quoque summa homines movit; quia nec ærarium exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam emendos armandosque, nec Annibalem maximè hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, non redimi captivos, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jacturâ civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quòd fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publicè datis deducendum ad Annibalem esse. 1 Est & alia de captivis fama, decem primos venisse: de eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longiùs omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium: tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Annibalem revertisse; decem veteres remansisse, quòd, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regressi, religione se exsolvissent: de iis dedendis magnâ contentione actum in senatu esse; victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint: ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse: ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo conscíverint; ceteri non foro solùm omni deinde vitâ, sed propè luce ac publico

U.c.536. a.C.216.

Nimis callida jurisjurandi interpretatio.

1 *Est & alia de captivis fama*] Vid. quæ de hac re habet Cic. l. III. de Off. n. 113.

U.c.536. a.C.216. caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quàm, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quòd, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quàm quòd desperaverant de imperio. 2 Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani: præter hos 3 Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis: Quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviàm itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quòd de republica non desperasset; cui, 4 si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

Defectio sociorum.

Pacis tamen mentio nulla.

Varroni obviàm itum, & gratiæ actæ.

2 *Defecere... hi populi*] Non simul omnes hi populi defecere, sed quidam statim, quidam post annum, quidam tertio aut quarto post anno.

3 *Surrentini*] Lege *Sallentini*. Nam Surrentini, qui sunt in Campaniæ ora, debuissent poni post Calatinos. At Sallentini ad Græcorum oram pertinent.

4 *Si Carthaginiensium ductor fuisset*] Mira fuit Carthaginiensium in duces suos acerbitas, quos in crucem tollere soliti erant, non modò si culpâ suâ victi fuissent, sed etiam si prospero eventu, pravo consilio, rem gessissent.

EPITOME
LIBRI XXIII. LIVIANI.

CAMPANI ad Annibalem defecerunt. Nuntius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit; quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuntium Hanno, vir ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent; nec tenuit, obstrepente Barcinâ factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversùs Annibalem ex oppido factâ, prospere pugnavit. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures, essent; & nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitûs in Siciliam relegatæ sunt; ne decederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta est. Sempronius Graccus consul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter a T. Manlio prætore adversùs Pœnos Sardosque res gestas continet; a quo Asdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. 1 Claudius Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit & vicit; primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

1 *Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum*] Hæc secunda memoratur in hac epitome Marcelli adversùs Annibalem ad Nolam pugna, de qua agit Livius c. 44. & seqq. Eo autem tempore non jam præerat toi Marcellus, sed proconsul, ut constat ex capp. 30 & 32. Præterea in priorem potiùs Marcelli de Annibale victoriam, quàm in hanc, cadere debet id quod additur in fine hujus epitomes, primum Marcellum Romanis meliorem spem belli dedisse. Confer Liv.

LIBER XXIII.

U.c.536. a.C.216. *Annibal in Samnium movet.*

I. ANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat, 1 accitus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos; sed premebat eum Mopsiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Annibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi prædâ omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet: ipse per agrum Campanum mare Inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacumque aptè poterat, dispositi; alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. In quos, quia nec multi, & incomposîti videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consultò tracta in insidias, circumventa est; nec evasisset quisquam, ni mare pro-

Tum in Campaniam.

infrà, c. 16. Itaque hîc aliquid vel ab ipso epitomarum concinnatore, vel à librariis peccatum esse videtur.

1 *Accitus in Hirpinos à Statio*] Idem infrà *Trebius* vocatur, ut nomen integrum fuerit. *Statius Trebius.* Et hîc facilè crediderimus, scripsisse Livium *à Statio Trebio.* Est enim *Statius* prænomen Italicum.

pinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prœlio nobiles juvenes capti cæsique sunt; inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantiùs cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti. U.c. 536. a.C. 216.

II. Inde Capuam flectit iter, 1 luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunæ, maximè tamen, inter corrupta omnia, licentiâ plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nanctus opes. Is quum eo fortè anno, quo res malè gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Annibal cum victore exercitu veniisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quàm eversâ republicâ, dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, quâ & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. 2 Vocato senatu, quum, *Sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset*, præfactus esset, *quippe qui liberos ex Ap-*

Pacuvius Calavius senatum Campanum sibi obnoxium facit.

1 *Luxuriantem*] Verbo *luxuriari* exprimuntur omnia vitia quæ ex otio nimiâque copiâ nascuntur, deliciæ, superbia, contemptus legum, &c.

2 *Vocato senatu, quum*] Transilienda est tota Pacuvii oratiuncula, quæ sequitur, ut inveniatur verbum finiti modi, nempe, *inquit*, in quo quiescat oratio, quæ hic incipit. *præfatus esset*

U.C.536. A.C.216 *pii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset; ceterum majorem multò rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per eadem senatûs vacuam rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & , certaminum in republica obliti, credant.* Quum omnes victi metu permitterent, *Claudam in curia vos*, inquit, *&, tamquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequidquam adversarer, viam saluti vestræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.* Fide datâ egressus, claudi curiam jubet præsidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi posset.

III. Tunc vocato ad concionem populo, 1 *Quod sæpe*, inquit, *optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes. Nec quidquam raptim, aut fortè temere egeritis: de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam, ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem irâ salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores, non senatum omnino habere non vul-*

1 *Quod sæpe optastis.. ut... vobis... potestas esset; eam nunc*] Eam potestatem. Hic, ut sæpe aliàs, attendit magis ad sensum, quàm ad verba Livius. Quum enim in priore orationis membro reperiatur *quod*, consequens videretur, ut alteri membro præfigeretur *id*, non eam. Non absimile exemplum vid. suprà l. IV. c. 4.

tis : quippe aut rex (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam : quod de quoque censueritis, fiet. Sed priùs in ejus locum, virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, &, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare & supplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video quæ de hoc sententia sit data. Ejicitur. Pro malo atque improbo bonum senatorem & justum eligite.* Primò silentium erat inopiâ potioris subjiciundi; deinde, quum aliquis, omissâ verecundiâ, quempiam nominasset, multò major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstûs genus, objicerent. Hoc multò magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius pœnitere homnines appareret, quem autem in ejus substituerent locum, deesse, quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quàm ad audienda probra nominatos, & multò humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maximè tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti. U.c.538. a.C.216.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitæ beneficio senatum multò sibi magis, quàm plebi, feciset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omis-

U.c.536. 2.C.216. sâ dignitatis libertatisque memoriâ, plebem adulari, salutare, benignè invitare, apparatis accipere epulis; eas causas suscipere, ei semper parti adesse, 1 secundùm eam, litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam verò nihil in senatu actum aliter, quàm si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modò vitio, sed affluenti copiâ voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque; tum verò ita obsequio principum & licentiâ plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. Ad contemptum legum, magistratuum, senatûs, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modò erat in mora, ne extemplo deficerent, quòd connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat; & quòd, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

Legati Campanorum ad Cos. Rom.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quàm poterat maximè miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul, nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, ad-

1 *Secundùm eam, litem judices dare*] Senatores, si judices essent, dare litem secundùm eam partem, *quæ magis, &c.*

versi quidquam eveniſſe Romanis, nuntiaſſent, pollicerenturque omnia quæ ad bellum opus eſſent; *Morem magis*, inquit, *loquendi cum ſociis ſervaſtis, Campani, jubentes, quæ opus eſſent ad bellum, imperare, quàm convenienter ad præſentem fortunæ noſtræ ſtatum locuti eſtis. Quid enim nobis ad Cannas relictum eſt, ut, quaſi aliquid habeamus, id, quod deeſt, expleri ab ſociis velimus? Pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deeſſe dicamus, tamquam ea tantùm deſit? Nihil, ne quod ſuppleremus quidem, nobis reliquit fortuna: legiones, equitatus, arma, ſigna, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis poſtero die amiſſis caſtris, perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, ſed pene bellum pro nobis ſuſcipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores veſtros intra mœnia compulſos, nec Samnitem modò hoſtem, ſed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem* 1 *apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum* 2 *per centum propè annos, variante fortunâ eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quòd fœdus æquum* 3 *deditis, quòd leges veſtras, quòd ad extremum (id quod ante Cannenſem certè cladem maximum fuit) civitatem noſtram magnæ*

U.C. 536. A.C. 216.

Reſponſum conſulis.

1 *Apud Saticulam defenderimus*] Hoc narratum à Livio eſt, VII. 34-36.

2 *Per centum propè annos*] Sic & infrà c. 42. Samnites Annibali dicunt ſe per centum prope annos cum populo Romano bellum geſſiſſe. Verius tamen eſt, quod XXXI. 31. ab legato Romano dicitur, id bellum per ſeptuaginta prope annos geſtum eſſe. Cœptum enim eſt anno u. c. 412. peractum anno 480. Itaque per novem & ſexaginta annos geſtum eſt.

3 *Deditis*] Vobis qui in ditionem noſtram veſtra omnia voſque ipſos dedideratis; ac proinde non tam ſocii, quàm ſubjecti imperio noſtro haberi poteratis. Vid. ſuprà VII. 31.

U.c.536. A.C.216. *parti veſtrûm dedimus, communicavimuſque vobiſcum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta eſt, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari eſſe. Non cum Samnite aut Etruſco res eſt, ut, quod a nobis ablatum ſit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hoſtis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculiſque columnis, 4 expertem omnis juris & conditionis & linguæ propè humanæ, militem trahit. Hunc naturâ & moribus immitem ferumque, inſuper dux ipſe efferavit, 5 pontibus ac molibus ex humanorum corporum ſtrue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) 6 veſci humanis corporibus docendo. Hos, infandis paſtos epulis, quos contingere etiam nefas ſit, videre atque habere dominos, & ex Africa & a Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam eſſe, cui non, genito modò in Italia, deteſtabile ſit? Pulchrum erit, Campani, prolapſum clade Romanum imperium veſtrâ fide, veſtris viribus retentum ac recuperatum eſſe. Triginta millia pe-*

4 *Expertem omnis juris & conditionis & linguæ prope humanæ*] Qui nec jura gentium novit, nec pacta naturalia, quibus humana ſocietas continetur; vix Humanæ linguæ particeps eſt.

5 *Pontibus ac molibus ex humanorum corporum ſtrue faciendis*] Val. Max. l. IX. c. 2. memorat Annibalem in Vergello corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxiſſe. Vergellus torrens eſt, ſive amniculus prope Cannas, ſolo illo cadaverum ponte memorabilis.

6 *Veſci humanis corporibus*] Huic criminationi anſam dedit Annibal Monomachus, unus ex amicis Annibalis, qui ambigenti duci, quonam modo commeatus expediret per longum & infeſtum ab Hiſpania in Italiam iter, ſuaſit ut milites doceret humanis corporibus veſci. Cetcrùm Annibal id conſilium ad animum admittere non potuit.

ditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse: jam pecuniæ affatim est, frumentique. Si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse. U.c.533. a.C.217.

VI. 1 Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *Tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Annibale, quibus velint legibus, facturos; neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello Annibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virrio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatûs spectare. Extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremò vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur. Quò priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent: indignatione ortâ, summoveri a curia jussos esse; missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar 2 Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque & alii id haud sine causa prætermiserant scriptores, 3 ponere pro certo sum veritus.

Campani deficiunt ad Annibalem.

1 *Hac oratione . . dimissis*] Lege *Ab hac.*

2 *Latinorum . . postulatio*] Vid. suprà l. VII. capp. 4 & 5.

3 *Ponere pro certo sum veritus*] Cicero tamen rem affirmat, Agr. II. n. 95.

U.c.536. a.C.216. VII. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo 1 conditionibus fecerunt : *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret : ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent : ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent ; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta : illa insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt : nam 2 præfectos sociûm civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repentè omnes comprehensos, velut custodiæ causâ, balneis includi jussit ; ubi, fervore atque æstu animâ interclusâ, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summâ ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. Ut verò præsidium mitti ab Annibale audivit, 3 Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Taren-

Decius Magius adversatur Pœnis.

1 *Conditionibus*] Hæc vox sic nudè posita exprimit fœdus certis legibus factum, non ita ut hi se permittant illius arbitrio.

2 *Præfectos sociûm, civesque Romanos alios*] Hinc patet præfectos sociûm, qui in sociali exercitu eumdem honoris ac potestatis gradum tenebant, quem in legione tribuni militum, cives Romanos fuisse. Hoc idem probare videntur nomina præfectorûm, quæ interdum occurrunt apud Livium, quæ quidem planè sunt Romana. Sic l. XXVII. c. 26. nominantur *duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius :* & eodem l. c. 41 *P. Claudius.*

3 *Pyrrhi superbam dominationem*] Pyrrhus à Tarentinis accitus in Italiam, illorum licentiam severâ disciplinâ coercuit, atque etiam dominum potiùs quàm socium egit.

tinorum servitutem, exemplas referens, primò, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quòd a vetustissimis sociis consanguineisque defeciſſent, forti ac memorabili facinore pugnare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occultè agebantur) quum relata Annibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad se in castra: deinde, quum is ferociter negasset se iturum (nec enim Annibali jus esse in civem Campanum) concitatus irâ Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit: veritus deinde, ne quid inter vim tumultûs, atque, ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuntio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur e castris cum modico præsidio. Marius concione advocatâ edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviàm irent Annibali. Ab universis id non obedienter modò, sed enixè, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviàm egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiosè inambulavit, trepidante totâ civitate ad excipiendum Pœnum visendumque. Annibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat; precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die feriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret, quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit.

U.c.536. a.C.216.

Ejus constantia.

U.c.536. a.C.216. VIII. Deversatus est apud ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quæ retraxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate adversûs Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis, quàm pugnando, placavit, victusque patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit; cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Taurcam, insignem bello virum, adhibiturus erat. 1. Cœperunt epulari de die; & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed, ut in civitate, atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatum illecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla 2 vinci potuit, ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus 3 haud mirabilem interturbationem causante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium

Pacuvius ventam impetrat filio suo Perollæ.

1 *Cœperunt epulari de die*] Quum multum adhuc diei supereesset. Hoc notat Livius, tanquam parum severum & sobrium. Legitima enim convivii hora apud veteres erat solis occasus, aut certè decima diei hora. Itaque *partem solido demere de die*, ut loquitur Horatius, luxuriæ esse videbatur.

2 *Vinci potuit*] Adduci, ut se lætitiæ convivali permitteret.

3 *Haud mirabilem interturbationem*] Ortam scilicet ab Annibalis conspectu, cui se paucas ante horas infensissimum hostem professus erat.

partibus)

partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam solùm peccati, quòd defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quàm umquam fuimus.* Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quæreret; togâ rejectâ ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus: te id priùs scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, malles.* U.c.536. a.C.216. *Perolla occisurus Annibalem, rem significat patri.*

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris* 1 *facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus,* 2 *ut sacratas fide manus, digressi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Annibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum! Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot li-* *Deliberatur eum pater.*

1 *Facere & pati omnia infanda*] Id facere, quo omnia scelera continentur; pati crudelissima supplicia. Ceterùm hujus omnibus numeris absolutæ orationis vim & pulcritudinem singularem egregiè exponit, & intuendam ac penè pertractandam præbet Clar. Rollinus, *Traité des Etudes*, T. II, c. 3, §. II. art. 1.

2 *Ut sacratas*] Num ideo fidem dedimus Annibali, ut jurisjurandi religione consecratas manus in eum armaremus?

U.c.536. A.C.216. *berorum ſervorumque ? quid in unum intenti omnium oculi ? quid tot dextræ ? torpeſcentne in amentia illa ? Vultum ipſius Annibalis, quem armati exercitus ſuſtinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu ſuſtinebis ? Et, alia auxilia deſint, meipſum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, ſuſtinebis ? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigenduſque eſt. Deterreri hîc ſine te potiùs, quàm illîc vinci. Valeant preces apud te meæ, ſicut pro te hodie valuerunt.* Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque oſculo hærens, non antè precibus abſtitit, quàm pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis : *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo, pietatem exſolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ ſuſtinendum eſt crimen ; ſemel, quum defectionis ab Romanis ; iterum, quum pacis cum Annibale, fuiſti auctor ; tertiò hodie, quum reſtituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus* 3 *hanc arcem defendere volebam, hoſti minimè parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixiſſet, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit ; &, quò minùs res ſuſpecta eſſet, ſe ipſe convivio reddidit.

Patri cedit Perolla.

Annibal Dec. Magium ſibi dedi poſtulat.

X. Poſtero die ſenatus frequens datus Annibali ; ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quòd

3 *Hanc arcem defendere volebam, hoſti minimè parcens*] Hæc inquinata ſunt, & malè aſſutis centonibus deformata. Horum omnium loco optimus liber exhibet, *hanc arcem hoſtrimini* : unde vir doctus efficit, *hanc arcem hoſtium inii.* Nimirum Perolla non incommodè vocat domum eam, in qua deverſabatur Annibal, *arcem hoſtium.*

amicitiam ſuam Romanæ ſocietati præpoſuiſſent; & inter cetera magnifica promiſſa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. *Unum eſſe exſortem Punicæ amicitiæ fœderiſque ſecum factî, quem neque eſſe Campanum, neque dici debere, Magium Decium: eum poſtulare, ut ſibi dedatur, ac ſe præſente de eo referatur, ſenatúſque conſultum fiat.* Omnes in eam ſententiam ierunt; quamquam magnæ parti & vir indignus eâ calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egreſſus curiâ, 1 in templo magiſtratus conſedit, comprehendique Decium Magium, atque ante pedes deſtitutum cauſam dicere juſſit. Qui quum, manente ferociâ animi, negaret lege fœderis id cogi poſſe, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in caſtra eſt juſſus. Quoad capite aperto eſt ductus, concionabundus inceſſit, ad circumfuſam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petiſtis. Foro medio, luce clarâ, videntibus vobis, nulli Campanorum ſecundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capuâ captâ fieret? Ite obviàm Annibali, exornate urbem, diemque adventûs ejus conſecrate, ut hunc triumphum de cive veſtro ſpectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput eſt, ociúſque rapi extra portam juſſus: ita in caſtra perducitur: extemploque impoſitus in navim, & Carthaginem miſſus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, ſenatum

U.c.536. a.C.216.

Magius abducitur in caſtra Annib.

1 *In templo magiſtratus conſedit*] In loco, qui juri dicundo deſtinatus erat, quique ideo *templum* hîc vocatur, quòd nimirum auguriis conſecratus eſſet. Templum enim eſt omnis locus auguriis conſecratus.

U.c.536. a.C.216 quoque pœniteret dediti 2 principis; &, 3 legatione missâ ad repetendum eum, ne aut negando rem, 4 quam primùm peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, 5 quæ tum in ditione Regum erant: ibi quum Magius ad statuam 6 Ptolemæi Regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, quum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Annibale esse, vinculis liberatur, permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam* dicere, *& Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis, quàm hospitis, fore domicilium: Nusquam malle, quàm in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

Cyrenas appulsus confugit ad statuam Regis.

Redit à Delphis legatus Romanus.

XI. Dum hæc geruntur, 1 Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: 2 divi quoque in eo

2 *Principis*] Unius è principibus Capuæ viris.

3 *Legatione missâ*] Si legatio mitteretur ad repetendum eum.

4 *Quam primùm peterent*] Mallemus *primam*.

5 *Quæ tum in ditione regum erant*] Quum hæc scriberet Livius, Cyrenæ jamdiu erant in ditione populi Romani.

6 *Ptolemæi regis*] Regnabat tunc in Ægypto Ptolemæus Philopator, à Ptolemæo Lagi filio quartus.

1 *Q. Fabius Pictor*] Is ipse qui horum temporum scripsit historiam: *scriptorum* historiæ Romanæ *antiquissimus*, ut docet Livius, l. 1, c. 44. Nec bellum hoc solummodo, sed res gestas populi Romani universas scribendo complexus fuerat.

2 *Divi quoque in eo erant*] Recidenda videtur particula *quoque*, quæ nihil huc pertinet, & facilè immigrare potuit ex vicino orationis membro *quibus quoque modo supplicaretur*. Nisi quis malit, quia plerique scripti

erant, quibus quoque modo supplicaretur. Tum U.c.536. a.C.216. si *ita faxitis, Romani, vestræ res meliores* 3 *facilioresque erunt; magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque, duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republicâ vestrâ bene gestâ servatâque,* 4 *lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote :* 5 *lasciviam a vobis prohibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *Se oraculo egressum extemplo his omnibus divis rem*] *divinam thure ac vino fecisse; jussumque ab templi antistite, sicut* 6 *coronatus laureâ coronâ & oraculum adisset, & rem divinam fecisset, ita coronatum navim adscendere, nec antè deponere eam, quàm Romam perveniisset. Se, quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum; coronam Romæ in aram Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent.

XII. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuntius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcari filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, 1 quæque de- *Mago Carthaginem à fratre missus.*

habent *divinique*, legere *divi quique*, id est, finguli divi.

3 *Facilores*] Commodiores, fortunatiores. Sic Ter. Adelph. Act. III. Sc. 5. *Quàm vos facilliumè agitis, quàm estis maxumè potentes, dites, fortunati, nobiles.*

4 *Lucris meritis*] Ex lucris, quæ promeriti laboribus & certaminibus fueritis.

5 *Lasciviam à vobis prohibetote*] Cavete irreligiosam exultationem in rebus secundis, atque ex ea deûm incuriam & contemptum.

6 *Coronatus laureâ coronâ*] Supervacanea est vox *coronâ*. Infrà l. XXVII. c. 37. *Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laureâ prætextatique.*

1 *Quæque deficiebant*] Suadent scripti legendum, *ut quæque deficiebant.*

U.c.536. a.C.216. ficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: 2 *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium; supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse.* 3 *Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit,* 4 *unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque,* 5 *partim Samnitium ac Lucanorum defeciisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modò, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugnâ, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum esse grates Deis immortalibus agi haberique.* Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus 6 dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio.

Exponit res gestas Annibalis.

Annuli aurei ad modii mensuram.

2 *Cum sex imperatoribus*] Imo septem. Ex sequentibus patet Ti. Sempronium hîc omitti: quæ sanè mira videri debet scriptoris nostri indiligentia.

3 *Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit*] Observa relativum, *quod*, duobus nominibus interpositum, sequenti conjungitur: cujus loquendi figuræ & aliud mox exemplum sequetur. *Capuam quod caput... Campaniæ.. sit.*

4 *Unicum imperatorem haberi*] Eximium & excellentem imperatorem existimari. Sic l. VII, c. 1, *vir unicus in omni fortuna*: & c. 12. *unicum ducem*: & VIII. 32. *unico juveni.*

5 *Partim Samnitium*] Antiquè pro *partem.*

6 *Dimidium super tres modios*] Paulò minus tribus modiis Parisiensibus.

Adjecit deinde verbis, quò majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quò propiùs spem belli perficiendi sit, eò magis omni ope juvandum Annibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra: magnam vim frumenti, pecuniæ, absumi, & tot acies, ut hostium exercitus deleſſe, ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* U.c.536. a.C.216.

XIII. Secundùm hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit: *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversùs Romanos? Jube dedi Annibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres Conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minùs lætum quod esset vobis, loquerer: nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversùs Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut* 1 *obnoxius videar; quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum antè* 2 *invictum vestrum imperatorem incusare, quàm finitum aliquâ tolerabili conditione bellum videro; nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res,* *Hanonem increpat Himilco.*

Oratio Hannonis de Annibale.

1 *Obnoxius*] Ignobiliter pavens, ut servus nutum domini horret. Sic l. III. c. 39. *Obnoxiè dictas sententias.*

2 *Invictum vestrum imperatorem*] In voce *vestrum* sese prodit indignatio & contemptus.

U.c.536. a.C.216. *quàm pax nova, finiet. Itaque ista, quæ modò Mago jactavit, Himilconi ceteriſque Annibalis ſatellitibus jam læta ſunt: mihi poſſunt læta eſſe, quia res bello bene geſtæ, ſi volumus fortunâ uti, pacem nobis æquiorem dabunt: nam ſi prætermittimus hoc tempus, quo magis dare, quàm accipere, poſſumus videri pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia* 3 *luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis eſt? Occidi exercitus hoſtium; mittite milites mihi: quid aliud rogares, ſi eſſes victus? Hoſtium cepi bina caſtra, prædæ videlicet plena & commeatuum; frumentum, & pecuniam date: quid aliud, ſi ſpoliatus, ſi exſutus caſtris eſſes, peteres? Et, ne omnia ipſe mirer (mihi quoque enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus faſque eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago reſpondeat; quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſtetque in defectione totam Italiam eſſe, primùm ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos; deinde ecquis homo, ex quinque & triginta tribubus, ad Annibalem transfugerit.*

Diſceptatio cum Magone. Quum utrumque Mago negaſſet, *Hoſtium quidem ergo*, inquit; *adhuc nimis multum ſupereſt: ſed, multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat, ſcire velim.* Quum, id neſcire, Mago diceret, *Nihil facilius ſcitu eſt*, inquit. *Ecquos legatos ad Annibalem Romani miſerunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam eſſe, allatum ad vos eſt?* Quum id quoque negaſſet, *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quàm habuimus, quâ die Annibal in Italiam eſt tranſgreſſus. Quàm varia victoria* 4 *prio-*

3 *Luxuriet nobis*] Nos vanâ ſpecie lactatos deſtituat.

4 *Priore Punico bello*] Si hæc ſunt à manu Livii, imprudens more Romano Pœnum hominem loquentem facit.

re Punico bello fuerit, plerique, qui memi- U.c.536.
nerimus, superfumus. Numquam terrâ marique a.C.216.
magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quòd si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam: si de iis, quæ Mago postulat, refertis; nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsâ atque inani spe multò minùs censeo mittenda esse. Haud multos movit Hannonis oratio: nam & simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, & occupati animi præsenti lætitiâ nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant, debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Annibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur, & quadraginta elephanti, & 5 argenti multa talenta. 6 Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioséque gesta.

XIV. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat: nam nec Consul ulli rei, quæ per eum agenda *Romanis impigre bellum apparant.*

5 *Argenti multa talenta* Videtur legendum *mille talenta* ex c. 32. infrà.

6 *Dictatorque*] Pœnus: sic solent loqui Romani scriptores, nomina magistratuum & imperiorum apud se usitata ad exteros quoque populos transferentes.

U.c.536. a.C.216. eſſet, deerat; & Dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut ſolet, ad populum, 1 ut equum eſcendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a conſulibus conſcriptæ fuerant, & ſervorum delectum, cohorteſque 2 ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum propè deſperatæ reipublicæ auxilium, quum honeſta utilibus cedunt, deſcendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem auſi, quique pecuniæ judicati in vinculis eſſent, qui eorum apud ſe milites fierent, eos noxâ pecuniâque ſeſe exſolvi juſſurum.* Ea ſex millia hominum Gallicis ſpolliis, quæ triumpho C. Flaminii tranſlata erant, armavit: itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiſcitur. Annibal, Capuâ receptâ, quum iterum Neapolitanorum animos, partim ſpe, partim metu nequidquam tentaſſet, in agrum Nolanum exercitum traducit, &, ut non hoſtiliter ſtatim; quia non deſperabat voluntariam deditionem, ita, ſi morarentur ſpem nihil eorum, quæ pati aut timere poſſent, prætermiſ-

Nolæ diſcordia.

ſurus. Senatus, ac maximè primores ejus, in ſocietate Romana cum fide perſtare; plebs novarum, ut ſolet, rerum atque Annibalis tota eſſe, metumque agrorum populationis, & patienda in obſidione multa gravia indignaque proponere animo: neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi ſenatum metus cepit, ſi propalam tenderent, reſiſti multitudini conci-

1 *Ut equum eſcendere liceret*] Vetabatur priſcâ lege dictator equum conſcendere. Cujus prohibitionis originem & cauſas inquirit Plut. in Fab.

2 *Ex agro... Gallico*] Sic dicebatur ager inter Æſim & Rubiconem fluvios, qui quum olim Gallorum Senonum fuiſſet, poſtea iis expulſis, populo viritim diſtributus fuerat.

tatæ non posse; 3 clam simulando dilationem mali inveniunt: placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant; quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt; docentque quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Annibalis esse & Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur: concedendo plebei senatum, ubi velint defecturos se, ne deficere præfestinarent, effeciſſe. Marcellus, collaudatis Nolanis, eâdem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit; atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebianumque super Sueſſulam per montes Nolam pervenit.

U.c 536. a.C.216.

Senatus Nolanus vocat Marcellum.

XV. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano exceſſit, & ad mare proximè Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quò cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque, sicut Nolâ, omisâ, petit Nuceriam. Eam quum aliquamdiu circumsedisset, sæpe vi, sæpe sollicitandis nequidquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in de-

Annibal Nuceriam capit.

3 *Clam simulando*] *Simulare* est ostentare aliud quid, quàm apud animum tuum sentias. Itaque non *clam*, sed palam & apertè peragitur id quod simulatur. Hic igitur videtur esse aliquid vitii. Aptè ad sensum legeretur *obsecundando*, quo modo suprà, l. III. c. 33 *obsecundando mollire impetum aggrediuntur.*

U.c.536. a.C.216. ditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis: deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec eâ spe quemquam tenuit: dilapsi omnes, 1 quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac fortè primus quisque, Capuam petissent, excluſi inde, quòd portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiduciâ præsidii, quàm voluntate principum habebat: plebes timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conscientia attentatæ defectionis, ac metus a prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, & sociorum eâ tempestate propè nobilissimus eques: seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benignè, etiam cum donis Annibal domum remiserat: ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno; anxiumque eum & sollicitum curâ novandi res prætor cernebat. Ceterum, quum aut pœnâ cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi adsumpsisse, quàm hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benignè appellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quòd nemo civis Nolanus sibi indica-*

Bantium Marcellus Romanis conciliat.

1 *Quocumque hospitia*] Magis Livianum videretur, *quòquemque hospitia*. Sic infrà, c. 17. *quà quemque aut consilium, aut error tulit.*

verit, quàm multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse: multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset; utique Cannensi prœlio non priùs pugnâ abstiterit, quàm propè exsanguis ruinâ superincidentium virorum, equorum, armorumque sit oppressus. Itaque macte virtute esto, inquit: *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit; &, quò frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.* Lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, 1 bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortiùs ac fideliùs juverit. U.C.536. A.C.216.

XVI. Quum Annibal ad portas esset (Nolam enim rursus a Nuceria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua: prœlia hinc parva inter urbem castraque, & vario eventu fiebant; quia duces nec prohibere paucos temere provocantes, nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac quotidiana duo- *Annibal ad Nolam.*

1 *Bigatos... quingentos*] Bigati nihil differebant à quadrigatis, de quibus suprà, XXII. 52. nisi quòd hi quadrigarum, illi bigarum effigiem insculptam gerebant. Itaque bigati quingenti efficiunt septem marcas nostrates cum sex unciis & semuncia una.

U.c.536 a.C.216. rum exercituum ſtatione principes Nolanorum nuntiant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri; ſtatutumque eſſe, ut, quum Romana acies egreſſa portis iret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent, clauderent deinde portas, muroſque occuparent, ut, potentes rerum ſuarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nuntiata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad tres portas in hoſtes verſas tripartitò exercitum inſtruxit: impedimenta ſubſequi juſſit: calones lixaſque & invalidos milites 1 vallum ferre: mediâ portâ robora legionum & Romanos equites; duabus circà portis novos milites levemque armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne, occupatis prœlio legionibus, in ea impetus fieret: ita inſtructi intra portas ſtabant. Annibali, ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primò miraculo eſſe, quòd nec exercitus Romanus portâ egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet: ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit, juſſos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre; ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſucceditque ad muros acies, patefactâ repentè portâ, Mar-

Marcellus vincit.

1 *Vallum fere*] Ferre plures vallos, quibus, ſi opus eſſet, vallum ſtrui poſſet. Milites Romani ſenos ſeptenoſque vallos, interdum etiam duodenos tuliſſe leguntur. Vid. ſupra III. 27.

cellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primùm, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultûsque in aciem mediam intulerant, quum duabus circà portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maximè spernentibus Pœnis ingentis repentè exercitûs speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare: quod quidam auctores sunt, duo millia & octingentos hostium cæsos; non plus quingentis Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit: non vinci 1 enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quàm postea vincere. U.c.536. a.C.216.

XVII. Annibal, spe potiundæ Nolæ ademptâ, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani esse; &, summâ rerum senatui traditâ, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus, Acerras primùm ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat: ceterum Acerranis plus animi, quàm virium, erat: itaque, desperatâ tutelâ urbis, ut circumvallari mœ- *Acerras capit Pœnus.*

1 *Non vinci enim ab Annibale vincentibus*] Hæc si sana sunt, sic exponi debent. Difficilius enim fuit vincentibus, id est, iis qui tunc vicere Marcello duce, non vinci ab Annibale, quàm postea vincere.

U.c.536. a.C.216. nia viderunt, priusquam 1 continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, 2 quâ quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nuntiassent, 3 ne quis, tam propinquis hostium castris, Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore 4 quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eòdem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Præneste ad diem delectu, seriùs profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam veniissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino quum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnæ: ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Annibalem satis pro certo habuere, 5 interfectis nocte oppidanis,

1 *Continuarentur*] Jungerentur inter se, ita ut nullum jam inter ea spatium pateret ad fugam.

2 *Quâ quemque aut consilium, aut error tulit*] Sic suprà, 15. *quò quemque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit.*

3 *Ne quis.. Capuam quoque recurrat*] Hæc parum idoneum sensum offerunt. Ex scriptis libris erui potest hæc lectio, longè melior & clarior: *Nequid... Capuæ quoque moveretur.*

4 *Quingenti Prænestini*] Infrà c. 19. dicuntur fuisse *quingenti septuaginta.*

5 *Interfectis... oppidanis*] Ne intellige interfectos oppidanos omnes, sed eos videlicet, qui Pœnis favebant; cum ceteris communi animo consilioque Prænestinos urbem defendisse, ut constat ex c. 19. infrà.

partem urbis, quæ cis Vulturnum est) eo enim dividitur amni) occupavere; idque præsidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine alterâ parte cincta, tuenda erat: penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat. U.c.536. a.C.216.

Casilinum Annibal oppugnat.

XVIII. Annibal quum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto; nomine Isalca, præmittit: ac primò, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet; si in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare, si quâ parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum barbarus ratus, moliri portas & claustra refringere parat; quum, patefactis repentè portis, cohortes duæ, ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremò Annibal, castris ante ipsa mœnia oppositis parvam urbem parvumque præsidium summâ vi atque omnibus copiis oppugnare parat: ac, dum instat lacessitque coronâ undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptissimum quemque e muro turribusque ictos, amisit. Semel 1 ultro erumpentes agmine elephantorum oppositio propè intercluſit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis: plures cecidissent, ni nox prœlio in-

1 *Ultro erumpentes*] Quum etiam non lacessiti erumpere ausi essent.

U.c.536. a.C.216. terveniſſet. Poſtero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur ; utique poſtquam corona aurea muralis propoſita eſt, atque ipſe dux caſtelli, plano loco poſiti, ſegnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Traſimenique & Trebiæ ſingulos admonens univerſoſque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique ; nec ad varios conatus hoſtium 2 aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversùs vineas ſtatuere, tranſverſis cuniculis hoſtium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviàm ire ; donec pudor etiam Annibalem ab incepto avertit ; caſtriſque communitis, ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hiberna Capuam conceſſit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversùs omnia humana mala ſæpe ac diu duratum, bonis inexpertum atque inſuetum : itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ ; 3 & eò impenſiùs, quò avidiùs ex inſolentia in eas ſe merſerant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & ſcorta, balineaque, & otium, conſuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animoſque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos, quàm præſentes tutarentur vires, majuſque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannenſi acie protinus ad urbem Romanam duxiſ-

Annibal it Capuam in hiberna.

Corrumpitur illic ejus exercitus.

2 *Aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum*] Placeret magis legere : *aut vis ulla, aut ars deerat ſociis Romanorum. Propugnacula* . . .

3 *Et eò impenſiùs*] Et quidem deliciæ eò impenſiùs perdidere Pœnos, eo graviore exitio evertêre Pœnorum vires, quò avidiùs in eas ſe merſerant, propterea quòd hactenus erant illarum inſueti.

set: illa enim cunctatio distuliſſe modò victo- U.c.536.
riam videri potuit; hic error vires ademiſſe a.C.216.
ad vincendum. Itaque, Hercule, velut ſi cum alio exercitu a Capua exiret, nihil uſquam priſtinæ diſciplinæ tenuit: nam & redierunt plerique ſcortis impliciti; &, ubi primùm ſub pellibus haberi cœpti ſunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animiſque deficiebant; & deinde per omne æſtivorum tempus magna pars ſine commeatibus ab ſignis dilabebantur; neque aliæ latebræ, quàm Capua, deſertoribus erant.

XIX. Ceterum, miteſcente jam hieme, educto ex hibernis milite, Caſilinum redit: ubi, quamquam ab oppugnatione ceſſatum erat, obſidio tamen continuata oppidanos præſidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Caſtris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auſpiciorum repetendorum causâ profecto Romam. Marcellum, & ipſum cupientem ferre auxilium obſeſſis, & Vulturnus amnis inflatus aquis, & 1 preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, ſi præſidium Romanum abſceſſiſſet. Gracchus aſſidens tantùm Caſilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid abſente eo rei gereret, nihil movebat; quamquam, quæ facilè omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Caſilino: nam, &, præcipitaſſe ſe quoſdam non tolerantes famem, conſtabat, & ſtare inermes in muris, nuda corpora ad miſſilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conferere dictatoris in-

1 *Preces.. Acerranorum*] Suprà. c. 17. Livius memoravit Acerranos paſſim diffugiſſe, urbem direptam atque incenſam fuiſſe. Non ineptè repoſueris *Avellanorum*, quæ civitas erat Campaniæ vicina Caſilino.

U.c.536 a.C.216. jussu auderet (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat) neque clam importandi spes esset, farre, ex agris circà undique convecto, quum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ad spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est: nocte & mittebantur & perveniebant; eò custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant: ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur; nuntiatumque Annibali est, & deinde intentiore custodiâ cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervidâ mollissent aquâ, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent: &, quum hostes obarassent quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Annibal, *Eòne usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: &, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. 2 Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide acceptâ, sese tradiderunt; donec omne aurum per-

Casilinum in doliis per amnem frumentum mittitur.

Nuces mittuntur.

Casilini lora pellesque manduntur.

2 *Septunces auri*] Septenæ auri unciæ in singulos: unciæ nostrates septem cum granis 168.

solutum est, in vinculis habiti : tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere : ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium fertum famesque absumpsit ; ceteri incolumes Prænestæ cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Prænestæ in foro statuta, loricata, amicta togâ, velato capite; & tria signa cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum voviſſe.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus. U.c.536. a.C.216. *Annibali deditur Casilinum.*

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio; ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit : civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casûs obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore 1 Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modò, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant : quibus quum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymæque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt (ingentem misericordiam Patri- *Petellini Romanis fidi.*

1 *Petelinos, qui uni ex Bruttiis*] Consentia quoque, quæ Bruttiorum erat metropolis, in fide manserat, ut constat ex c. 30. infrà.

U.c.536. bus ac populo moverunt; consultique iterum
a.C.216. a Manio Pomponio prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expletâ consulere sibimet ipsos in reliquum præsenti fortunâ jusserunt. Hæc postquam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repentè mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, quà quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Relatâ postero die per minorem trepidationem re, tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Status rerum in Sicilia.

XXI. Per idem ferè tempus litteræ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: *P. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse; ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse: militi & navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quamprimùm ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur; jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, & sex mensium frumentum, accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ

Hiero adjuvat Romanos.

U.c.536. A.C.216.

benignè contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti 1 triumviri mensarii rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat, & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugnâ Cannensi.

Triumviri mensarii.

XXII. Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres expleſſent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium, respexerunt: neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de ea re Manius Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, expoſcentibus cunctis, retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longâ oratione 1 non solùm inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conqueſtus esset; explendi senatûs causâ, & jungendi arctiùs Latini nominis, 2 pro magna

Deliberatur de explendo senatu.

1 *Triumviri mensarii*] Vid. suprà VII. 21.

1 *Non solùm inopiam, sed paucitatem*] Videmur, mutato duorum vocum ordine, legere debere: *non solùm paucitatem, sed inopiam etiam civium*: ut Carvilius queratur, non paucos superesse cives, sed planè nullos, qui in senatum legi possint.

2 *Pro magna re suadere dixit*] Dixit suadere se tan-

U.c.536. a.C.216. re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quàm ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt; &, quum fremitus indignantium totâ curiâ esset, & præcipuè T. Manlius, esse etiam nunc stirpis ejus virum, diceret, 3 ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum suâ manu se interfecturum; Q. Fabius Maximus, *Numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quàm inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos: eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse; &, si quid umquam arcani sanctive ad silendum in Curia, fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.* Ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor antè fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret; accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt: qui, quum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam rediisset, 4 nocte proximâ, ut mos erat, M. Fa-

Fabius Buteo dictator legendi senatûs causâ.

quàm rem magni momenti. Atque ineo acquiescerem, nisi nos aliò vocarent scripti. Unus præfert *cum magna re*: alius vel optimus, *cum pro magno re se suadere*. Videndum an legi debeat: *explendi senatûs causâ, & jungendi arctiùs Latini nominis cum p. ro.* id est, cum populo Romano, *magnopere se suadere.*

3 *Ex qua quondam . . . consul*] Ex qua oriundus consul quondam in Capitolio minatus esset. . . Designatur T. Manlius Torquatus, cujus verba vid. l. VIII, c. 5.

4 *Nocte, . . ut mos erat*] bium

bium Buteonem ex senatuconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. U.c.536. a.C.216.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra escendit; *Neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se*, dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causâ creato, in sex menses datum imperium.* 1 *Quæ immoderata fors, tempus, ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum: nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent; transcribi tantùm recitarique eos jussurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de famæ ac moribus senatoris fuerit; & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, quæstoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis: turbæque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulò terens, *Dictatoris moderatio.*

Nocte dictatorem dici à consule mos erat, ut constat ex plurimis antiquorum scriptorum testimoniis. Vid. suprà VIII. 23.

1 *Quæ immoderata*] Quæ ultra modum, ultra præscriptum legum fieri coegissent fors, tempus, ac necessitas.

U.c.536. a.C.216. ne deducendi sui causâ populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum eâ morâ, frequentesque eum domum deduxerunt.

XXIV. Consul nocte insequenti, ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causâ in urbe retineretur. Postero die consultus a Man. Pomponio prætore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum & prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator, de se pauca ac modicè locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertiùm absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum & ædilis curulis erat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus; Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ; qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum, Patres consuleret. Quum eæ res maximè agerentur, nova clades nuntiata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortunâ; L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Sylva erat vasta (Litanam Galli vocabant) quâ exercitum traducturus erat: ejus sylvæ dextrâ lævâque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ sta-

Comitia.

L. Postumius Cos. def. in Gallia cum exercitu deletus.

rent, 1 momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociúmque ab Supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremæ sylvæ quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt: quæ, alia in aliam, instabilem per se ac malè hærentem, incidentes, 2 ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsidentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, 3 qui, fluminis pontem petentes, obsesso antè ab hostibus ponte, intercluſi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit: spolia corporis caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere: idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent; poculumque idem 4 sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quàm victo- U.c.536. a.C.216.

1 *Momento levi*] *Momentum* est id quod movet. Itaque *momento levi* hîc idem est ac levictu, levi tactu.

2 *Ancipiti strage*] Quum sternerentur, sive ruerent arbores in quamcunque partem, in directum, à dextra, à læva.

3 *Qui fluminis pontem petentes, obsesso antè ab hostibus ponte, intercluſi sunt*] Displicet τὸ *ponte* tam ex propinquo subsequens *pontem* Faciliùs & liberiùs flueret oratio, si legeremus, *qui fluminis pontem petentes, obsessum antè ab hostibus, intercluſi sunt.*

4 *Sacerdoti... ac templi antistibus*] Et qui sacra faciisset, & toti collegio antistitum templi.

U.c.536. a.C.216. ria fuit: nam etsi magna pars animalium strage sylvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fugâ est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nuntiatâ clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturnâ solitudine per urbem actâ, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi jubérent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, & adhortatus; *Ne, qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent:* 1 *quod ad Carthaginienses hostes Annibalemque attinet, prospera modò essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum & omitti tutò & differri posse; ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pœno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primùm, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit: quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quæsitum est: nec unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Itaque Galliam, quamquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit: eódem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tem-

1 *Quod... attinet*] Fortè *attineret*. Indirecta enim est oratio.

pore, 2 nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretæ sunt; eumque, quum primùm salvis auspiciis posset, creari placuit: legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri; atque inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium; neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quidquam minui. U.c.536. a.C.216.

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilò segnius in Hispania bellum erat; sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terrâ, Publius navibus rem gereret; Asdrubal, Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se; quoad multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refectâ tandem spe, castra propiùs hostem movit; classemque & ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio; qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugæ motum in Tarteſſiorum gente, *Res gestæ in Hispania.*

2 *Nisi quod stipendiorum*] Hi milites minimi quisque roboris, eo meliore conditione erant, quàm ii qui a Cannis fugerant, quòd exacto stipendiorum legitimorum numero in patriam redire poterant. At militi Cannensi non antè finis militiæ ostendebatur, quàm hostes Italiâ pulsi essent.

U.c.536. a.C.216. desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum, nobilem Tarteſſiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Præmissâ igitur levi armaturâ, quæ eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes: deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repentè decessit animis pavor, ut non ad munimenta modò defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prœlio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paulò antè ultro lacessenti, incussit: itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam objecto, copias subducit, & præmissam levem armaturam equitesque palatos eódem recipit; nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta: nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantùm præstanti.

XXVII. Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quò fines hostium ingrediens, Asdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circà agro potiuntur: nec jam aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam

ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructâ ad castra: Quem ut adesse tumultuosè nuntiavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incomposiți, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent: tamen primò ipsâ audaciâ terruere hostem: deinde rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem; & dum corpora corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, coronâ hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione factâ, sylvas ac montes petit; paritque terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. 1 Nec diu in pacato mansit: nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret: quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo litteras Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset. 2 *Si verò inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, præterquam quòd nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos, qui-*

U.c.536. a.C.216.

Asdrubal jubetur ducere exercitum in Italiam.

1 *Nec diu in pacato mansit*] Magis placeret: *nec diu pacata mansit*, supple, gens.

2 *Si verò inde pergeret*] Nobis hìc suspecta est particula *verò*. Possis legere: *si movere inde pergeret.*

U.c.536. a.C.216. *bus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ullæ Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent; cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

XXVIII. Hæ litteræ quamquam primò admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale, neque de copiis ejus mutatum est, Himilco, cum exercitu justo & aucta classe, ad retinendam terrâ marique ac tuendam Hispaniam, est missus: qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maximè accelerare poterat, per dubios infestosque populos 1 juxtà intentus, ad Asdrubalem pervenit. Quum decreta senatûs mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit, nullâ re, quàm celeritate, tutior, quòd 2 undique abierat, antequam consentirent. Asdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis, satis gnarus, Annibalem transitus quosdam pretio mercatum, nec auxilia Gallica aliter, quàm conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse: pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium & Asdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus

Himilco mittitur in Hispaniam.

Asdrubal in Italiam iter parat.

1 *Juxtà*] Pariter. Non minùs intentus quum per dubiæ fidei populos, quàm quum per apertè infestos transiret.

2 *Undique abierat, antequam consentirent*] Nulla fuit regio ex qua non priùs abiisset, quàm ejus regionis populi satis spatii ad consentiendum haberent.

omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviàm cœptis atque obsistere parant, rati, si Annibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux atque Hispanienses exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias: &, transito amne, quum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere propositò hostem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam eâ tempestate regionis ejus, oppugnare parant: quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam: ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem versum bellum. U.c.536. a.C.216. *Scipiones ei obviàm eunt.*

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies; nec sine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent: tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum. Triplex stetit Romana acies: velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros mercenariorumque auxilia: 1 equitum Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus apponit: nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso *Pugna interScipiones & Asdrubalem.*

1 *Equitum, Numidas*] Quæ præcessere pertinent ad pedites. Equitatum pro cornibus locatum ita dividit, ut Numidas adjungat Pœnorum peditibus, ceteros Afris. *Equitum* hic partitivè sumitur, quasi *ex equitibus.*

U.c.536. a.C.216. armatis transſultare mos erat : tanta velocitas ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Quum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum utriuſque partis haud ferme diſpares ſpes erant : nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præſtabant. Militibus longè diſpar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facilè perſuaſerant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare : itaque, velut quibus reditus in patriam eo diſcrimine pugnæ verteretur, obſtinaverant animis, vincere aut mori. Minùs pertinaces viros habebat altera acies : nam maxima pars Hiſpani erant ; qui vinci in Hiſpania, quàm victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concurſu, quum vix pila conjecta eſſent, retulit pedem media acies, inferentibuſque ſeſe magno impetu Romanis terga vertit. Nihilò ſegnius in cornibus prœlium fuit : hinc Pœnus, hinc Afer urget ; & velut in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coiſſet Romana acies, ſatis virium ad dimovenda hoſtium cornua habuit : itaque duo diverſa prœlia erant : utroque Romani, 2 ut qui, pulſis tandem mediis, & numero & robore virorum præſtarent, haud dubiè ſuperarunt. Magna vis hominum ibi occiſa ; & , niſi Hiſpani vixdum conſerto prœlio tam effusè fugiſſent, perpauci ex tota ſuperfuiſſent acie. Equeſtris pugna nulla admodum fuit ; quia, ſimul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fugâ effusâ nuda cor-

Vincunt Romani.

2 *Ut qui pulſis tandem mediis*] Particula *tandem* hìc locum habere poſſe non videtur, quum media acies ſuprà dicatur primo ſtatim concurſu retuliſſe pedem, & paulo poſt terga vertiſſe. Poſſis legere *pulſis jam tum*, vel *jam antè mediis*.

nua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. U.c.536. a.C.216. Et Asdrubal, usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, e media cede cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit; Asdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitûs, sed ne manendi quidem satis tutò in Hispania, spem reliquit. Quæ postquam litteris Scipionum Romæ vulgata sunt; non tam victoriâ, quàm prohibito Asdrubalis in Italiam transitu, lætabantur.

Peteliæ in Bruttiis ab Himilcone capta.

XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot post mensibus, quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit; nec ulla magis vis obsessos, quàm fames, expugnavit: absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; 1 sutrinæ postremò coriis, herbisque & radicibus, & corticibus teneris, 2 strictisque rubis vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Receptâ Peteliâ, Pœnus ad Consentiam copias traducit, quàm minùs pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus, & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis

1 *Sutrinæ postremò coriis*] Vix dubitari potest, quin legendum sit, quemadmodum vetustissima editio habet, *scutorumque postremò coriis*, nisi quòd τὸ *que* abesse potest. Sic suprà c. 19. in obsidione Casilini *detractas scutis pelles* in usum cibi versas fuisse narratum est.

2 *Strictis . . . rubis*] Rubis quorum fructus strinxerant, i. e. decerpserant. Hos ruborum fructus appellat Ovidius *mora*, l. I. Metam. v. 105... *& in duris hærentia mora rubetis.*

U.C.536. virisque, tum jam adeo multis magnisque cla-
a.C.216. dibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti
millia civium superessent: itaque 3 urbe a de-
Croto capitur à Bruttiis. fensoribus vastâ facilè potiti sunt hostes; arx tantùm retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e media cæde quidam effugêre. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, proditâ multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum
Gelo filius Hieronis de ficit ad Pœnos. pervenit; & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit; namque Gelo maximus stirpis, contemptâ simul senectute patris, simul
Moritur. post Cannensem cladem Romanâ societate, ad Pœnos defecit; movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios, absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, quum primùm honorem iniisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causâ. Et
M. Æmilii ludi funebres. M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, 4 ludos funebres per triduum, & gladiatorum

3 *Urbe à defensoribus vasta*] Urbe vacuâ defensoribus, quæ non idoneum defensorum numerum haberet. *Vastus* est desertus, incultus, vacuus. Livius suprà l. V. c. 53. *vastam incendiis urbem.* Et Sallust. Jugurth. c. 48. *Mons . . . vastus ab natura & humano cultu.*

4 *Ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum*] Manifestum est duas postremas voces *per triduum* malè huc inculcatas esse ex versu præcedente.

paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores 5 Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit: Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsule imperium esse populus jussit, quòd post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

U.c.536. a.C.216.

U.c.537. a.C.215. Ti. Sempronio Cos.

XXXI. Senatus, quo die primùm est in Capitolio consultus, decrevit, ut quo eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: 1 inde sex legiones 2 in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur: quæ ibi legiones essent (erant autem Cannensis maximè exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia es-

Duplex tributum imperatum.

Decreta de exercitibus.

5 *Q. Fulvius... qui antea consul*] Lege, *qui antè II.* id est, bis, *consul... fuerat*: planè ut de eo rursus agens habet Livius, infrà XXV. 5. Consul primùm fuerat anno u. 515. secundùm, anno 528.

1 *Inde sex legiones*] Manifestum mendum est in numero. Sine ulla dubitatione emenda: *inde ex legiones.*

2 *In castra Claudiana*] In castra Claudii Marcelli.

U.c.537. a.C.215. sent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus; isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet: deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maximè consulem in eum annum ob egregiè in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *e republica fuit, Patres Conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non priùs edici, quàm is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quem maximè vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, latum ad populum, ut cives Romani essent; item, uri municipes Cumani essent, 3 pridie quàm populus Campanus a populo Romano defecisset. Maximè, ut hoc ferretur, moverat, quòd, quorum hominum essent, scire se ipsi

3 *Pridie quàm populus Campanus*] Suspicari licet excidisse hìc tres voculas, quæ notis expressæ facilè omitti potuerint; nempe *ex a. d.* id est, *ex ante diem. Ex ante diem pridie*, idem est quod, ex illo die qui est pridie.

negabant, vetere patriâ relictâ, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet: cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgóque Patres ita famâ ferebant, quòd tum primùm duo plebeii consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit: ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sacrum fuit; ceteraque prodigia cum cura expiata. U. c. 537. a. C. 215. *Marcellus in locum Postumii Cos. creatur.* *Se abdicat.* *Et suffitur Fabius Maximus III. Cos.* *Prodigia.*

XXXII. Consules exercitus inter se divisérunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio 1 volones qui forent, & sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ: M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam po-

1 *Volones*] *Volones dicti sunt milites*, inquit Festus, *qui post Cannensem cladem usque ad octo millia, quum essent servi, voluntariè se ad militiam obtulerunt.* Rem narravit Livius suprà XXII. 57. Hi igitur volones eximuntur de exercitu cui Fabius præfuturus erat, & traduntur Sempronio.

U.C.537. a.C.215. fuerunt : eò vadimonia fieri jusserunt ; ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, 2 mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum, nuntius affertur, in Hispania rem malè gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defeciisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissâ Italiâ, in Hispaniam averterent ; quum Sardiniæ recipiendæ repentina spes affulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse : veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exspectari : ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii ; & proximo iis anno acerbè atque avarè imperatum : gravi tributo & collatione iniquâ frumenti pressos. Nihil deesse aliud, quàm auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat ; maximè eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longè primus erat. His nuntiis propè uno tempore turbati erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt : in Sardiniam Asdrubalem deligunt ducem ; & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit : 3 & Q Fabius, consulto priùs senatu, ut frumenta omnes ex agris, 4 an-

Vocantur Pœni in Sardiniam ab Hampsicora.

2 *Mille argenti talenta*] Marcas nostrates 93750.

3 *Et Q. Fabius*] Repete ex antecedentibus verbum *edixit*.

4 *Ante Kalendas Junias primas*] Kalendas Junias præsentis anni. Additur *primas* ex consuetudine formularum hujusmodi, in quibus verborum apices religiosè perpenduntur.

te Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas inœnsurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimùm uti ad regionis ejus præsidium: 5 Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves P. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, lociscque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus. U.C.537. a.C.215.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant; inter quos Philippus Macedonum rex, eò magis, quò propior Italiæ, ac mari tantùm Ionio discretus erat. Is ubi primùm famâ accepit, Annibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. 1 Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, *Philippus rex Maced. legatos mittit ad Annibalem.*

5 *Terentianum mitti*] Exercitum Terentii Varronis mitti in Siciliam.

1 *Postquam tertia jam pugna*] Quum videret Philippus tertiam jam pugnam, tertiam fuisse victoriam ab Pœnorum parte, sive, Pœnos ter pugnasse cum Romanis, ter vicisse,

U.C.537. a.C.215. ad fortunam inclinavit, legatosque ad Annibalem misit; qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt; deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Luceriam castra habentem. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps a Philippo rege se missum ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, novâ societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit: dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, quà proximum fuit, in castra Annibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *Ut Philippus rex quàm maximâ classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terrâ marique gereret: ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet. Perdomitâ Italiâ, navigarent in Græciam, bellumque 2 cum quibus regibus placeret, gererent: quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

Fœdus inter Philippum & Annibalem.

Legati Pœnorum ad Philippum.

XXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus,

2 *Cum quibus regibus placeret*] Lege *cum quibus regi*, nempe Philippo, *placeret.*

missique cum iis 1 ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eódem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. P. Valerius Flaccus 2 cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primò fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis; & ad præfectum classis adducti, quum quæreret, qui, & unde, & quò tenderent cursum, Xenophanes primò, satis jam semel felix, mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, litteræ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ, & pacta inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum, Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quamprimum deportare: ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus; eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis collo-

U.c.537. a.C.215.

Capiuntur à Romanis.

1 *Ad regis ipsius firmandam fidem*] Ad firmandam societatem fide, seu, juramento ipsius regis. Eódem ferè modo infrà, XXXII. 40. *firmato præsidio*, id est, quum firmasset urbem præsidio.

2 *Cercuros*] Cercurus erat genus navigii velocis & brevis cum longa puppi. Nomen ei videtur inditum à Corcyra insula, quæ Græcis Κερκύρα, ubi fortasse illa navigii forma inventa est.

U.c.537. a.C.215. quium inter se, neve quæ communicatio connubii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset; bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quàm longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur; decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem ferè tempus & a Carthagine in Sardiniam classis missa, duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat, fædâ tempestate vexata, 3 ad Baleares insulas dejicitur; ibique (adeo non armamenta modò, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

Sardiniæ status.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset; Campa-

3 *Ad Baleares insulas dejicitur.* Vulgati habent hoc loco *ejicitur.* Sed *ejici* naufragorum est, ut in decantato illo orationis pro Roscio loco: *Quid tam commune, quàm... litus ejectis.* *Dejici* dicuntur ii qui vi tempestatis vertuntur à cursu, aut ad terram inviti impelluntur, summâ tamen re salvâ. Sic suprà l. XXI. 49. *eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam.*

ni per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primò sollicitantes, ut ab Romanis deficerent: ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas: eò senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt; petieruntque, ut & Cumanus eò senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi esset. Cumani (quamquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi 1 fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quò ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebrò decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos, 2 inter quæ maxima inerat cura duci, itaque legatis tribunisque præceperat, *Ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines fereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari fineret: omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset: quæ fortuna coëgisset ita fieri, eamdem cogere tueri factum* Ea non majore curâ præcepta ab ducibus sunt, quàm a militibus observata; brevique tantâ concordiâ coaluerant omnium animi, ut propè U.C.537. A.C.215. *Campanorum molitiones in Cumanos.*

1 *Fallax consilium*] Fraudem quam & ipsi meditabantur adversùs fraudulentes.

2 *Inter quæ maxima*] Interea id maximè curabat dux, & ita legatis tribunisque præceperat, ne qua exprobratio veteris fortunæ cuiquam facta discordiam fereret.

U.c.537. a.C.215. in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quæ a Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent : triduum post eum diem festum esse : non senatum solùm omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros, ipse pridie, quàm statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eò frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra, sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquantò intentior, quàm muniendis castris, aut ulli militari operi. 3 Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enuntiare posset cœpta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigiliâ ferme primâ tolli jussit signa, silentique profectus agmine, quum ad Hamas mediâ nocte perveniisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit : alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes

Castra Campana invadit Gracchus.

3 *Triduum sacrificatum ad Hamas*] Verisimile non est, Gracchum, qui pridie istius sacrificii jam moverat Cumas, post triduum demum oppressisse Campanos: immo debuit rem aggredi primo quoque tempore, ne insidiæ detegerentur. Videmur legere debere *sacrificandum*, id est, sacrificari mos erat.

redeuntes obtruncat : hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio : capta sunt signa militaria quatuor & triginta. U.c.537. a.C.215.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jacturâ castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Annibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio : nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Annibal, ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tironum, magna ex parte, servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem, ad Hamas se inventurum, citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet : ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quidquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id, quamquam haud modicè Annibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit : inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis Cumas redit; perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat; quum Gracchus, magis verecundiâ in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani, substitisset, quàm satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primò 1 aus- *Defendit Cumas Gracchus.*

1 *Auspiciis repetendis*] Qua de causa eum Romam

U.c.537. a.C.215. auſpiciis repetendis, dein prodigiis, quæ alia ſuper alia nuntiabantur, expiantique ea haud facilè litari aruſpices reſpondebant.

XXXVII. Hæ cauſæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat, & jam operibus oppugnabatur: adversùs ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipſo muro excitavit conſul Romanus, aliquantò altiorem; quia muro ſatis per ſe alto ſubjectis validis ſublicis pro ſolo uſus erat: inde primùm ſaxis, ſudibuſque, & ceteris miſſilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: poſtremò, ubi [1] promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conjecerunt: quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre ſeſe præcipitaret, *Eruptio Gracchi.* eruptio ex oppido ſimul duabus portis ſtationes hoſtium fudit, fugavitque in caſtra; ut eo die obſeſſo, quàm obſidenti, ſimilior eſſet Pœnus. Ad mille trecenti Carthaginienſium cæſi, & undeſexaginta vivi capti, qui, circa muros & in ſtationibus ſolutè ac negligenter agentes, quum nihil minus quàm eruptionem timuiſſent, ex improviſo oppreſſi fuerant. Gracchus, priuſquam ſe hoſtes ab repentino pavore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos in- *Recedit à Cumis Annibal.* tra muros recepit. Poſtero die Annibal, elatum ſecundâ re conſulem juſto prœlio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit: ceterum poſtquam neminem moveri ab ſolita cuſtodia urbis vidit, nec committi quidquam temerariæ ſpei, ad Tifata redit infectâ re. Quibus diebus Cumæ liberatæ ſunt obſi-

proficiſci neceſſe erat. Vid. ſuprà c. 19. & l. VIII. c. 30.

Gerundium hîc paſſivè ſumitur: ut l. V. c. 26 *differendo deinde elanguit res.*

[1] *Promovendo adjunctam*]

dione,

dione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis securi percussi: supra mille captivorum sub hasta venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus. U.c. 735. a.C. 215.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab Supero mari ad Inferum circumvectæ propè omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviàm ex classe sua naves misit. Quum percunctando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, & litteræ datæ: Consul litteris Philippi atque Annibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Quum eodem ferè die litteræ legatique Romam venissent, &, percunctatione factâ, dicta cum scriptis congruerent; primò gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret: cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque *Legati Philippi & Annibalis Romam ducuntur.*

U.C.537. A.C.215. eorum sub hasta venditis, 1 ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectæ; jussusque P. Valerius, militibus Varronianis quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modò Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello: si congruentia litteris legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem litteris certiorem faceret; isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret, daretque operam ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta: simul ab Hierone missa 2 ducenta millia modiûm tritici, & hordei centum.

Alteram legationem mittit Phil. ad Annibalem.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum litteris captos. Itaque 1 ignarus de iis, quæ cum Annibale legatis suis

1 *Ad naves viginti quinque quibus... præerat, viginti navales alias*] Vocem *quinque* transponit Jac. Gron. legitque, *ad naves viginti, quibus.. præerat, viginti quinque paratas alias decernunt.*

2 *Ducenta millia modiûm*] Modii Parisienses 154166. *Centum* millia, 77083.

1 *Ignarus de iis quæ*] Melius: *ignarus rex ecquæ cum Annibale legatis suis convenissent.*

conveniſſent, quæque legati ejus ad ſe allaturi fuiſſent, legationem aliam cum eiſdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem miſſi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berœus, & Soſitheus Magnes. Hi proſpere tulerunt ac retulerunt mandata: ſed priùs ſe æſtas circumegit, quàm movere ac moliri quidquam rex poſſet; tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, tranſgreſſo Vulturnum Fabio poſt expiata tandem prodigia, ambo conſules rem gerebant. Compulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præſidiaque in iis Annibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plebs Annibalis erat; conſiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam caſtraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius 2 ſuper Veſuvium in caſtris Claudianis conſedit; inde M. Marcellum proconſulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præſidium miſit. U.c.537. a.C.215.

XL. Et in Sardinia res 1 per T. Manlium prætorem adminiſtrari cœptæ, quæ omiſſæ erant, poſtquam Q. Mucius prætor gravi morbo eſt implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales ſubductis, navalibuſque ſociis armatis, ut terrâ rem gereret, & a prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, *Res in Sardinia geſtæ.*

2 *Super Veſuvium in caſtris Claudianis*] Lege *ſuper Sueſſulam*, ex capp. 17. & 32. ſuprà, & 46. 48. infrà.

1 *Per T. Manlium prætorem*] Vel legendum eſt *proprætorem*, vel *prætor* hîc ſumitur pro eo qui cum prætorio imperio eſt, quamvis præturam non gerat.

U.c.537. A.C.215. mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hoſtium, haud procul ab Hampſicoræ caſtris caſtra poſuit. Hampſicora tum fortè profectus erat in 2 Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, quâ copias augeret. Filius ejus, nomine Hioſtus, caſtris præerat: is, adoleſcentiâ ferox, temere prœlio inito fuſus fugatuſque: ad tria millia Sardorum eo prœlio cæſa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primò per agros ſylvaſque fugâ palatus; dein, quò ducem fugiſſe fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit: debellatumque eo prœlio in Sardinia eſſet, ni claſſis Punica cum duce Aſdrubale, quæ tempeſtate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad ſpem rebellandi adveniſſet. Manlius poſt famam appulſæ Punicæ claſſis, Carales ſe recepit: ea occaſio Hampſicoræ data Pœno ſe jungendi. Aſdrubal, copiis in terram expoſitis, & claſſe remiſsâ Carthaginem, duce Hampſicorâ ad ſociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effuſa eum populatione continuiſſet. Primò caſtra caſtris modico intervallo ſunt objecta, deinde procurſationes leviaque certamina vario eventu inita; poſtremò deſcenſum in aciem, ſigniſque collatis, juſto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facilè vinci aſſuetis, fecerunt; poſtremò & ipſi, quum omnia circà ſtrage ac fugâ Sardorum repleta eſſent, fuſi: ceterùm terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, incluſit Roma-

Prælium, quo ſuperiores Romani.

2 *Pellitos Sardos*] Sardiniæ populum, qui quia in montanis habitabant, ideo ad arcendum frigus maſtrucis & pellibus utebantur: unde illis nomen *Pellitis*.

nus: cædes inde magis, quàm pugna, fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia & septingenti capti, & signa militaria septem & viginti. U.c.537. a.C.215.

XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinquâ cognatione Annibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis; bellique ejus haud dubiè concitor. Nec Sardorum duces minùs nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt: nam & filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit; & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ antè, fugæ receptaculum fuit: quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese: quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus; & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivos Q. Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus 1 T. Otacilius prætor, quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quò fama erat Asdrubalem a Balearibus nuper trajecisse, classi Afri- *Perdomita Sardinia.*

1 *T. Otacilius prætor*] Otacilius non hoc anno, sed biennio antè prætor fuit. Vid. not. 1. ad c. proximè præcedens.

U.c.537 a.C.215 cam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit; ceteras metus haud secus, quàm tempestas, passim disjecit. Per eosdem fortè dies & Bomilcar cum militibus, ad supplementum Carthagine missis, elephantisque, & commeatu, Locros accessit: quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, 2 æstu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius, magno conatu nullâ re gestâ, Messanam repetit.

XLII. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit; adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret. Itaque extemplo legati, ad Annibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hostes populi Romani, Annibal, fuimus primùm per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant: postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus; a quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea 1 per annos propè quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quàm unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis*

Oratio Samnitum ad Annibalem.

2 *Æstu secundo*] Scita & elegans locutio, quâ usus est Sallust. l. I. Histor. *Itaque Sertorius . . . æstu secundo furtivâque celeritate.*

1 *Per annos prope quinquaginta*] Lege *prope sexaginta.* Ab anno enim 480. quo pax cum Samnitibus eorumque sociis facta fuerat, ad annum 534. quo Annibal in Italiam venit, anni sunt quatuor & quinquaginta.

remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modò populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solùm incolumi & victore, sed præsente te, (comploratum propè conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere) ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Annibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modò ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum propè annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu; nisi quòd per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quàm suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut glorioſa nobis evenerunt: quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; antè explorato, & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant. Nunc proprii unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentiùs, quàm si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quòd neque tu defendis, & nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas strataſque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quò quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt,

U.c.537. a.C.215.

U.c.537. a.C.215. 2 *præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris; si modò, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.*

Responsum Annibalis. XLIII. Ad ea Annibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque; & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primùm; deinde petendum præsidium; postremò, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoriâ facturum.* Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit: ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eòdem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ a legatis sociorum audierat: nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset: exploratò, cum firmisque præsidiis, tuto receptu prædatum ierat; 1 omniaque, velut adversùs

2 *Præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris*] Non modò miseris præsidium nobis, sed etiam eâdem operâ præsidium Nolæ ademeris. Modò dixit Romanos, qui Nolam tuebantur, paucorum Numidarum prædam fore.

1 *Omnia... cauta provisaque fuerunt*] Fortasse: *fuerant.*

præsentem Annibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circà explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum, & Herium Pettium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quàm grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Annibali futuros, quàm ad Cannas fuissent; nedum prætor unus, cum paucis & novis militibus, Nolam tutari posset. 2 Ipsorum, quàm Annibalis, interesse, captâ an traditâ Nolâ potiretur: potiturum enim, ut Capuâ Nuceriâque potitus esset; sed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos propè in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent; sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quàm ipsos, legem, quâ in societatem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.*

U.c.537. a.C.215.

Animos Nolanorum tentat Annibal.

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere; & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, 1 serò jam esse mutare eam. Deditu-*

2 *Ipsorum quàm Annibalis*] Supprimitur *magis* ex more optimis scriptoribus interdum usitato.

1 *Serò jam esse*] Melius fortasse: *serum.*

U.c.537. a.C.215. *ris se Annibali non fuisse arcessendum Romanum præsidium; cum iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ: itaque oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructâ intra portam acie, cum magno tumultu erupit: aliquot primo impetu perculsi cæsique sunt: dein, concursu ad pugnantes facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna; memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt: tamen Pœnorum primâ eruptione perculsi ceciderunt haud plus quàm triginta; Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quamquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis: tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias educit; neque Annibal detrectavit. Mille ferè passuum inter urbem erant castraque: eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit; pugnâ abstinere, ni ab se signum accepissent.

Oppugnat Nolam.

Prœlium ad Nolam.

XLV. Prœlium erat anceps: summâ vi &

duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, 1 fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie; prædantes vagari in agro: sed, qui pugnent, marcere Campanâ luxuriâ, vino, & scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga: reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse: ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam.* Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multò gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque postremò ad Cannas viderit habueritque: militem alium profectò se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis unius atque 2 alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac 3 Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si*

U.c.537. a.C.215.

1 *Fugatis... à Cumis*] Sempronii ductu. Vid. supra c. 35.

2 *Alæ*] Intellige socialium copiarum corpus numero ferè par legioni.

3 *Nolanis subsidiis*] Noliano milite, qui in subsidiis erat.

U.c.537. a.C.215. *quis duceret, fortes linguâ, jactabatis.* 4 *Enim minor est res: hìc experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam: hinc vos ex tam opulenta urbe prædâ spoliisque onustos vel ducam, quò voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec malè dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solùm adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt: quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, sœcum magno gaudio & gratulatione etiam plebis, quæ antè inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, & signa militaria undeviginti, & duo elephanti; quatuor in acie occisi. Romanorum minùs mille interfecti. Posterum diem induciis tacitis, sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt: eorum forti fidelique operâ in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causâ, 1 latus datus est. Annibal, ab Nola remisso in

Pœni in castra compelluntur.

4 *Enim minor est res*] Sic & infrà, XXXIV. 32. *Enim, ut jam ita sint hæc*: quem ad locum notat Gronovius observasse eruditos ex Plauto, particulam *enim* interdum à fronte orationis induere vim adversativæ, & eadem vi poni, quâ junctim aliàs *atenim*, *sedenim*.

1 *Latus datus est*] Dele vocem *latus*, quæ nihil

Bruttios Hannone cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto quæ super Suessulam erant; munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna 2 ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propiùs movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus; donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem; equitatu plus poterant: itaque equestribus prœliis lacessebant hostem. U.c.537 a.C.215. *Q. Fabii res gestæ.*

XLVII. Inter multos nobiles equites Campanos, Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea: civis indidem erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques; adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloriâ equestri æquaret. 1 Hunc Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quæsivit: *Et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?* Hæc ubi Asello nuntiata sunt in castra, id modò moratus, ut consulem percunctaretur, *Jubellius Taurea.* *Claudius Asellus.*

aliud esse videtur, quàm vitiosa repetitio *tu datus.*

2 *Ad tutandum locum*] Melius: *ad tenendum.*

1 *Hunc Taurea.. ubi esset Claudius Asellus, quæsivit*] *Quæsivit hunc, ubi esset*, id est, quæsivit, ubi hic esset. Ideo autem post hæc verba *ubi esset* addit nomen *Claudius Asellus*, quòd interposita duo orationis membra inter *hunc* & *quæsivit*, aliquid obscuritatis parere potuissent.

U.c.537. licereetne extra ordinem in provocantem ho-
a.C.215. stem pugnare, permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant; & Campani, non vallum modò castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. 2 Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos: dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos: ibi nullo ad evagandum spatio cominus conferentur manus.* Dicto propè citiùs, equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quàm re, 3 *Minimè sis*, inquit, *cantherium in fossa*] Κανθήλιος Græcis *asinus*, & Κανθήλια *clitellæ*. Latinis *cantherius* equus castratus, & *cantherius* vel *cantherium* adminiculum & pedamentum vitium instar furcæ, vel jugi. Fodiebantur vineæ: in fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur & imponebantur teneræ vites. Igitur propriè *cantherium in fossa* est, ubi cantheriata vitis est. Sed quia cantherius etiam genus equi est, via autem cava propter altiorem utrimque campum, instar fossæ; illudens Taurea, postquam Claudius equum egerat in viam cavam, Quid te esse vis, inquit, cantherium in fossa? Cave te esse patiare cantherium in fossa. Hoc equidem me esse nolo. Quod quidem dictum nullam aliam tunc temporis vim habebat, quàm ut invidiam ignavi turpisque discessûs dicenti minueret. Hæc Gronovius. Potuit quoque ludere Taurea in cognomen adversarii, quòd Κανθήλιος apud Græcos, ut jam observavimus, *asinus*, Romanus au-

2 *Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent*] Quum initio celebritatem quamdam fastumque certamini mox futuro per ferocia dicta addidissent.

3 *Minimè sis . . . cantherium in fossa*] Κανθήλιος Græcis *asinus*, & Κανθήλια *clitellæ*. Latinis *cantherius* equus castratus, & *cantherius* vel *cantherium* adminiculum & pedamentum vitium instar furcæ, vel jugi. Fodiebantur vineæ: in fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur & imponebantur teneræ vites. Igitur propriè *cantherium in fossa* est, ubi cantheriata vitis est. Sed quia cantherius etiam genus equi est, via autem cava propter altiorem utrimque campum, instar fossæ; illudens Taurea, postquam Claudius equum egerat in viam cavam, Quid te esse vis, inquit, cantherium in fossa? Cave te esse patiare cantherium in fossa. Hoc equidem me esse nolo. Quod quidem dictum nullam aliam tunc temporis vim habebat, quàm ut invidiam ignavi turpisque discessûs dicenti minueret. Hæc Gronovius. Potuit quoque ludere Taurea in cognomen adversarii, quòd Κανθήλιος apud Græcos, ut jam observavimus, *asinus*, Romanus au-

rium in fossa : 4 quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ex via longè perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certè, adjiciunt quidam annales : quum refugientem ad urbem Taurcam Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse. U.c.537. a.C.215.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent; nec antè violavit agrum Campanum, quàm jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant : id convexit in Claudiana castra super Suessulam ; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundisium, cum eo, quem Luceriæ habuerat exercitu, misit, tuerique oram agri Sallentini, & providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, quâ hæc gesta perscripsimus, litteræ a P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quámque prosperas in Hispania res gessissent : Sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exerci- *Litteræ ex Hispania.*

tem *Asellus* cognominabatur.

4 *Quæ vox in rusticum*] Verisimilius est, hoc proverbium jam antiquitus receptum fuisse, neque huic Taureæ dicto debere originem suam.

U.c.537. a.C.215. tui, & sociis navalibus, omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quomodo ab Hispanis sumant: cetera utique ab Roma mittenda esse; nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Litteris recitatis, nemo omnium erat, quin, & vera scribi, & postulari æqua, fateretur; sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam ac Sardaniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: 1 tributo sumptus suppeditari: quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum, & ad Cannas, imminutum; tum, qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, aliis perituros peste. Itaque, nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui 2 redempturis auxissent patrimonia, 3 ut reipublicæ, ex qua crevissent, tempus commodarent; conducerentque eâ lege prædenda, quæ ad exercitum Hispanicnsem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.* Hæc prætor in concione edixit, quâ die vestimenta, frumentum, Hispanensi exercitui prædenda, quæ-

Romanorum inopia.

1 *Tributo*] A civibus collato, quum jam vectigalia ex provinciis defeciissent.

2 *Redempturis*] *Redimere* est conducere aliquid faciendum, vel prædendum. Hinc *redemptor*, qui conducit: *redemptura*, conductio. *Qui redempturis auxissent patrimonia*, sunt hoc loco publicani, qui conducendo publica ditati fuerant.

3 *Ut reipublicæ... tempus commodarent*] Ut commodis reipublicæ hactenus inservirent, ut non pecuniæ tamen, sed temporis gratiam facerent.

que alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus. U.c.537. a.C.215.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum res societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere; unum, ut militiâ vacarent, 1 dum in eo publico essent; alterum, 2 ut, quæ in naves impositum essent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt; privatâque pecuniâ respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summâ fide præbita, nec secus quàm si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale, ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine *Privatâ pecuniâ respublica administratur.* *Scipiones trina Pœnorum castra capiunt.*

1 *Dum in eo publico essent*] *Publica* dicuntur, sive vectigalia & reditus populi Romani, quæ inferenda ærario locantur à magistratibus, fruenda conducuntur à locupletibus & idoneis hominibus, qui inde *publicani* appellantur; ita ut definitum sit, quid pro iis pendere illi debeant ærario: sive munera operave aut functiones ac necessitates reipublicæ, puta templi alicujus aut pontis exædificatio, frumenta ac vestimenta exercitui, quæ præbenda vel facienda locantur itidem à magistratibus, conducuntur à publicanis; ita ut definitum sit, quid hi pretii loco accipere debeant ex ærario. Posteriore hoc sensu *publicum* hîc intellige. *Dum in eo publico essent*: quamdiu illam curationem, tanquam conductores & publicani, gererent.

2 *Ut, quæ in naves imposuissent*] Ut, quæ in naves impositum essent, si aut propter hostilem vim, aut per tempestatem interiissent, hoc damnum respublica sustineret, non ipsi.

U.c.537. a.C.215. ac strage obsistentium perveniſſent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt; cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eódem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est: sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis: tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quàm ipsi erant, Romani hostium occiderint; ceperint amplius tria millia hominum, paulò minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prœlio occisis: trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis 3 ex provincia, ut quæ maximè omnium belli avida, modò præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis, eâdem fortunâ utriusque partis pugnatum: supra tredecim millia hostium cæsa, supra duo capta, cum signis duobus & quadraginta, & novem elephantis. Tum verò omnes propè Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt; multóque majores eâ æstate in Hispania, quàm in Italia, res gestæ.

3 *Ex provincia, ut quæ*] Ex provincia, quæ & belli, quantùm quæ maximè, avida erat, si modò præda aut merces ostenderetur; & tum abundabat juventute.

EPITOME

LIBRI XXIV LIVIANI.

HIERONYMUS, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero-
icus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defe-
; & propter crudelitatem superbiamque a suis inter-
ctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere
versùs Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pug-
vit, servorum maximè operâ, quos liberos esse jussit.
audius Marcellus consul, in Sicilia, quæ propè tota
Pœn. [illegible]erat, Syracusas obsedit. Philippo Mace-
num re[illegible]lum indictum est; qui, ad Apolloniam no-
rno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum
opè inermi exercitu perfugit: ad id bellum gerendum Va-
rius prætor missus est. Res præterea in Hispania a P.
Cn. Scipionibus adversùs Carthaginienses gestas continet.
phax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, & a
asinissa, rege Massyliorum, pro Carthaginiensibus pug-
nte, victus, in Maurusios cum magna manu transiit con-
a Gades; ubi angusto freto Africa & Hispania dirimun-
r. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum
xiliis adscitis, tunc primùm mercenarium militem Ro-
na castra hubuerunt.

LIBER XXIV.

UT ex Campania in Bruttios reditum est, U.c.537. a.C.215.
anno, adjutoribus & ducibus Bruttiis, Græ- *Res à*
s urbes tentavit, eò faciliùs in societate ma- *Pœnis a-*
entes Romana, quòd Bruttios, quos & ode- *pud Brut-*
nt, & metuebant, Carthaginiensium partis *tios ges-*
ctos cernebant. Rhegium primum tentatum *tæ.*
t, diesque aliquot ibi nequidquam absumpti. *Regium*
Interim Locrenses frumentum, lignaque, & *frustra*
tentatum

1 *Interim Locrenses*] Li- crenses descivisse memoran-
o superiore, c. 30. Lo- tur ad Bruttios Pœnosque,

U.c.537. a.C.215. cetera neceſſaria uſibus ex agris in urbem r pere, etiam ne quid relictum prædæ hoſtib eſſet; & in dies major omnibus portis mul tudo effundi: poſtremò ii modò relicti in ut erant, qui reficere muros ac portas, telaq in propugnacula congerere cogebantur. In pe mixtam omnium ætatum ordinumque multit dinem, & vagantem in agris magna ex pa inermem, Amilcar Pœnus equites emiſit, q violare quemquam vetiti, tantùm, ut excluc rent ab urbe fugâ diſſipatos, turmis: tajece Dux ipſe, loco ſuperiore cap[illegible] plure[illegible] ag urbemque poſſet conſpicere, Bruttiorum c hortem adire muros, atque evocare princip Locrenſium ad colloquium juſſit, &, pollice tes amicitiam Annibalis, adhortari ad urb tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei p mò fides eſt: deinde, ut Pœnus apparuit collibus, & refugientes pauci aliam omn multitudinem in poteſtate hoſtium eſſe affe bant; tum, metu victi, conſulturos ſe po lum reſponderunt; advocatâque extemplo c cione, quum & leviſſimus quiſque novas novamque ſocietatem mallent, &, quor propinqui extra urbem intercluſi ab hoſti erant, velut obſidibus datis, 2 pigneratos berent animos, pauci magis taciti probar conſtantem fidem, quàm probatam tueri au

Locrenſes ſe dedunt Pœnis.

anno ipſo Cannenſis cladis; antequam Ti. Sempronius conſulatum iniiſſet. Hîc iidem defeciſſe dicuntur, poſtquam ex Campania in Bruttios rediit Hanno, qui lib. ſuperiore, c. 46. ſub exitum hujus ipſius anni, cujus nunc eventus deſcribit Livius, ab Ann le remiſſus dicitur Nol Bruttios. Hæc inter ſe gnare cuivis patet.

2 *Pigneratos*] Quo propinqui in poteſtate ſtium erant, ii illis v pignoribus obſtricti & o gati erant erga Pœnos.

nt ; haud dubio in ſpeciem conſenſu fit ad U.c.537. a.C.215. ænos deditio. L. Atilio præfecto præſidii, iique cum eo milites Romani erant, clam in ortum deductis, atque impoſitis in naves, ut hegium deveherentur, Amilcarem Pœnoſque à conditione, ut fœdus extemplo æquis legi- is fieret, in urbem acceperunt : cujus rei ropè non ſervata fides deditis eſt, quum Pœ- us dolo dimiſſum Romanum incuſaret ; Lo- renſes profugiſſe ipſum cauſarentur. Inſecuti iam equites ſunt, ſi quo caſu in freto æſtus iorari, aut deferre naves in terram poſſet : r eos quidem, quos ſequebantur, non ſunt depti ; alias a Meſſana trajicientes freto Rhe- ium naves conſpexerunt. Milites erant Roma- i, à Claudio prætore miſſi ad obtinendam ur- em præſidio : itaque Rhegio extemplo abſceſ- um eſt. Locrenſibus juſſu Annibalis data pax, *Ut liberi ſuis legibus viverent : urbs pateret Pœ- is, portus in poteſtatem Locrenſium eſſet : ſocie- as eo jure ſtaret, ut Pœnus Locrenſem, Locren- ſque Pœnum pace ac bello juvaret.*

II. Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quòd Rhegium ac Locros, quas ur- es direpturos ſe deſtinaverant, intactas reli- quiſſent. Itaque per ſe ipſi, conſcriptis armatiſ- que juventutis ſuæ quindecim millibus, 1 ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipſam urbem, & maritimam ; plurimum ac- ceſſurum opibus, ſi in ora maris urbem portu ac mœnibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quòd neque non arceſſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur ; &, ſi Pœnus rur- ſus magis arbiter pacis, quàm adjutor belli *Bruttii Crotonem ca- piunt, præter arcem.*

1 *Ad Crotonem oppugnandum*] Vid. lib. ſuper. c. 30. & junge ea, quæ modò annotavimus de Locrenſibus.

U.c.537. a.C.215. fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ant Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimur visum est, ad Annibalem mitti legatos, cave rique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorur esset. Annibal quum præsentium eam consul tationem esse responditset, & ad Hannonen eos rejeciſſet, ab Hannone nihil certi ablatum Nec enim diripi volebant nobilem atque opu lentam urbem; & sperabant, quum Bruttiu oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvar eam oppugnationem appareret, eò maturiù ad se defecturos. Crotone nec consilium unun inter populares, nec voluntas erat: unus velu morbus invaserat omnes Italiæ civitates, u plebes ab optimatibus dissentirent; senatus Ro manis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Brut tiis; Aristomachum esse principem plebis, tra dendæque auctorem urbis; & in vasta urbe la·téque 2 omnibus disjectis mœnibus raras & stationes custodiasque senatorum esse: quacum·que custodiant plebis homines, eâ patere adi·tum. Auctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxerunt urbem; acceptique a plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere Arcem optimates tenebant, præparato jam antè ad talem casum perfugio. Eódem Aristomachus perfugit; tamquam Pœnis, non Bruttiis, au·ctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum: post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia

2 *Omnibus disjectis mœnibus*] Quum muri in diversa hac illac abirent.

ctis loca præterfluebat ; 1 & arx procul iis, U.C.537.
iæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe a.C.215.
bile templum, ipsâ urbe nobilius, Laciniæ *Laciniæ*
nonis, sanctum omnibus circà populis. Lucus *Junonis*
i, frequenti sylvâ & proceris abietis arbori- *templum.*
is septus, læta in medio pascua habuit, ubi
nnis generis sacrum deæ pascebatur pecus
ne ullo pastore ; separatimque egressi cujus-
ie generis greges nocte remeabant ad stabula,
mquam insidiis ferarum, non fraude violati
ominum. Magni igitur fructus ex eo pecore
pti, columnaque inde aurea solida facta, &
crata est ; inclytumque templum, divitiis
iam, non tantùm sanctitate, fuit. 2 Ac mi-
cula aliqua affinguntur plerumque tam insi-
ibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo
mpli, cujus cinerem nullo umquam moveri
ento. Sed arx Crotonis, unâ parte imminens *Arx Cro-*
ari, alterâ, vergente in agrum, situ tantùm *tonis de-*
aturali quondam munita, postea & muro cin- *serta.*
a est, quà per aversas rupes ab Dionysio Si-
liæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum
rcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotonia-
im optimates tenebant, circumsedente cum
ruttiis eos etiam plebe suâ. Postremò Bruttii,
uum suis viribus inexpugnabilem viderent ar-
em, coacti necessitate, Hannonis auxilium im-
lorant. Is, conditionibus ad deditionem com-
ellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Brut-
orum eò deduci, 3 antiquamque frequentiam

1 *Et arx procul iis quæ habitabantur*] Et arx procul erat dissita ab iis locis quæ habitabantur.

2 *Ac miracula aliqua affinguntur*] Lege, perlevi mutatione, quæ tamen adjuvat sensum : *Ac miracula aliqua affingunt, ut plerumque tam insignibus locis.*

3 *Antiquamque frequentiam eorum*] Vel lege *suam*, vel dele vocem *eorum*.

U.C.53-. eorum recipere vastam ac desertam bellis ur-
2.C.215. bem paterentur, omnium neminem, præter Aristomachum, movit: morituros se affirmabant citiùs, quàm, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se 4 in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Annibale, missis ad ipsum legatis: ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatæ ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur; meliorque eis Romanus, & in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

Hieroni succedit Hieronymus Syracusis.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum; puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modicè laturum. Lætè id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultimâ senectâ voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, 1 per ludibrium, bonis artibus

4 *In Locros*] Intellige populum, regionem Locrensem; aut eradenda est præpositio, quæ jungi non potest cum urbis nomine.

1 *Per ludibrium.. interiret*] Interiret per lasciviam pueri Hieronymi, cujus levitas regno velut illuderet.

partum

partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summâ ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se viroſque suos, Andranodorum & Zoippum : nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, & 2 convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modò quindecim puero reliquit; quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimùm vestigiis insistere vellent 3 disciplinæque, in qua edoctus esset. Hæc mandata. Quum exspirasset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quàm curâ suorum, celebre. Deinde ceteros tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit. U.c.537. a.C.215.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi

2 *Convertere ad publicam privata curam*] Ita statuere de domo sua, ut præcipuè reipublicæ consuleret, & illius statum hujus commodo attemperaret.

3 *Disciplinæque in qua edoctus esset*] Melius fortasse, *eductus* Non enim hìc agitur de doctrina litterarum & artium, sed de patrio & antiquo more ac cultu, qui in domo Hieronis semper viguerat.

U.c.537. a.C.215. facilis erat favor apud Syracusanos, 1 succedenti tantæ caritati Hieronis: verùm enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum; primo statim conspectu, omnia quàm disparia essent, ostendit: nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modò, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntariâ, aut fugâ præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoippus, generi Hieronis, & Thrasо quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur; tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thrasо ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis, quum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per calonem quemdam, æqualem Hieronymi, & jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit; qui comprehensus exemplo, traditusque Andranodoro torquendus,

Hieronymi vitia.

Conspiratio in ejus caput.

1 *Succedenti tantæ caritati Hieronis*] Succedenti in locum Hieronis, qui tam carus fuerat civibus. Sic. l. IV. c. 11, *quo majori gloriæ rerum domi foris que gestarum succedere se cernebant.*

de se ipse haud cunctanter fassus, consciosce- U.c.537.
labat. Postremò, quum omnibus intolerandis a.C.215.
patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros) 2 ab latere tyranni, quorum capita viliſſima fingenti inter dolores gemitusque occurrêre. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium; adjectique pœnæ ceteri juxtà insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit; tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubiè ad defectionem res spectabat; legatique ad Annibalem missi, ac remissi ab eo cum Annibale nobili adolescente Hippocrates & Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Annibali ac Syracusano tyranno; nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit; qui, quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, *Ad Annibalem inclinat.* *Legati Rom. per ludi-brium ab eo auditi.*

2 *Ab latere tyrranni*] Hæc est scripta lectio, quam sic explicat Gronovius. *Avertit in insontes indicium ab latere tyranni*, id est, accusavit insontes, qui essent ab latere tyranni, *quorum capita viliſſima occurrêre fingenti*, quos facillimè passurus erat morti ac suppliciis objici. *Ab latere* alicujus esse dicuntur, qui sunt ejus familiares, & ejus plerumque tegunt latera.

U.c.537. a.C.215. per ludibrium auditi dimissique sunt ab quæ-rente per jocum Hieronymo, *Quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset : vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. Velle quid veri sit scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, quum serò legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quàm rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit 1 ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Siciliâ expulissent (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantùm, sed 2 Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse, legationem misit, quâ æquum censebat, Siciliâ sibi omni cedi; Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac 3 jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

Fœdus ejus cum Pœnis.

VII. 1 Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt : nam quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde, cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tene-

1 *Ad fœdus ex societate*] Societas juncta erat inter Annibalem & Hieronymum. At vult Hieronymus etiam fœdus facere cum Carthaginiensi populo.

2 *Pyrrhi.. regis, materni avi*] Gelo Hieronymi pater Nereidem filiam Pyrrhi regis uxorem duxerat.

3 *Jactationem animi*] Inconstantiam animi, nunc huc, nunc illuc se vertentis.

1 *Sed omnia in eo præcipitia ad exitum fuerunt*] Sed omnia ita evenere, ut præceps ille in exitium ruere-

bantur Romanis ; & ipſe in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus eſſet ; 2 liberas ædes conjurati (3 & omnes fortè militabant) imminentes viæ anguſtæ , quâ deſcendere ad forum rex ſolebat , ſumpſerunt. Ibi , quum inſtructi armatique ceteri tranſitum exſpectantes ſtarent , uni ex eis (Dinomeni fuit nomen) quia cuſtos corporis erat , partes datæ ſunt , ut , quum appropinquaret januæ rex , per cauſam aliquam in anguſtiis ſuſtineret ab tergo agmen. Ita , ut convenerat , factum eſt : tamquam laxaret elatum pedem ab ſtricto nodo , moratus turbam Dinomenes , tantum intervalli fecit , ut , quum in prætereuntem ſine armatis regem impetus fieret , confoderetur aliquot priùs vulneribus , quàm ſuccurri poſſet. Clamore & tumultu audito , in Dinomenem , jam haud dubiè obſtantem , tela conjiciuntur : inter quæ tamen , duobus acceptis vulneribus , evaſit. Fuga ſatellitum , ut jacentem vidêre regem , facta eſt : interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate , pars Syracuſas pergunt , ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum conſilia. Incerto rerum ſtatu , Ap. Claudius , bellum oriens ex propinquo , quum cerneret , ſenatum litteris certiorem fecit , Siciliam Carthaginienſi populo & Annibali conciliari : ipſe adversùs Syracuſana conſilia , 4 provinciam , regnique fines omnia con-

U.c.537. a.C.215.

A conjuratis occiditur.

2 *Liberas ædes*] Ædes vacuas , in quibus ipſi ſoli hoſpitarentur.

3 *Et omnes fortè militabant*] Hoc ideo obſervat Livius , ut indicet conjuratos potuiſſe ita regem in Leontinos ſequi , ut nulla inde in eos ſuſpicio oriretur.

4 *Provinciam , regnique fines*] Hæc lectio ſtare nequit. Rectè procedet ſenſus, ſi reſcribamus : *ad provin-*

U.c.537. a.C.215. vertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatûs Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit: inde Romam comitiorum causâ veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in Campum descendit. Eo die 5 quum fors prærogativæ Anienſi juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus.

Comitia consularia.

Fabii Cos. oratio de deligendis magnâ curâ Cos.

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ laxior locus esset, qui vestris studiis, quæ in Campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis: sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eâdem vos curâ, quâ in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque di-*

ciæ regnique fines: id est, versùs eam partem, ubi provincia regnum contingebat. Pulsis Siciliâ primo Punico bello Carthaginiensibus, tota insula duas in partes divisa erat, quarum altera erat ditionis Romanorum, & ideo vocatur hîc *provincia*; altera regnum Hieronis fuerat.

5 *Quum fors prærogativæ Anienſi juniorum exisset*] Quum forte obtigisset centuriæ juniorum, quæ Anienſis nominabatur, ut prima omnium suffragium ferret. Ceterùm hoc notatu dignum est, omnes centurias quæ à Livio peculiari nomine designantur, tribubus esse cognominès, hîc Anienſem, XXVI. 22. Veturiam, XXVII. 6. Galeriam: unde apparet, quod & aliunde constat, centurias, quæ initio ad tribuum divisionem nihil pertinuerant, postea in iis inclusas fuisse. Igitur hoc loco *Anienſis juniorum* est centuria juniorum ex Anienſi tribu educta.

U.c.537. a.C.215.

cere ; *Annibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversùs Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem & animo & viribus, misere majores nostri.* 1 *Ob eamdem causam haud multis annis pòst fuisse non negaverim, cur M. Valerio non dissideretur, adversùs similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minùs, ut pares hosti, habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repentè lectus, in annum creatus, adversùs veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quominus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli : nobis autem in apparatu ipso, ac tantùm inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum, restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a sacris, neque retinere possumus, ut non deûm aut belli deferamus curam. Otacilius, sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet : ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest : ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi*

1 *Ob eamdem causam ... fuisse non negaverim*] Tolle otiosam & inelegantem particulam *ob*.

U.C.537. A.C.215. *pene fumus : itaque, quis ad gubernacula ſedeat, ſummâ curâ providendum ac præcavendum vobis eſt. In minore te experti, T. Otacili, re fumus : haud ſanè, cur ad majora tibi fidamus, documenti quidquam dediſti. Claſſem hoc anno, cui tu præfuiſti, trium rerum causâ paravimus : ut Africæ oram popularetur ; ut tuta nobis Italiæ littora eſſent ; ante omnia ne ſupplementum cum ſtipendio commeatuque ab Carthagine Annibali tranſportaretur. Create conſulem T. Otacilium, non dico, ſi omnia hæc, ſed ſi aliquid eorum reipublicæ præſtitit. Sin autem, te claſſem obtinente, 2 etiam, velut pacato mari, quælibet Annibali tuta atque integra ab domo venerunt ; ſi ora Italiæ infeſtior hoc anno, quàm Africæ, fuit ; quid dicere potes, cur te potiſſimum ducem Annibali hoſti opponant ? Si conſul eſſes, dictatorem dicendum exemplo majorum noſtrorum cenſeremus ; nec tu id indignari poſſes, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quàm te. Magis nullius intereſt, quàm tuâ, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, ſub quo concidas. Ego magnopere ſuadeo, eodem animo, quo, ſi ſtantibus vobis in aciem armatis repentè deligendi duo imperatores eſſent, quorum ductu atque auſpicio dimicaretis, hodie quoque conſules creetis, quibus ſacramento liberi veſtri dicant, ad quorum edictum conveniant, ſub quorum tutela atque cura militent. Lacus Traſimenus & Cannæ, triſtia ad recordationem exempla, ſed ad præcavendum ſimile utili documento ſunt. Præco, Anienſem juniorum in ſuffragium revoca.*

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare conſulatum velle, vociferaretur, atque obſtreperet, lictores ad eum accedere conſul

2 *Etiam velut pacato mari*] Supervacaneum eſt τὸ *etiam*.

jussit; & quia in urbem non inierat, protinus in Campum ex itinere profectus, admonuit, 1 cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartùm, M. Marcellus tertiùm. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, *Ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset; isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt; Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartùm, M. Claudius Marcellus tertiùm, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos: multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversùs Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas bel-

U.c.537. a.C.215.

U.c.538. a.C.214. Q. Fabio IV. M. Marcello III. Cos.

Fabio laudi est

1 *Cum securibus sibi fasces præferri*] Intra urbem secures non præferebantur consulibus ex instituto Valerii Publicolæ. At Fabius, qui urbem non inierat, eas etiamnum fascibus illigatas habebat. Itaque admonet Otacilium, se in eum statim animadvertere posse, si in contumacia ac ferocia perseveret. *continuatus consulatus*

U.c.538. li, ac discrimen summæ rerum faciebant, 2 ne
a.C.214. quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet: quin laudabant potiùs magnitudinem animi, quòd, quum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubiè esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quàm utilitatem reipublicæ, feciſſet.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus; decretumque omnium primùm, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficiscereturur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant; jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, 1 Manius Pomponius in Gallico: ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversùs omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversùs Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt; quæ quò magis credebant simplices ac religiosi homines, eò plura nuntiabantur: Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum feciſſe: in Apulia palmam viridem

Prodigia.

2 *Nequis.. in' exemplum exquireret*] Ne quis rem argueret, tanquam quæ esset mali exempli.

1 *Manius Pomponius in Gallico*] Hic Man. Pomponius jubetur in agro Gallico manere, quem eò missum esse nusquam scriptum est. Rursus idem ille Pomponius, qui hîc Gallicum agrum obtinere dicitur, infrà c. 17, in Campania præsidet castris super Suessulam.

arsisse : Mantuæ 2 stagnum effusum Mincio amni cruentum visum : & Calibus cretâ, & Romæ in foro boario sanguine pluisse : & in vico Istrico fontem sub terra tantâ vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta 3 velut impetus torrentis tulerit : tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in Campo Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant : 4 hastam Martis Prænestæ suâ sponte promotam : bovem in Sicilia locutum : infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe !* clamasse : ex muliere Spoleti virum factum : Adriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe, 5 secundùm apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma : qui tum in Janiculo essent, negarunt, quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responso, & supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est. U.c.538. a.C.214.

XI. Perpetratis, quæ 1 ad pacem deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent,

2 *Stagnum effusum Mincio amni*] Stagnantes aquas, è Mincio amni exundanti effusas.

3 *Velut impetus torrentis*] Placeret magis, *impetu*.

4 *Hastam Martis*] Hastâm quam Martis effigies manu gereret. V. not. 1. ad XXI. 62.

5 *Secundùm apum examen*] *Secundùm*, id est, post. Postquam apum examen in foro visum esset.

1 *Ad pacem deûm*] Ad placandos propitiandosque deos. Vid. not. 3, ad I. 16.

U.c.538. a.C. 214 *18 legiones.*

consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit : binas consules sibi sumere : binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri : duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti Gracchum circa Luceriam præesse : singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui ; & duas urbi præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ : eas primo quoque tempore consules scribere jussi, & classem parare; ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit: creati M. Atilius Regulus & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, *Ut, qui, L. Æmilio, C. Flaminio censoribus,* 2 *millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret : qui supra centum mil-*

Censores M. Atilius, P. Furius.

Nautæ privatis imperati.

2 *Millibus æris quinquaginta*] Hic intelligimus æs grave, ob rationes quas attulimus in Appendice *de ære gravi* : æs autem grave æstimamus, ut diximus in not. 1. ad c. 33. l. XXII. ex vetusto more, ita ut decem æris gravis in unum denarium imputentur. Itaque quinquaginta millia æris censemus paria esse denariis 5000. marcis argenti nostratibus 78. cum una uncia : centum millia æris, denariis 10000. marcis argenti 156. cum duabus unciis : trecenta millia æris, denariis 30000. marcis argenti 468. cum sex unciis : decies centena millia æris, denariis 1000000 marcis argenti 1562. cum unciis quatuor.

lia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto 3 dati nautæ, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primùm est factum, ut classis Romana sociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur. U.c.538. A.C.214.

XII. Hic major solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent: itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: *Ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Annibal ratus, ne pervenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit: inde Numidis Hispaniscque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsâ ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat, descendit. Maximus, postquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit; & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; & ceteri in suas quisque provincias profecti: &, quibus prorogatum

Terretur Campani.

3 *Dati nautæ.. ab dominis*] Ac proinde nautæ illi erant servi, ut clarè ex primitur infrà XXVI. 36, & XXXIV. 6.

U.c.538. a.C.214. imperium erat, eaſdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

Legati Tarentini ad Annibalem.

XIII. Ad Annibalem, quum ad lacum Averni eſſet, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Traſimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimiſſique domos cum eadem comitate, quâ uſus adversùs omnes Romanorum ſocios Pœnus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpuliſſe magnam partem ſe juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Annibalis amicitiam ac ſocietatem, quàm populi Romani, mallent; 1 legatoſque ab ſuis miſſos rogare Annibalem, ut exercitum propiùs Tarentum admoveat. Si ſigna ejus, ſi caſtra conſpecta a Tarento ſint, haud ullam interceſſuram moram, quin urbs dedatur. In poteſtate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam eſſe.* Annibal collaudatos eos, oneratoſque ingentibus promiſſis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: ſe in tempore affuturum eſſe. Hac cum ſpe dimiſſi Tarentini. Ipſum ingens cupido inceſſerat Tarenti potiundi. Urbem eſſe videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportunè verſam: regemque Philippum hunc portum, ſi tranſiret in Italiam, quum Brundiſium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, &, dum ibi moratur, pervaſtato agro Cumano uſque ad Miſeni promontorium, Puteolos repentè agmen convertit, ad opprimendum præſidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non naturâ modò, tutus, Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præſidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum

Puteolos fruſtra tentat.

1 *Legatoſque*] Seque legatos ab ſuis miſſos eſſe rogaturos Annibalem.

Neapolitanum, magis irâ quàm potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jamdiu aversa ab Romanis, & infesta senatui suo: itaque legati ad arcessendum Annibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat: inde proximâ nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit; &, uti a consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam; ita Annibal tempus terebat, bis jam antè nequidquam tentatâ re, segnior ad credendum Nolanis factus. U.c.538. a.C.214.

XIV. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; & ad Beneventum, velut ex composito, parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceria accessit; qui primò oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit, & ipse, egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacitè mereri, quàm postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quærentium, 1 *En unquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quàm quid meruissent: *Bonâ fortique operâ eorum se ad eam* *Hannonis & Gracchi exercitus ad Beneventum.* *Volones.*

1 *En unquam*] Nunquamne. Exempla passim occurrunt, IV. 3. X. 8. & infrà XXX. 21.

U.c.538 a.C.214. *diem usum, neque* 2 *ad exemplum justi militis quidquam eis, præter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque, priusquam cum hoste ma-

Gracchus iis libertatem promittit, qui capita hostium retulissent.

num consereret, pronuntiat, *tempus venisse eis libertatis, quam diu speravissent, potiundæ: postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu verâ virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres, quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse.* Litteras inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus: pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, prœlio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites læti, præcipuè quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis diei quod reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit: nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti, inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ ferè omnes Maurique. Pugnatum est & acriter, & diu:

Acris pugna.

2 *Ad exemplum justi militis*] Ut similes planè sint vero & suis omnibus numeris absoluto militi. *Justi militis*, quemadmodum *justa arma*, l. XXII. c. 48. *justi amnis*, l. I, c. 4.

quatuor horis neutrò inclinata est pugna; nec alia magis Romanum impediebat res; quàm capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primùm capite ægre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat; segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse; 1 signum dari propere jussit, *Projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis & insignem virtutem esse; nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus quum impigre Numidæ occurrissent, nec segnior equitum, quàm peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res; quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana & ex ergastulo militem, verbis obtereret: postremò pronuntiat Gracchus, esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. U.c.538. a.C.214.

XVI. Ea demum vox irâ animos accendit. Renovato clamore, velut alii repentè facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultrà non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsa acies; inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac propè continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium *Romani vincunt.*

1 *Signum dari*] Jussum per ordines perferre.

U.c 538 a.C.214. incluſi hoſtium vallo ediderint. Ibi ſicut pugna impeditior in anguſtiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipſo duce effugerunt: alii omnes cæſi aut capti: capta & ſigna duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere: præda omnis (præterquam hominum captorum) militi conceſſa eſt: & pecus exceptum eſt, quod intra dies triginta domini cognoviſſent. Quum prædâ onuſti in caſtra rediſſent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant ſegniùs, nec in caſtra irruperant ſimul, metu pœnæ collem haud procul caſtris ceperunt: poſtero die per tribunos militum inde deducti, concione advocatâ a Graccho, ſuperveniunt. Ubi quum proconſul veteres milites primùm, prout cujuſque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donaſſet, tunc, *Quod ad volones attineret, omnes*, ait, *malle laudatos a ſe, dignos indignoſque, quàm quemquam eo die caſtigatum eſſe.* *Quod bonum, fauſtum, felixque reipublicæ ipſiſque eſſet, omnes eos liberos eſſe jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate ſublatus eſſet, ac nunc complexi inter ſe gratulanteſque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipſi precarentur, tum Gracchus, *Priuſquam omnes jure libertatis æquaſſem*, inquit, *neminem notâ ſtrenui aut ignavi militis notaſſe volui. Nunc, exſolutâ jam fide publicâ, ne diſcrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores, ſeceſſionem paulò antè fecerunt, referri ad me jubebo; citatoſque ſingulos jurejurando adi-*

Volonibus libertas datur.

U.c.538. a.C.214.

gam, nisi queis morbus causa erit, non aliter, quàm stantes, cibum, potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nullâ ignaviæ notâ leviore vos designari potuisse. Signum deinde colligendi vasa dedit; militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turbâ effusâ quum obviàm ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus 1 in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. 2 Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia: 3 pileati, aut lanâ albâ velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

Pugna Marcellum inter & Annibalem.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet: quem ubi adventare consul sensit, Pomponio proprætore cum eo

1 *In propatulo ædium*] Id est, intra ædes quidem, sed loco aperto, *nudoque sub ætheris axe*. At *in publico* est extra ædes, in ipsa via publica. Itaque, quum Gracchus non permisisset militibus epulari, nisi eâ lege ut in publico vescerentur, Beneventani ante fores quisque protulisse sua omnia dicuntur.

2 *Et Gracchus ita permisit, in publico*] Vocula *ita* videtur postulare, *si in publico*.

3 *Pileati*] Pileum erat insigne receptæ libertatis.

U.c.538. a.C.214. exercitu, qui super Suessulam in castris erat; accito, ire obviàm hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maximè ab hoste portam emittit, circumvectumque occultè subsequi sensim agmen hostium jubet, &, quum coortum prœlium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prœlium commissum esset, superior quidem haud dubiè Romanus erat; sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est: non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa tradunt; Romani minus quadringentis. Solis ferè occasu Nero, diem noctemque nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quominus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit; Pœnus, tacitâ etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissâ spe Nolæ potiundæ, rei numquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

Censura Romæ severè exercita.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quàm militiæ, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia, 1 quæ, velut

1 *Quæ velut diutinis*] Quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, ita bellis affecta respublica ex se protulerat. Claudicat hîc quodammodo oratio, quòd vocula *quæ* quum regatur à verbo *gignunt*, jungitur quoque in recto casu cum verbo *erant*.

diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primùm eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiâque excessisse velle dicebantur: princeps eorum L. Cæcilius Metellus; quæstor tum fortè erat. Jusso deinde eo ceterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adversùs rempublicam habuisse, quò conjuratio deserendæ Italiæ causâ fieret. Secundùm eos citati nimis callidi exsolvendi jusjurandi interpretes; qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. 2 His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant; tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modò aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. 3 Additumque inerti censoriæ notæ triste senatusconsultum; ut ii omnes quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitûs reliquias, cui militum generi non priùs, quàm pulsus Italiâ hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, 4 curuliumque

U.c.538. a.C.214.

Benignitas priorum erga Remp.

2 *His... equi adempti, qui publicum equum habebant*] Intellige eos equestri dignitate & ordine privatos esse.

3 *Additumque inerti censoriæ notæ*] Vox *inerti* parum hîc convenit: neque extat in scriptis. Propiùs ad eorum vestigia accederet tentata à Jac. Gronovio emendatio, *tam truci.*

4 *Curulium... equorum*] *Curules equi* videntur intel-

U.C.538 equorum præbendorum, ac similium his re-
A.C.214. rum; convenere ad eos frequentes, qui 5 hastæ hujus generis assueverant, hortatique censores, *Ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.* Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat; arcessitosque se ab 6 triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent; ceterùm non antè, quàm bello confecto, accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primò, deinde viduarum, cœptæ conferri, nusquam eas tutiùs sanctiúsque deponere credentibus, qui deferebant, quàm in publica fide: inde, si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, 7 à quæstore perscri-

ligendi equi qui currum, ubi esset sella curulis, trahebant. Magistratibus nempe curulibus equi ex publico præbebantur.

5 *Hastæ hujus generis*] Hastæ subjiciebantur, id est, hastâ positâ venibant, quæcunque publicè venundabant Romani; more inde deducto quòd primis temporibus ea tantùm publicè venibant, quæ bello capta fuerant. Ad hastam quoque fiebant locationes publicorum operum. Itaque *qui hastæ hujus generis assueverant*, ii sunt, qui similibus rebus conducendis assueverant.

6 *Triumviris mensariis*] Vid. suprà XXII. 21.

7 *A quæstore perscribebatur*] *Perscribi* pecunia dicitur, quam non præsentibus nummis numeramus, sed per scripturam de mensa solvimus, id est, solvi jubemus ab eo apud quem argentum depositum habeamus. Hic ergo hujus loci sensus est. Ex illa pecunia in ærarium collata si quid pupillis viduisve emptum aut paratum foret, id emptor non præsente pecuniâ solvebat, sed jubebat solvi à quæstore, & chirographo dato, remittebat venditorem ad quæstorem, à quo pretium rei emptæ solveretur.

bebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset. U.c. 538. a.C. 214.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno 1 Medixtuticus erat, servitiaque & plebem promiscuè armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam 2 ad collegam mittit, *Altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret; vel, si eum Nola teneret, & necdum securæ res ab Annibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum.* Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum. Ubi quum multa succedentes temere mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac 3 juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda es-

Fabius Casilinum obsidet.

Marcellus eò-dem cum exercitu venit.

1 *Medixtuticus*] Summus magistratus Capuæ. Vid. l. XXIII. c. 35.

2 *Ad collegam mittit, altero exercitu... opus esse*] Mittit litteras, quibus monebat altero exercitu opus esse. Vid. similem loquendi modum, l. VIII. c. 23.

1 *Juxta magnis*] Æquè ac magnas.

U.c.538. a.C.214. se, dicendo, 4 quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tutò liceret; paucis egressis, Marcellus portam, quâ egrediebantur, occupavit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde, irruptione factâ, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta ferè primò egressi Campanorum quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est: captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

Casilinum captum.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gestâ, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum, in agros hostium prædatum misit: eos effusè palatos Hanno adortus, haud multò minorem, quàm ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem; atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes proceſſit. Caudinus Samnis

4. *Quia magna famæ momenta in utramque partem fierent*] Quia inde magnum famæ discrimen sequeretur, multùmque valiturum in bonam pariter malamque partem; id est, effecturum ut magnopere timearis ab hostibus, si nullum alium incepti finem, quàm victoriam noveris; ut contemnaris ab iisdem, si irrito incepto abstiteris.

gravius

graviùs devastatus; perusti latè agri, prædæ pecudum hominumque actæ: oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ, & Orbitanium: ex Lucanis Blandæ: Apulorum 1 Æcæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa; & recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum; stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Annibal, cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit: nihil ibi violatum, neque usquam viâ excessum est; apparebatque, non id modestiâ militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum 2 quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, missus M. Livius, primore juventute conscriptâ, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, quà res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimùm intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis locus quidquam præbuit ad tentandum. Quare diebus

U.c.538. a.C.214.

Perfugæ virgis cæsi & de saxo dejecti.

Tarentum tentat frustra Annibal.

1 *Æcæ oppugnatæ*] Non impetu, sed oppugnando captæ.

2 *Quum propemodo muris accessisset*] Placeret magis *successisset*: cujus verbi major vis est: unde & mollitur addito *propemodo*.

U.c.538. a.C.214. aliquot fruſtra ibi abſumptis, Annibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adiſſent, aut ipſi venirent, aut nuntium litteraſve mitterent, vana promiſſa ſe temere ſecutum cernens, caſtra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino (quamquam ſimulata lenitas nihildum profuerat, tamen ſpe labefactandæ fidei haud abſiſtens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heraclienſi (jam media æſtas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximoſque Apuliæ ſaltus dimiſſi: unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maximè abacti; e quibus ad quatuor millia domanda equitibus diviſa.

Rerum ſtatus in Sicilia.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morſque tyranni duces magis impigros dediſſet Syracuſanis, quàm 1 cauſam aut animos mutaſſet, M. Marcello alteri conſulum eam provinciam decernunt. Secundùm Hieronymi cædem primò tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, 2 parentandum regi ſanguine conjuratorum eſſe. Deinde libertatis reſtitutæ dulce auditu nomen crebrò uſurpatum, ſpes facta ex pecunia regia largitionis, militiæque fungendæ potioris ducibus, & relata tyranni fœda ſcelera fœdioreſque libidines,

1 *Cauſam*] *Cauſa* hîc eſt id quod Gallicè dicimus *parti*: quemadmodum ſæpe Cicero eâdem voce utitur ad deſignandas partes Cæſarianas Pompeianaſve. Sic pro Marc. n. 2. *quum viderem virum talem, qui in eadem cauſa eſſet, in qua ego fuiſſem, non in eadem eſſe fortuna.* Et rurſus n. 31. *qui in acie cecidit, qui in cauſa animam profud.t.*

2 *Parentandum*] Expiandam regis mortem, Manes regis placandos.

adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulò antè desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis 3 ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt: ceterum prævenerat, non fama solùm (quâ nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus & 4 Insulam, & arcem, & alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscurâ luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, &, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur: armati locis patentibus congregantur; inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo, stationibus 5 per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus,

U.c.538. a.C.214.

Andranodorus arcem Syracusis occupat.

3 *Ad exercitum obtinendum*] Ut exercitum in potestate haberent.

4 *Insulam*] Pars est Syracusanæ urbis, ut Tycha, Achradinaque, quæ infrà nominantur. Ne polis, quarta fuit pars ejusdem urbis: atque in hac parte fuit Hexapylum.

5 *Per principes regionum urbis*] Per præcipuas urbis

U.c.538. atque arcis in modum emunitus, capitur ab
a.C.214 juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat: mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatûs potestate esse.

XXII. Luce primâ, populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit: ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: 1 *Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversùs notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quàm ipsos vidisse. Arma quòd impigre ceperint, laudare; magis laudaturum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatûs ac populi sit; portas Insulæ aperiat, reddat præsidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eumdem se censere, multò acriùs ab Andranodoro, quàm ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est; quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat & civium consensus, & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum 2 pars Insulæ, velut munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia

Polyæni oratio libera & moderata.

Legati mittuntur Andranodorum.

regiones.

1 *Servitudinis... expertos*] Hîc offendere potest & rarissima vox *servitudinis*, & insolens verborum structura *expertos servitudinis* Lipsius conjicit, *servitii tædium*: Gronovius, *servitii pœnas indignitatesque*.

2 *Pars Insulæ, velut munitissima*] Lege *pars Insulæ vel munitissima*.

U.c.538. a.C.214.

Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri 3 spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis, quâ, *pedibus tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidem* dixerit *debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ; facere & parare eam, difficile atque arduum esse; Paulùm sumeret spatii ad consultandum ab legatis: eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites; quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit, tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare jussit, futurum se in senatûs ac populi potestate. Postero die luce primâ, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit: ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, escendit; orationemque eam orsus est, quâ primùm cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus; utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque* 4 *undique consuli in medium; non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia,* 5 *quæ suæ fidei tutelæque essent,*

Oratio ejus ad Syracusanos.

3 *Spiritu*] Superbiâ, tumore animi.

4 *Undique consuli in medium*] Neminem sibi proprias opes quærere, sed undique conspirari in communem salutem.

5 *Quæ suæ fidei tutelæque essent*] Quæ ad suam fidem tutelamque pertinerent; quæ

U.c.538. a.C.214. *quoniam eum, qui mandaſſet, ſuus furor abſumpſiſſet, patriæ reſtitueret.* Converſus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Soſim: *Facinus*, inquit, *memorabile feciſtis. Sed, mihi credite, inchoata veſtra gloria, nondum perfecta eſt; periculumque ingens manet, niſi paci & concordiæ conſulitis, 6 ne libera efferatur reſpublica.*

XXIII. Poſt hanc orationem, claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum poſuit. Atque illo quidem die dimiſſi ex concione læti, circa omnia fana deûm ſupplicaverunt cum conjugibus ac liberis: poſtero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte inrerfectores tyranni: duos etiam abſentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis iis, quæ Syracuſis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracuſas devectam, quæſtoribus ad id ipſum creatis tradiderunt, 1 & ea, quæ in Inſula erat & Achradina, tradita eſt; murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento interſepiebat Inſulam, conſenſu omnium dejecta eſt: ſecutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ morte

Prætores Syracuſis creantur.

Hippocrates & Epicydes redire velle ſe ad Annibalem ſimulant.

ſuæ fidei tuenda commiſſa eſſent.

6 *Ne libera efferatur reſpublica*] Exponit Sigonius: ne libera intereat reſpublica; ne id unum ex morte tyranni fructûs capiat, ut libera intereat. Interpretationem ſuam firmat conſimili exemplo l. XXVIII. c. 28. *Meò unius funere elata eſſet reſpublica.* Aliter intelligit Gronovius, nempe, ne reſpublica libertati recèns partæ moderari nequeat, & eam in laſciviam vertat. Nobis potior videtur Sigonii interpretatio.

1 *Et ea quæ in Inſula erat & Achradina, tradita eſt*] Lege: *Et ea* (pecunia) *quæ in Inſula erat, Achradinam tranſlata eſt.*

tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia 2 id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere: ubi ne suspecti obversarentur, tamquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primùm, dein per eos senatum adeunt. *Ab Annibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium: paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit: velle ad Annibalem redire. Ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur: gratiam magnam eos parvâ operâ apud Annibalem inituros.* Facilè res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quàm maturato opus erat, 3 naviter expediebant. Interim juvenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: *Id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio & pauci auctores fœderis renovati dominentur.* U.c.538. a.C.214.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat; 1 nec Epicydi solùm spem novanda-

2 *Id*] Nempe, ut Syracusas redirent.

3 *Naviter*] Supplenda est ex sensu particula *tam*, quæ respondeat præcedenti *quàm*. Non tam naviter, quàm maturato opus erat.

1 *Nec Epicydi solùm*] Intellige *Hippocrati & Epicydi*. Nimirum Epicydes hîc pro utroque nominatur, ut vicissim Hippocrates infrà,

U.c.538. a.C.214 rum rerum, sed Andranodoro etiam præbebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia novâ atque inconditâ libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Annibale missi duces assueti militibus juvare possent incœpta*, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assuerat, incautè aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat: itaque, fidem potiorem ratus, quàm patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt; &, quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronuntiatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam jure cæsi, quàm Hieronymo.

Andranodorus tyrannidem affectat.

Occiditur cum Themisto.

c. 35. *Postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant:* quum palam sit ab Hippocrate simul & Epicyde hoc factum.

mus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat: quam, ferociter minitantem in vestibulo curiæ, 2 corpora conjuratorum eo metu compressérunt, ut silentes 3 integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu & ab collegis, ut verba faceret. U.c.538. a.C.214.

XXV. 1 Is, tamquam reos ageret, ab anteacta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque impiè facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. 2 *Quid enim suâ sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnasse: itaque aut ante Hieronymum, aut certè cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: 3 palam primò, quum clausis Andranodorus Insulæ portis 4 hereditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, 5 pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab* *Sopatri prætoris oratio in tyrannum.*

2 *Corpora conjuratorum*] Intellige, projecta ante vestibulum curiæ.

3 *Integram plebem*] Saniorem plebis partem.

1 *Is tamquam reos ageret*] Is ita in eos dicebat, quasi eos coram judicibus accusaret.

2 *Quid enim suâ sponte fecisse Hieronymum*] Dele supervacaneam vocem, *fecisse*.

3 *Palam primò*] Si quis ea quæ sequuntur attentè legerit, animadvertet ita hanc periodum esse structam, ut nihil sit, quod accuratè & ad amussim ex vi verborum respondeat τῷ primò. Quæcunque enim adduntur, pendent ex particula *quum*, quæ post vocem *primò* locatur. Nimirum respexit sensum Livius, accuratam verborum structuram neglexit.

4 *Hæreditatem regni creverit*] *Cernere hæreditatem* in jure dicitur is qui se hæredem gerit.

5 *Pro domino*] Tanquam dominus.

U.c.538. a.C.214. *universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, neve quidquam palam atque apertè petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit 6 vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed 7 animos eis regios conjuges regias feciſſe, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbè dominatur: 8 libertatem, quæ media est, nec spernere modicè, nec habere sciunt: & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt, acceptaque pene priùs quàm promulgata est, ut omnis regia stirps interficeretur; missique a prætoribus Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themisti, interfecerunt.

Stirps regia interficitur.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exsilium. 1 Ea quum ad se quoque venire præsciſſet, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus,

6 *Vinci*] Flecti ad respectum libertatis amoremque patriæ, & deterreri à tyrannicis consiliis.

7 *Animos . . regios*] Animos regnandi avidos.

8 *Libertatem. . . spernere modicè*] Libertatem is modicè spernit, qui ita se subjectum esse patitur alterius imperio, ut tamen non descendat ad humile ac deforme obsequium.

1 *Ea quum ad se quoque venire præsciſſet*] Lege *veniri*.

miserabilique alio habitu; & ad ea addidit preces, 2 *Nunc per memoriam Hieronis patris, Geloniſque fratris, ne ſe innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare ſinerent. Nihil ſe ex regno illius, præter exſilium viri, habere; neque fortunam ſuam eamdem vivo Hieronymo fuiſſe, quam ſororis; neque interfecto eo cauſam eamdem eſſe. Quid quòd, ſi Andranodoro conſilia proceſſiſſent, illa cum viro fuerit regnatura; ſibi cum ceteris ſerviendum? Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracuſas, cui dubium eſſe, quin extemplo conſcenſurus ſit navim, atque in patriam rediturus?* 3 *Quantum ſpes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obſtantes libertati, aut legibus? quod ab ſe cuiquam periculum, a ſola ac propè vidua, & puellis in orbitate degentibus, eſſe? At enim periculi quidem nihil ab ſe timeri; inviſam tamen regiam ſtirpem eſſe. Ablegarent ergo procul ab Syracuſis Siciliâque, & aſportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* Averſis auribus animiſque, caſsè ne tempus tereretur (ferrum quoſdam expedientes cernebat) tum omiſſis pro ſe precibus, *Puellis ut ſaltem parcerent*, orare inſtitit; *a qua ætate etiam hoſtes iratos abſtinere: ne, tyrannos ulciſcendo, quæ odiſſent, ſcelera ipſi imitarentur.* Inter hæc abſtractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, reſperſas matris cruore, impetum faciunt: quæ, alienatâ mente ſimul luctu metuque, velut captæ furore, eo curſu ſe ex ſacrario pro-

U.c.538. a.C.214. *Preces Heracleæ Hier. F.*

2 *Nunc per memoriam*] Delenda videtur particula *nunc*, cui alia compar, & ex adverſo oppoſita nulla eſt.

3 *Quantùm ſpes hominum fallit!*] Melius eſſet *falli*. Nam toto obliqua oratio eſt.

U.c.538. a.C.214. ripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. 4 Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt; tenentibusque, quum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, quum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt; cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quòd paulò post nuntius venit, mutatis repentè ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quòd adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset: itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere; quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

Epicydes & Hippocrates prætores fiunt.

XXVII. Statutus est comitiis dies; quo, necopinantibus omnibus unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modò, sed militari quoque turbâ, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dissimulare primò, 1 & trahendâ re esse: postremò victi consensu, & seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primò statim creati nudare, quid vellent; quamquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium, &, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovan-

4 *Tum quoque*] Quamvis effugere non potuerint in publicum, & haud magno ædium spatio inclusæ remanserint.

1 *Et trahendâ re esse*] In eo esse, id agere, ut rem traherent.

do agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quónam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quóve eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coràm cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat: postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut verò Appius naves ad ostium portûs, quò 2 aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis acceserat fides; ac primò etiam tumultuosè decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. U.c.538. a.C.214.

Turbæ Syracusis.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit: ubi quum alii aliò tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem umquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore: si alii aliò trahant res, non inter Pœnos Romanos-*

Apollonidæ salutaris oratio.

2 *Aliæ partis hominibus*] lis qui alia sentirent ac vellent, quàm Hippocrates & Epicydes; qui partis Romanorum essent. *Aliæ* antiquè pro *alius*. Eâ voce bis usus est Cic. l. II, de Divin. n. 30. Sic & *tam nulli consilii*, apud Terent.

U.c.552. a.C.214. *que bellum atrocius fore, quàm inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse. Utra societas sit utilior, eam longè minorem ac levioris momenti consultationem esse: sed tamen Hieronis potiùs, quàm Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quòd Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quò minus 1 cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eò plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium: jussi & duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremò, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, 2 mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

Pax cum Rom. decernitur.

XXIX. Dies haud ita multi interceserunt, quum ex Leontinis legati, præsidium finibus suis orantes, venerunt; quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, duceseque ejus ablegandos: Hippocrates prætor ducere eò transfugas jussus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, qua-

1 *Cupiditatis*] Studii partium, quod Gallicè dicimus *partialité*. Hoc sensu sæpe usurpat Cicero vocem *cupidus*. Pro Rosc. Com. n. 47. *Nimis cupidus videretur, qui, qua de re judex fuisset, testis esset*. Pro Cæc. n. 8. *cupidior, quàm sapientem judicem esse æquum est*. Pro Font. n. 11. *Cupidis testibus*.

2 *Mittique cum eis*] Cum Romanis: & intellige legatos Romanos à Marcello missos, de quibus mentio facta est c. præcedente.

tuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit: nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est, & hi, sentinam quamdam urbis rati exhaustam, lætabantur: ceterum levaverunt modò in præsentia velut corpus ægrum, quò mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primò furtivis excursionibus vastare cœpit; deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam umquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes, non ab Syracusis modò, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos adversùs populum Romanum concitatos cernebat, 1 avertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renuntiandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse; vel quòd in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quòd ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut* 2 *legem eam fœderis non accipiendam.* Facilè multitudini persuasum; legatisque Syracusanorum, & de cæde stationis Ro-

U.c.538. a.C.214.

Turbanem compositam Hippocrates & Epicydes.

1 *Avertere etiam ab Syracusis*] Videtur scripsisse Livius, *ab Syracusanis.*

2 *Legem eam fœderis*] Id fœdus, fœdus tali lege ictum.

U.c.538. a.C.214. manæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quò aliò mallent, dummodo Sicilià cederent, jubentibus, ferociter responsum est, *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent; neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse: itaque* 3 *integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos; neque sese defuturos ei bello,* 4 *ita ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

Leontinorum urbs à Marcello capta.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse, cetera falsa mixta veris ferens; cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent consultabant. 1 Terroris speciem haud

3 *Integro secum fœdere*] Ita ut fœdus secum integrum intactumque maneat. Non crediturus Syracusanos fœdus quod Romani secum habeant, bello adversùs Leontinos gerendo ullâ parte lædi.

4 *Ita ut*] Eà lege ut.

1 *Terroris speciem haud vanam*] Speciosam aliquam materiem terroris; vim terrendi, quæ aliquo colore niteretur.

vanam mendacio præbuerant verberati ac se- U.c.538.
curi percussi transfugæ ad duo millia hominum; a.C.214.
ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat; suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram: ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ: quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum primâ specie, quàm unum, spe undique abscisâ consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi & tum famâ cædis commilitonum accensis, obviàm agmini procedunt. Prima fortè signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique: quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac 2 velamenta alia supplicum porrigentes, orare, ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox 3 ipsi

2 *Velamenta alia supplicum*] Infulas, & quæ alia à supplicibus porrigi & prætendi solent.

3 *Ipsi*] Intellige ipsos Cretenses, ad quos hic sermo dirigitur.

U.c.538. a.C.214. trucidandi populo Romano dederentur. Enimvero conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.

XXXI. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen; necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces: 1 postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubiè approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset*, rogitantes, *colloquia ferendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo.* Comprehendi injicique catenas jusserunt Hippocrati: ad quam vocem tantus extemplo primùm a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facilè, si ultrà tenderent, appareret eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nuntiosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis; &, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani consuli Marcello.* 2 Secundùm salutem, ut assolet, scriptum erat: *Rectè eum atque ordine feciisse, quòd in Leontinis nulli peperciisset. Sed omnium mercenariorum militum eamdem esse causam; nec umquam Syracusas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo esset: itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad*

Fraus Hippocratis.

1 *Postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor*] Supple, *causas moræ esse.*

2 *Secundùm salutem, ut assolet*] Post salutem, ut mos est, initio epistolæ datam.

Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. Hæc quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. Et ne fugâ quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant; nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates, iræ multitudinis obviàm issent, non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditûs præciderent sibi; &, quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto 3 merito primùm, dein pignore sibi conciliarent: expertique quàm vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem eis, quæ ad Mylam falsò nuntiata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum. U.c.538. a.C.214.

XXXII. Huic non apud vulgum modò fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit: 1 haud vani quidam homines palam ferre, *Perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum: eadem, si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quò majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem censere. Sed non ab eisdem om-

3 *Merito primùm, dein pignore*] *Merito*, quòd iis militibus vitam servassent; *pignore*, quòd eosdem secum haberent tanquam totidem pignora benevolentiæ ac fidei eorum qui cognatione illos amicitiâve Syracusis contingebant.

1 *Haud vani*] Non leves: quidam etiam prudentum.

U.c.538 a.C.214. nes timere, nec eosdem odisse. Ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatumque pauci quamquam adflati vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes; ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, 2 unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum prætores intervenerunt. Et primò imperio minisque, deinde 3 auctoritate, deterrendo, postremò, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni antè satellitibus, & tum corruptoribus exercitûs. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi, quàm foris, portæ effringebantur; effractisque omnibus, 4 tutò in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt: mercenarii milites perfugæque, & quidquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætorumque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur: nox cædibus finem fecit. Postero die servi 5 ad pileum vocati, & carcere vincti emissi; confusaque hæc omnis multitu-

Syracusas occupant Hippocr. & Epicydes.

2 *Unis foribus Hexapyli*] Unâ è sex portis, quæ erant in Hexapylo. Huic enim urbis Syracusanæ parti nomen, si vim verbi attendamus, inditum ex eo fuit, quòd sex haberet portas.

3 *Auctoritate*] Consiliis monitisque. Vid. not. 1. ad l. 7.

4 *Tutò in Hexapylo agmen*] Fortasse, *totum Hexapylo agmen receptum est.*

5 *Ad pileum*] Ad libertatem.

do Hippocratem atque Epicydem creant prætores ; Syracusæque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderant. U.c.538. a.C.214.

XXXIII. Hæc nuntiata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi fortè in quinqueremi erant : præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portûs, capitur ; legati ægre effugerunt. Et jam non modò pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant ; quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille & quingentos passus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit ; quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviàm cum suis processerunt. Romanus orator, *Non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre*, ait, *& eis, qui ex media cæde elapsi, perfugerint ad se, & eis, qui, metu oppressi, fœdiorem, non exsilio solùm, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque* 1 *si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse : si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicydes, *Si qua ad se mandata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse : quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsâ re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terrâ marique si- *Romani ad Syracusas castra movent.*

1 *Si . . . reditus pateret, ac cædis auctores dedantur*] *ditus pateat, cædis auctores dedantur.* Magis placeret : *Si . . re-*

U.c.538. mul cœptæ oppugnari Syracusæ: terrâ ab He-
a.C.214. xapylo, mari ab Achradina, cujus murus flu-
Oppugnantur Syracusæ. ctu alluitur: &, quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliquâ se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

Archimedes conatus Romanorum ludificatur. XXXIV. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, 1 unicus spectator cœli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles (pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui ut antè dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, & 2 velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spa-

1 *Unicus spectator cœli siderumque*] Cœli siderumque spectandorum arte supra omnes excellens. Ceterùm Archimedes meliùs prædicaretur Mathematicarum disciplinarum in omni genere princeps.

2 *Velites.. quorum telum*] Levis armaturæ milites, quorum telum ejusmodi est, ut remitti non possit ab imperitis. Polyb. l. VI. illud telum omnino remitti posse negat, & causam affert. *Ferrum*, inquit, *teli velitaris adeo extenuatum est, & in aciem productum, ut necessariò statim à primo jactu inflectatur, nec possint hostes retorquere.* Quod si ejusmodi est, profectò illud telum non imperitis tantùm, sed & peritis inhabile fuit ad remittendum.

tio missilibus opus est, procul muro tenebant naves 3 Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes; demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, 4 quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversùs hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit: in eas, quæ procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat; propiores levioribus, eóque magis crebris, petebat telis: postremò, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum 5 crebris cubitalibus ferè cavis aperuit, per quæ cava pars sagittis, pars 6 scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propiùs quædam subibant naves, quò 7 interiores ictisagittis . . Cetcrùm hæc cava, si credimus Polybio, quem hîc vertit Livius, unius tantùm palmi fuere. Quæ quidem multùm discrepant. Cubitus enim habet pedem unum & dimidium: palmus quatuor tantùm digitos, & est sexta pars cubiti.

U.c.538. a.C.214.

3 *Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes*] Numerus deest: quem supple ex Polyb. & Plut. in hunc modum: *junctæ aliæ binæ ad octo quinqueremes:* id est, aliæ quinqueremes ad octo, ad numerum *octo*, junctæ, binæ & binæ.

4 *Quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur*] Legendum videtur, *velut una navis.* Quum illæ octo naves simul junctæ, exteriore ordine remorum, velut una navis, tanquam si essent una navis, agerentur.

5 *Crebris cubitalibus ferè cavis*] Crebris foraminibus, quorum magnitudo, sive diameter esset unius cubiti: per quæ foramina alii

6 *Scorpionibus*] *Scorpiones* sunt machinæ bellicæ ad vibranda missilia. Ideo sic nuncupabantur, quòd parvis subtilibusque spiculis mortem inferrent. Vir unus eos dirigere, iis uti poterat. Duplicis generis fuere, majores minoresque.

7 *Interiores ictibus tormentorum*] Propiores, quàm ut ictibus tormentorum,

U.c.538. a.C.214. bus tormentorum essent, 8 in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensâ prorâ, navim in puppim statuebat: dein, remissa subitò, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eò versa, ut totis viribus terrâ aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curâque per multos annos, Archimedis unicâ arte: natura etiam juvabat loci, quòd saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solùm missa tormento, sed etiam quæ pondere, suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent: eadem causa ad subquæ in longinquum jaculabantur, feriri possent; tam propinquæ, ut tela è tormentis emissa ultra eas ferrentur. Sic l. VII. suprà c. 10. T. Manlius dicitur *interior periculo vulneris fa-ctus.*

8 *In eas tollenone*] *Tolleno* est machinæ genus, quum trabi in terram prælte defixæ in summo vertice alia tranversa longior dimensâ medietate connectitur eo libramento, ut, si unum caput depresseris, alterum erigatur, idque ad onera tollenda. Igitur machinâ hujus generis super murum eminente, ferrea manus firmæ catenæ illigata, quæ quidem catena pendebat ex uno brachio tollenonis, injiciebatur proræ alicujus navis. Tum gravi libramento plumbi, quod alteri tollenonis brachio connexum erat, recellente, seu recidente ad solum, necesse erat catenam, & ferream manum, & proram navis sursum erigi, &, suspensâ prorâ, navim in puppim statui. Dein eadem ferrea manus remissa, & subitò exempta machinæ, sinebat navem recidere, & eam ita affligebat undis, ut...

eundum

eundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantùm arcere terrâ marique commeatibus hostem placuit. U.c.538. a.C.214.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia ferè parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maximè Syracusanorum, terrorem. Per idem ferè tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit; 1 nequaquam cum quantis copiis antè tenuerat ad Pachynum classem: sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, adjutusque ibi & ab legatis Hippocratis, litterisque Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, 2 & ipse haud vanus præsens monitor facilè perpulerat, ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit; aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilià Roma- *Marcellus alias urbes capit.* *Himilco cum exercitu in Siciliam venit.*

1 *Nequaquam cum quantis copiis*] Cum copiis, quæ tantæ erant, quantæ non fuerant illæ, cum quibus priùs tenuerat ad Pachynum classem: sive, cum copiis majoribus, quàm quantæ, fuerant illæ, cum quibus &c.

2 *Et ipse haud vanus præsens monitor*] Quum & ipse aliquid momenti faceret, præsens monitor, firmansque dictis litteras & nuncios ceterorum.

U.c.538. a.C.214. nos, ut postremò etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; &, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversùs consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eò prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minùs ratus, quàm illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviàm fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quàm poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito, ibat.

Hippocrates cum exercitu Syracusis egreditur.

XXXVI. Fortè ea cura, quæ erat adversùs Pœnos præparata, adversùs Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos, & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit; & post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem ferè tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrêre, & Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, ve-

Vincitur à Marcello.

mentem Syracusas, prædæ haud dubiè sibi futuram Himilco ratus, viâ decipitur: mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Appium Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviàm progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt. Et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facilè numero classem habentibus Romanis, simul inutili morâ cernens nihil aliud ab suis quàm inopiam aggravari sociorum, velis in altum datis; in Africam transmisit; & Himilco, secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, turumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit; ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primùm, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit; 1 ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis. U.c.538. a.C.214

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi; præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna, excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii 1 haud sanè opportu-

1 *Ubi... commeatus... convecti erant Romanis*] Neminem offendere debet τὸ ubi, quod jungendum est verbo *erant*, non participio *convecti*. Ubi habebant Romani convectos commeatus.

1 *Haud... opportunum insidiantibus*] Qui se non

U.c.538 a.C.214. num insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quàm in fide Siculorum reponeret; & tum intendebant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxtà parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant; nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urbem arcemque suæ potestatis*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis: itaque claves portarum reddi sibi* æquum censent. *Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse; & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in præsidio impositum esse*, dicere, *ab imperatore suo; clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Ennensium arbitrio haberet, sed ejus qui commisisset: præsidio decedere apud Romanos capital esse; & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, 2 cujus juris atque arbitrii esset.* Se verò negare illi missuros; testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: *At illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium; ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata, an universæ civitatis essent.* Consensu in posterum diem concio edicitur.

Ennensium moditiones.

facilè captandum præberet insidiantibus. Sic suprà VI. 24. *Opportunus eruptioni.*

2 *Cujus juris atque arbitrii esset*] Supple, *res.*

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites*, inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, deûm primò benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit!* 1 *Hæc occulta in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, apertè ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit, fœdiùsque hic trucidabimur, quàm Murgantiæ præsidium interfectum est. Nollem unam ægre ad consultandum sumpsi, quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum: itaque crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. Nec præoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quidquam habebitis: qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis: ego in concione ero; & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum togâ signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro; & cavete quisquam supersit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit.* 2 *Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ce-*

U.c.538. a.C.214. *Pinarii Ennæ præfecti oratio ad milites.*

1 *Hæc occulta in fraude cautio est*] Hæc est cautio in occulta fraude, seu, hæc est cautio adversùs occultam fraudem idonea ac sufficiens, quâ usi hucusque sumus. Cui fraudi quoniam parum succedere Ennenses vident...

2 *Vos, Ceres mater ac Proserpina*] De religione Cereris Ennensis vide Cic. IV. in Verr. n. 106. & seq.

U.c.538. a.C.214. *teri superi infernique dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset: inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit.*

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & antè spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, quum Consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; & primò sensim, ac plures reddere claves, dein jam unâ voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultrà vim ultimam dilaturi; tum præfectus togâ signum ut convenerat, dedit; militesque intenti dudum ac parati, alii supernè in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses caveâ inclusi, coacervanturque, non cæde solùm, sed etiam fugâ, quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet; nihilò remissiore militum irâ, quòd turbam inermem cædebant, quàm si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, 1 aut

Cæduntur Ennenses.

1 *Aut malo, aut necessario facinore*] Aut malo facinore, aut eo quod necessitas colore aliquo defendat, ac proinde pro malo damnari vetet.

malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, propè uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infandâ rebantur non hominum tantùm, sed etiam deorum sedem violatam esse, tum verò qui etiam antè dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit; quum acciti a proditoribus nequidquam ad Ennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit; inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus: ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit ædificavitque. 2 Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta. U.c.538. a.C.214.

XL. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod jam antè suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad 1 M. Valerium prætorem venerunt, 2 præsidentem classi Brun- *Bellum cum Philippo.*

2 *Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta*] Suspicamur hîc Livium duorum annorum res gestas in unum miscuisse. Rationes hujus nostræ conjecturæ afferimus in majore nostra editione ad hunc locum.

1 *M. Valerium prætorem*] Id est, proprætorem, ut dicitur suprà c. 20. Præturam gesserat anno superiore. Vid. XXIII. 24.

2 *Præsidentem classi Brundisio*] Cum classe præsidentem Brundisio: ita ut *classi*

U.c.538. a.C.214. disio Calabriæque circà littoribus, nuntiantes, Philippum primùm Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse; eamque urbem, sitam in plano, neque mœnibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis 3 terrâ aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quòd imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præsidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, &, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit; urbemque eam levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magnò certamine recepit. Legati eò ab Apollonia venerunt, nuntiantes in obsidione sese, quòd deficere ab Romanis nollent, esse; neque sustinere ultrà vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ vellent pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto sociûm Q. Nævio Crista, viro impigro & perito militiæ. Is expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minimè ab regiis obsessam duxit, & nocte, ita ut nemo

Oricum à Philippo captum.

Apollonia obsessa à Philippo.

accipiatur in auferendi casu, quemadmodum apud Virgilium, Æn. VIII. 11. *Advectum Æneam classi.*

3 *Terrâ, aut maritimis viribus*] Hæc procul dubio vitiosa sunt. Gronovius è Mss. qui tamen hìc corruptissimi sunt suspicatur: *Hostemque haud dubium Romanis Macedonem Epiri maritimis urbibus arceret, quæ...*

hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque, & urbis vires inspiceret: ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, priùs mille hominum vallum intrasse, quàm quisquam sentiret; ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes: inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut 4 non modò alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, propè seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit: eódem & alia turba effusa est. Paulò minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa: plus tamen hominum aliquantò captum, quàm cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna veniisset, Apolloniam devexere: cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terrâ Macedoniam petiit, magna ex

U.c.538. a.C.214.

Castra Macedonum invadunt Romani.

Philippi fuga.

4 *Non modò*] Non modò non *ne . . . quidem*, verùm non. Hic suppressum est τὸ *sed etiam* : quod notan- *non*, licet mox sequatur, dum.

U.c.538. a.C.214. parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

Res in Hispania gestæ.

XLI. Eodem anno in Hispania variè res gestæ : nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt; defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primò ad Castrum Altum (locus est insignis 1 cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant antè frumentum : tamen, quia omnia circà hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communivere. Eò Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit; contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circà visenda, haud fefellit hostes; oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset : ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgim oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat; videbanturque inopiâ eum locum maximè expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus,

Cæde magni Amilcaris] Annibalis fuit. De ejus mor-
Ejus nimirum, qui pater te vid. lib. XXI. 2.

2 inter bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus; & postero die eruptione æquè felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus mille capti, cum sex & triginta militaribus signis: ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit. U.c.538. a.C.214.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota; & Romani eò confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregiéque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quòd Cn. Scipionis femur tragulâ confixum erat; pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interveniisset, castra eo die Punica capi potuerint: jam non milites solùm, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, propè tria capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere; &, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticulâ in aciem illatus conflixit; nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quàm antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, 1 Magone *Ter vi- ctores Romani.*

2 *Inter bina castra*] Nimirum Carthaginienses binis castris circumsidebant urbem. Per spatium inter bina illa castra interjectum ingressus est urbem Scipio.

1 *Magone... fratre misso*] Lege, *à fratre*, nempe ab Asdrubale, Amilcaris filio, fratre Annibalis & Magonis.

U.c.538. a.C.214. ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus priùs, eodemque eventu pugnavere: plus octo millia hominum cæsa: haud multò minus quàm mille captum; & signa militaria quinquaginta octo. Et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armillæque, magnus numerus: duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prælio ceciderunt: octo elephanti capti, tres occisi. Quum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, 2 Saguntum oppidum, quæ causa belli esset, 3 octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus gesta.

Saguntum receptum à Rom.

Censoribus dies dicta ad populum.

XLIII. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est: quæstorem eum proximo anno, adempto equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conju-

2 *Saguntum oppidum, quæ causa belli esset*] Hic restituimus Livio amatam loquendi figuram, ut relativum inter duo nomina positum ad posterius referatur. Vulgò *quòd*.

3 *Octavum jam annum*] Imo quintum, si Livius secum ipse consentiat. Hic enim quintus Punici belli annus agitur. Anno autem hujus belli primo captum esse Saguntum contendit Livius, l. XXI. c. 15.

rationem deferendæ Italiæ ad Cannas factam: sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, 1 dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. 2 M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule: creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo, anno primùm factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. U.c.538. a.C.214.

XLIV. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt, senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, & de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt: itáque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Annibale consulibus mandatum, & exercituum unus, quem ipse Sempronius haberat, alter, quem Fabius consul: 1 eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandatâ, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legioni- U.c.539. a.C.213. Q. Fabio, Ti. Sempronio II. Coss. *Provinciarum divisio.*

1 *Dimissique fuerant*] Melius videretur *fuerunt*.

2 *M. Atilius magistratu se abdicavit*] In censoris demortui locum, alium subrogari fas non erat. Vid. suprà l. V. c. 31. & l. IX. c. 34.

1 *Eæ binæ erant legiones*] Hi duo exercitus erant singuli duarum legionum.

U.c.539. a.C.213. bus, evenerunt; ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a Manio Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset; Lentulo prætori provincia vetus; T. Otacilio classis: exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione & classe, quam haberet; Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia; C. Terentio legio una, cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversùs multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nuntiata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris: navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; & in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse; & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit: quum obviàm filius progrederetur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti anteirent; 1 præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul 2 animadvertere 3 proximum lictoin lineam.

Prodigia.

Fabius pater à filio descendere equo jussus.

1 *Præter undecim fasces*] Hinc apparet, quod & aliunde constat, lictores ire solitos ante magistratum, non gregatim, non binos ternosve, sed singulos, &

2. *Animadvertere*] Verbum proprium de lictoris officio. Videntur hoc verbo comprehendisse quidquid honoris lictor venienti ma-

rem jussit, & is, ut descenderet ex equo, in- U.c.539.
clamavit; tum demum desiliens, *Experiri* (in- a.C.213.
quit) *volui*, *fili*, *satin' scires consulem te esse*.

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus *Altinius Arpinus venit ad Cos.*
clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *Pro transfuga verberandus necandusque* videri, 1 *ancipitis animi communis hostis; qui post Cannensem cladem tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalem* 2 *discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; quumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim;* 3 *qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius*, 4 *vanus hostis; ad* 5 *Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *Temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere*, aiebat:

gistratui exhibendum curaret, ut assurgere, viâ decedere, equo aut curru descendere.

3 *Proximum lictorem*] *Proximus* lictor is erat, qui proximè aberat à magistratu. *Primus*, is qui anteibat, & quasi ducebat agmen.

1 *Ancipitis animi communis hostis*] Communis hostis & Romanorum & Pœnorum, cujus animus inter utrosque anceps fluctuaret.

2 *Discessisset*] Lege, *desciscet*.

3 *Qui aliunde stet semper, aliunde sentiat*] Qui semper alii faveat, quàm cujus in partibus stet ejus corpus. Nempe ille, dum numerabatur in sociis Romanorum, faverat Pœnis; nunc quum habetur socius Pœnorum, favet Romanis.

4 *Vanus hostis*] Levis, inconstans hostis, & facilè transiturus in ejus partes, cujus se hostem ferat.

5 *Faleriorum Pyrrhive proditorem*] Falisci um ludimagistrum, de quo vid. suprà l. V. c. 27. Niciam, vel Timocharem Pyrrhi medicum, de quo vid. Cic. l. III. de Off. n. 86.

U.c.539. a.C.213. *qui, quum illud potiùs agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent; documentum autem dicant statui oportere, si quis respiscat, & antiquam societatem respiciat. Quòd si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam: neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, liberâ custodiâ haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrùm defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est: catenisque ligatus, traditur & ipse & comites; & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur; nocte clausum asservabant. Arpis domi primùm desiderari quærique est cœptus: dein fama per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit; metuque rerum novarum exemplo nuntii ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique: ceterum, ut iræ magis, quàm avaritiæ, datum crederent homines, 6 crudelitati quoque gravitatem addidit; conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione prius habitâ, primùm de fuga Altinii, dein quantum au-

Conjux ejus & liberi combusti ab Annibale.

6 *Crudelitati quoque gravitatem*] Haud sanè satis intelligitur, quid sit *gravitatem addere crudelitati.* Possis legere *crudelitatem quoque rapacitati addidit.*

ri argentique domi relictum esset, satis cogni- U.c.539.
tis omnibus, vivos combussit. a.C.213.

XLVI. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primùm instítit oppugnare: ubi quum a quingentis ferè passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, quà maximè neglectam custodiam vidit, eâ potissimùm aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit; eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, viâ infrequenti per desertam partem urbis: ad eam portam, scalis priùs transgressos murum, pergere, & ex interiore parte vi claustra refringere jubet, & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; & quod impedimentum agentibus fore videbatur id maximè ad fallendum adjuvit: imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coëgit; sonituque primò largioris procellæ strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulò ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. *Arpos recipit Fabius.*

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinquâ luce. Præsidium in urbe erat Annibalis, quinque

U.c.539. a.C.213. millia ferme armatorum; & ipsi Arpini tria millia hominum armabant: eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primò in tenebris angustisque viis est; quum Romani non vias tantùm, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti supernè ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversùs veteres socios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis 1 purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Pœno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui: postremò prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque datâ inter signa aciesque, Arpini repentè pro Romanis adversùs Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulò minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quàm ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus, portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa; operâque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi

Campani equites 112. ad castra Rom. veniunt.

1 *Purgantibus*] Hanc excusationem afferentibus, nempe se ignaros omnium venumdatos esse Pœno à principibus civitatis suæ.

ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt: stationi militum, qui essent, dixerunt: colloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi quæ postularent audivit (nihil autem aliud petebant, quàm ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum: amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum 3 Æquimælio Jugarioque vico: in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit. U.c.539. a.C.213. *Romæ incendium.*

XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subitò Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent, & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnisuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit; collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quàm multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam or- *Res in Hispania gestæ.* *Legati ad Syphacem missi à Scipionibus.*

3 *Æquimælio*] Vid. l. IV. c. 16.

U.c.539. a.C.213. dinatæ disciplinæ, 1 animum advertit. 2 Tum primum ut pro bonis ac fidelibus sociis face-

Unus apud eum remanet militiæ magister.

rent, oravit, *Ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud se magister rei militaris remaneret: rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantùm habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte; cui si æquari robore virium velit, & sibi pedites comparando esse. Et ad id multitudine hominum regnum abundare; sed armandi, ornandique, & instruendi eos artem ignorare: omnia, velut fortè congregata turbâ, 3 vasta ac temeraria esse.* Facturos se in præsentia, quod vellet, legati responderunt fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis: iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatos

1 *Animum advertit*] Sic sæpe antiqui, quod postea per elisionem frequentiùs pronunciatum est *animad vertit*. Cic. ad Fam. l. IX. ep. 9. *Quid aut ille sperare possit aut tu, animum adverte pro tua prudentia.*

2 *Tum primum, ut pro bonis*] Hic videtur inserenda ante *primum* vocula *hoc*, vel *id*, ex qua pendeant hæc verba, *ut duo legationem referrent. Tum oravit, ho* seu *id primum ut pro boni ac fidelibus sociis facerent* hoc ut primum sibi fidæ sc cietatis munus & officiur præstarent, nempe *ut du legationem referrent ad im peratores suos, unus...* Si infrà l. XXXV. c. 46. *I primum eos pro amicis factu ros, si insulâ excedant.*

3 *Vasta*] Incondita, in composita.

ue proximè morem Romanum, instruendo & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit; & operi aliisque 4 justis militaribus ta assuefecit, ut brevi rex non equiti magis ideret, quàm pediti; collatisque æquo campo ignis, justo prœlio Carthaginiensem hostem uperaret. Romanis quoque in Hispania legatoum regis adventus magno emolumento fuit: namque ad famam eorum transitiones crebræ b Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiæ (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt. U.c.539. a.C.213.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem & decem annos natum, ceterum juvenem eâ indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quàm accepisset, facturum. Legati, *Quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversùs reges populosque Africæ esset*, docent, *melius fore Galæ quoque, Carthaginiensibus jungi quamprimum: antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant, opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facilè persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret; qui, Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversùs Gades colunt) refugit; affluentibusque ad famam

Carthagin. cum Gala fœdus faciunt.

Masinissa Galæ F. Syphacem vincit.

4 *Justis militaribus*] Muniis militaribus. Sic dicuntur *justa funebria*. *Justa* sunt quodvis pensum, officium, munus. Sic l. IX. suprà, c. 8. *quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt.*

U.c.539 ejus undique barbaris, ingentes brevi copias
A.C. 213. armavit: cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit; isque ibi cum Syphace ingenti gloriâ per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quòd Celtiberûm juventutem eâdem mercede, quâ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt; & nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modò ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quòd 1 mercenarium militem in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Celtiberi primi mercede militant apud Rom.

1 *Mercenarium militem in castris neminem antè*] Gallos transfugas primo Punico bello à Romanis in commilitium adscitos esse referunt Polybius & Zonaras. Quod si ita est, non primi Celtiberi in Romanis castris mercede militarunt.

EPITOME
LIBRI XXV LIVIANI.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus adversùs Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor malè adversùs Annibalem pugnavit; in quo prœlio hominum sexdecim millia ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit: in eo tumultu urbis captæ Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, propè cum totis exercitibus cæsi 1 anno octavo, quàm in Hispaniam iverant; amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute & industriâ, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsi, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta. 2 Dux Marcius appellatus est.

1 *Anno octavo*] Imo *septimo*, si Cn. Scipionem respicias; *sexto*, si Publium.

2 *Dux Marcius appellatus est*] Marcius dux electus fuerat à reliquiis exercituum, antequam confligeretur cum Pœnis, memorante Livio, hujus libri c. 37. Post victoriam eum ducem hono-

LIBER XXV.

U.c.539 a.C.213 *Annibal ad Tarentum.*

I. DUM hæc in Africa atque in Hiſpania geruntur, Annibal in agro Tarentino æſtatem conſumpſit, ſpe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ: & ipſorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui 1 anno priore ad Pœnos deſciverant, Conſentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediiſſent, ni T. Pomponius Veientanus præfectus ſociûm, proſperis aliquot populationibus in agro Bruttio juſti ducis ſpeciem nactus, tumultuario exercitu coacto; cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi vis hominum, ſed inconditæ turbæ agreſtium ſervorumque, cæſa aut capta eſt; minimumque jacturæ fuit, quòd præfectus inter ceteros eſt captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & antè publicanus, omnibus malis artibus & reipublicæ & 2 ſocietatibus infidus damnoſuſque. Sempronius conſul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit; & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quò diutius trahebatur bellum, & variabant ſecundæ adverſæque res non fortunam magis, quàm animos hominum; tanta religio, & ea magna ex parte externa, civita-

Superſtitiones Romæ exortæ.

ris causâ appellatum eſſe nuſquam ſcribit Livius. Itaque non ſatis conſtat, quid velit hoc loco auctor epitomes.

1 *Anno priore*] Duobus antè annis, aut etiam amplius. Vid. ſuprà l. XXIV. c. 1. & l. XXIII. c. 30. Sed hæc minuta negligit ferè Livius.

2 *Societatibus*] Publicanorum.

tem

tem inceſſit, ut aut homines, aut dii repentè alii viderentur facti : nec jam in ſecreto modò atque intra parietes abolebantur Romani ritus ; ſed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec ſacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes ; quorum numerum auxit ruſtica plebs, ex incultis diutino bello infeſtiſque agris egeſtate & metu in urbem compulſa, & quæſtus ex alieno errore facilis, quem velut ex conceſſæ artis uſu exercebant. Primò ſecretæ bonorum indignationes exaudiebantur : deinde 3 ad Patres etiam & ad publicam querimoniam exceſſit res. Incuſati graviter ab ſenatu ædiles 4 triumvirique capitales, quòd non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus ſacrorum conati eſſent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam eſſe id malum apparuit, quàm ut minores per magiſtratus ſedaretur, M. Atilio prætori urbis negotium ab ſenatu datum eſt, ut his religionibus populum libe- U.c.539. a.C.213.

3 Ad Patres . . . & ad publicam querimoniam, exceſſit res] Eò exceſſit res, ut jam Patres in eam inquirere ſe debere exiſtimarent, quererenturque de ea tanquam ad rempublicam pertinente. Hæc querimonia vocatur *publica*, tum quia non jam à privatis, ſed à toto ſenatu proficiſcebatur ; tum quia ad reipublicæ decus tranquillitatemque ſpectabat. Confer locum planè geminum, l. IV. c. 30.

4 Triumviri.. capitales] Hi magiſtratus erant ſuffragiis populi creati, qui de maleficiis & ſceleribus cognoſcerent. Multum de eorum poteſtate detractum eſt, conſtitutis circa annum urbis conditæ 608. quæſtionibus perpetuis. Tum enim de viliſſimis ferè hominibus, furibus ſerviſque, judicavere ad columnam Mæniam, de qua frequens occurrit apud ſcriptores mentio. Iidem carceri præerant, & ſupplicia de noxiis ſumenda curabant.

U.c.539. a.C.213. raret. Is & in concione senatusconsultum recitavit, & edixit, *Ut, quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

Coërcitæ a senatu.

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, & C. Papirius C. F. Maso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt: augur creatus L. Quintius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus: sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causâ Dictatorem dixit C. Claudium Centhonem: ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui pòst Africano fuit cognomen: huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, 1 quòd nondum ad petendum

Sacerdotes mortui & suffecti.

Dictator comitiorum causâ.

P. Cornelius Scipio ædilis.

1 *Quòd nondum ad petendum legitima ætas esset*] Nondum quidem leges Annales latæ erant. Sed nimirum jam tum sancitum fuerat, ne quis ullum urbanum magistratum caperet, antequam dena stipendia eme

legitima ætas esset; *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repentè incepto desiterint. Ædilitia largitio hæc fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnificè facti, & diem unum instaurati, & 2 congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati; & 3 Jovis epulum fuit ludorum causâ. U.c.539. a.C.213.

III. Q. Fulvius Flaccus tertiùm, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum antè sors fuerat; Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentino fuissent, legiones essent: 1 U.c.540. a.C.212. Q. Fulvio III. Ap. Claudio Coss. *Provinciæ & exercitus divisi.*

ita haberet. Porro decimo-septimo demum ætatis anno militiæ nomen dabant Romani. Itaque nullum potest magistratum urbanum gerere ante annum ætatis quinquagesimum-septimum. At Scipio tertio abhinc anno quatuor & viginti tantùm annos natus esse dicetur, XXVI. c. 18.

2 *Congii olei*] Quinæ libræ olei Parisienses cum unciis ferè 14.

3 *Jovis epulum*] Epulum Jovi in Capitolio instructum & apparatum, quo scilicet sacerdotes vescerentur.

1 *Supplementum in eas ipsi scriberent sibi*] *Ipsi* intelligendi sunt prætores modò appellati: quorum in legiones supplementum, non consules, ut mos erat, sed *ipsi* prætores scribere jubentur.

U.c.540. a.C.212. supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Gallia cum suis exercitibus prorogatæ; item P. Lentulo, quà vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, & quà Hieronis regnum fuisset; T. Otacilio classis; Græcia M. Valerio; Sardinia Q. Mucio Scævolæ; Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno propè motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiâque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falsa naufragia, & ea ipsa quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassasque naves paucis & parvi pretii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, 2 multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata; quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cer-

23. Legionibus bellum gestum.

Postumii publicani fraus.

2 *Multiplices*] Multo ampliores, & majoris pretii rerum.

nerent; 3 ducentûm millium æris multam M. Postumio dixerunt: 4 cui certandæ quum dies adveniſſet, conciliumque tam frequens plebis adeſſet, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; peroratâ causâ, ſpes una videbatur eſſe, ſi C. Servilius Caſca tribunus plebis, qui propinquus cognatuſque Poſtumio erat, priuſquam ad ſuffragium tribus vocarentur, interceſſiſſet. Teſtibus datis, tribuni populum ſummoverunt; ſitellaque allata eſt, 5 ut ſortirentur, ubi Latini ſuffragium ferrent. Interim publicani Caſcæ inſtare, 6 ut concilio diem eximeret; populus reclamare: & fortè 7 in cornu primus ſedebat Caſca, cui ſimul metus pudorque animum verſabat. Quum in eo parum præ- U.c.540. a.C.212. *Multam ei dicunt duo tr. pl.* *Publicanorum audacia.*

3 *Ducentûm millium æris*] Si intelligamus æs grave, ut fieri debere credimus, ducenta millia æris æſtimanda ſunt marcis argenti Pariſ. 312. cum unciis 4.

4 *Cui certandæ*] Tum multa certabatur, quum diſceptabatur ad populum, jurene an injuriâ multa dicta eſſet à magiſtratu. Magiſtratus enim multare non poterat quemquam, ſed multam pronunciare, quam deinde populus vel juberet, vel remitteret.

5 *Ut ſortirentur, ubi Latini*] Locus eſt corruptus. Nulli niſi cives Romani ferebant ſuffragium in comitiis. Nullus civis Romanus non ad unam è quinque & triginta tribubus pertinebat. Itaque qui Latini cives Romani erant, quum ſuam haberent certam tribum, nihil opus erat ſortiri, qua in tribu ſuffragium laturi eſſent. Hinc rectè videtur Gronovius emendare, *ut ſortirentur tribus*, nempe, quæ eſſet prærogativa, quænam tribus ſuffragium prima ferre deberet, *ac dein ſuffragium ferrent.*

6 *Ut concilio diem eximeret*] Ut hunc diem concilio, ſive comitiis impendi vetaret, nempe intercedendo. *Diem* quoque ſæpe aliquis dicendo *eximebat*, ſive *tollebat*, (utroque enim verbo utebantur) ſi perpetuâ oratione diem conſumeret.

7 *In cornu*] In extremo & maximè prominente Roſtrorum angulo.

U.c.540. a.C.212. fidii esset, turbandæ rei causâ 8 publicani per vacuum in summoto locum cuneo irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos esse, & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audaciâ publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium* 1 *populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quòd cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint, & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam

8 *Publicani per vacuum*] Publicani conglobati & cuneo facto irruperunt per locum, in ea parte unde populus summotus erat, vacuum. Tribuni populum summoverant, ut suprà memoratum est. Itaque aliquid erat vacui intervalli tribunos inter & plebem. Eò publicani irruperunt.

1 *Populo Romano*] Est aliqua emphasis in nomine populi Romani hîc expresso. Sic paulo infrà, *contra populum Romanum aciem instruxisse.*

contra rempublicam & pernicioso exemplo factam, senatus decrevisset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissâ multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt; ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit, *Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, 2 videri eum in exsilio esse, bonaque ejus venire, 3 ipsi aquâ & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primò non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. U.c.540. a.C.212. *Rei capitalis dies Postumio dicitur à tr. pl.* *In exsilium ipse & alii aliquot abeunt.*

V. 1 Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. 2 Ea comitia novus pontifex

2 *Videri*] Hæc erat apud Romanos formula ferendæ in reum sententiæ. Cic. l. V. in Verr. n. 14. *Fecisse videri pronunciavit.*

3 *Ipsi aquâ & igni... interdici*] Nullâ lege apud Romanos maleficium exsilio multabatur. Vid. Cic. pro A. Cæcina, n. 100. At mos erat aquâ & igni interdicere fontibus, ut earum rerum usu interdicto, sine quibus vita hominum constare non potest, damnati exsulare cogerentur. Quibus igitur aquâ & igni interdictum erat, ii exsules erant, & civitatem amittebant.

1 *Comitia... pontifici maximo creando*] L. Lentulus duobus sacerdotiis præditus fuerat, pontificatu, & pontificatu maximo. In ejus mortui locum Cethegus pontifex factus fuerat: hîc pontifex maximus ipsi sufficitur.

2 *Ea comitia novus pontifex*] Grævius horum Livii verborum hunc esse sensum putat, ut Cethegus collegii pontificum nomine petierit, ut comitia haberentur. Ete-

U.c.540. a.C.212. M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt; Q. Fulvius Flaccus consul, qui & antè bis consul & censor fuerat; & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censurâ insignis; & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat: hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos & viginti, nemo, præter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quòd inopia juniorum non facilè in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *Abstinere eos incepto* vetuit, & 3 *triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros qui ultra 4 quinquagesimum lapidem in pagis, 5 forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent; & si qui roboris satis ad ferenda arma habere videnim, inquit, nusquam alibi, quàm hîc, legitur à pontifice habita fuisse comitia pontifici maximo creando, quum tot in aliis locis commemoretur comitia illa habuisse consules. Doctissimo viro eatenus assentiendum putamus, ut hæc comitia a consulibus, si quis verè ac propriè loquatur, habita fuisse judicemus. Sed verba Livii aliquid amplius postulant, quàm id quod eis ille tribuit. Fortasse in illis comitiis quæ pontifici maximo creando habebantur, fuit aliquod pontificum munus, aliquid ab ipsis peragendum; ut, etiam si minùs propriè, aliquo tamen modo comitia illa habuisse dici possent.

P. Licinius Pont. Max. ante ædilitatem.

Delectuum difficultas.

[3 *Triumviros binos*] Duplex collegium triumvirorum.

4 *Quinquagesimum lapidem*] Quinquagesimum ab urbe milliarium.

5 *Forisque, & conciliabulis*] *Fora* sunt oppidula, in quibus conventus negotiandi & nundinandi causâ habebantur, ubi etiam jus dicebatur. In *conciliabulis* quoque jus dicebatur; at ea tamen *foris* inferiora erant.

rentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini, conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. U.c.540. a.C.212.

VI. Eodem tempore ex Sicilia litteræ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut antè dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi permissu Lentuli, primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi factâ, *Consulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primùm de nobis, etsi non iniquum, certè triste senatusconsultum factum est, nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversùs Siculos simul Pœnosque mitti, & sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse; sicut patrum memoriâ,* 1 *qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversùs Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres Conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules & universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor; quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare.*

Legati Cannensis exercitus ad Marcellum.

Eorum oratio.

1 *Qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant*] Vid. supra XXII. 59.

U.c.540. a.C.212. *Si non deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo 2 seritur, sed culpâ periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil umquam dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quòd non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis faciliè, Patres Conscripti, in hæc vilia capita sævi? & consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam propè omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, reciperaretur; & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eumdem illum hostem sub jugum miserint, qui hac suâ ignominiâ lætatus fuerat. Cannensem verò quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo supersit, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captivis redemtio*

2 *Seritur*] Connectitur, catenam quamdam efficiens à principiis rerum causisque ad exitus pertinentem. Verbum *sero* duplex est; unum, à quo fluunt *sevi*, *satum*, quod nihil huc pertinet: alterum quod flectitur per *serui*, *sertum*, & idem ferè est, quod *jungo*, *necto*. Ab hoc posteriore pendet hoc loco τὸ *seritur*.

negabatur, nos vulgò homines laudabant, quòd U.c.540.
reipublicæ nos reservassemus; quòd ad consulem a.C.212.
Venusiam redissemus, & speciem justi exercitûs feciſſemus. Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud patres noſtros fuerant captivi: 3 *quippe illis arma tantùm atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus; quæ tamen, semel navatâ reipublicæ operâ, & uno felici prælio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quòd commisimus ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus supereſſet, nihil objici potest, non solùm a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus; ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modò experiri animum, & virtutem exercere liceat: laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terrâ marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus residēs ipsi ac segnes, tamquam nec manus, nec*

3 *Quippe illis arma tantùm*] Hîc designatur pœna iis captivis quos Pyrrhus reddiderat à senatu injuncta. *Decreverunt*, inquit Val. Max. l. II. c. 7. *ut.. qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.* Sic *arma* illis, & *ordo militandi* mutatus. *Locum in quo tenderent*, non mutatum in castris scribit Valerius, sed assignatum extra castra.

U.C.540. A.C.212. *arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus: congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terrâ, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? Asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat; quoniam quidquid posteâ vixinus, id omne destinatum ignominiæ est.*

Ad senatum rejiciuntur.

VII. Sub hæc dicta, ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit: senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ litteræ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt; consultusque de his litteris ita decrevit senatus: *Militibus qui ad Cannas Commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod e republica fideque sua duceret;* 1 *dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* Comitia deinde a prætore urbano de senatûs sententia plebisque scitu sunt habita; quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini; uni 2 sacris conqui-

Senatûs severitas.

1 *Dum ne quis eorum munere vacaret*] *Munus* Hîc est onus militare, quale est, lignum, fœnum, stramen, aquam in castra portare, &c. iis autem oneribus vacare quibusdam militibus virtutis ergo dabatur.

2 *Sacris conquirendis, donisque persignandis*] Conquirendis sacris, quæ fuerant in ædibus de quibus infrà, priore anno incendio absumptis. *Donis persignandis*, id est, recognoscendis & in tabulas publicas refe-

rendis, doniſque perſignandis; alteri reficien- U.c.540.
dis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra por- a.C.212.
tam Carmentalem, ſed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant. Tempeſtates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit: tacta de cœlo multa; duæ in Capitolio ædes, vallum in caſtris multis locis ſupra Sueſſulam, & duo vigiles examinati: murus turreſque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, ſed etiam decuſſæ. Reate ſaxum ingens viſum volitare: ſol rubere ſolito magis, ſanguineoque ſimilis. Horum prodigiorum causâ diem unum ſupplicatio fuit, & per aliquot dies conſules rebus divinis operam dederunt; & per eoſdem dies ſacrum novemdiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in ſpe Annibali & in ſuſpicione Romanis eſſet, cauſa fortè extrinſecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per ſpeciem legationis Romæ quum eſſet, vir inquieti animi, & minimè otium, quo tum diutino ſeneſcere videbatur, patientis, aditum ſibi ad obſides Tarentinos invenit. Cuſtodiebantur in atrio Libertatis minore curâ, quia nec ipſis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis ſollicitatos, corruptis ædituis duobus, quum primis tenebris cuſtodiâ eduxiſſet, ipſe comes occulti itineris factus profugit. Luce primâ vulgata per urbem fuga eſt; miſſique, qui ſequerentur, ab Tarracina comprehenſos omnes retraxerunt: deducti in comitio, virgiſque, approbante populo, cæſi, de ſaxo dejiciuntur. *Obſides Tarentini ni Româ fugiunt.*

VIII. Hujus atrocitas pœnæ 1 duarum nobi-

rendis donis, quæ eorumdem templorum forent.

civitatum] Tarentinorum, de quorum defectione ſtatim

1 *Duarum... Græcarum*

U.c.540. A.C. 212. lissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, quum publicè, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœdè interemptos aut propinquitate, aut amicitiâ contingebat. Ex iis tredecim ferè nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philemenus erant. Hi, priusquam aliquid moverent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi urbem egressi, ad eum proficiscuntur: & quum haud procul castris abessent, ceteri silvâ prope viam sese occuluerunt; Nico & Philemenus, progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Annibalem deducti sunt. Qui quum & causas consilii sui, &, quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, 2 prædandi causâ se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere: tutò ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est; minúsque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Annibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc verò Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere (& erat venandi studio

Tarentum Annibali proditum.

agetur: Thurinorum, de quibus infrà, c. 15.

2 *Prædandi causâ se urbe egressos*] Suprà dicuntur hi juvenes *nocte per speciem venandi egressi*. Infrà de venatione iterum sermo est. Itaque intelligendum est eos significasse portarum custodibus se in utrumque paratos exire, ut & venarentur, &, si daretur occasio, ex hoste prædas agerent.

insignis) caneſque & alius apparatus ſequeba- U.c.540.
tur; captumque ferme aliquid, aut ab hoſte a.C.212.
ex præparato ablatum reportando, donabat, aut præfecto, aut cuſtodibus portarum: nocte maximè commeare, propter metum hoſtium, credebant. Ubi jam eò conſuetudinis adducta res eſt, ut, quocumque noctis tempore ſibilo dediſſet ſignum, porta aperiretur; tempus agendæ rei Annibali viſum eſt. Tridui viam aberat: ubi, quò minùs mirum eſſet, uno eodemque loco ſtativa eum tamdiu habere, ægrum ſimulabat. Romanis quoque, qui in præſidio Tarenti erant, ſuſpecta eſſe jam ſegnis mora ejus deſierat.

IX. Ceterum poſtquam Tarentum ire conſtituit, decem millibus peditum atque equitum, quos 1 in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptiſſimos eſſe ratus eſt, electis, quartâ vigiliâ noctis ſigna movit; præmiſſiſque octoginta ferè Numidis equitibus præcepit, ut diſcurrerent circa vias, perluſtrarentque omnia oculis, ne quis agreſtium procul ſpectator agminis falleret; prægreſſos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quàm exercitûs, accolis ſpecies eſſet: ipſe, raptim agmine acto, quindecim ferme millium ſpatio caſtra ab Tarento poſuit: &, ne ibi quidem 2 nuntiato, quò pergerent, tantùm convocatos milites monuit, viâ omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur; & imprimis intenti ad imperia accipienda eſſent; neu quid niſi ducum juſſu facerent: ſe in tempore editurum, quæ vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama

1 *In expeditione*] Magis placeret, *in expeditionem.. aptiſſimos.*

2 *Nunciato quo pergerent*] Melius *Annuntiato*, vel *pronuntiato quò pergerent.*

U.c.540. a.C.212. pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque latè agrestibus injeciſſe. Ad quem nuntium nihil ultrà motus præfectus Romanus, quàm ut partem equitum poſtero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hoſtem: in cetera adeo nihil ob id intenta cura eſt, ut contrà pro argumento fuerit illa procurſatio Numidarum, Annibalem exercitumque caſtris non moviſſe. Annibal 3 concubiâ nocte movit: dux Philemenus erat, cum ſolito captæ venationis onere: ceteri proditores ea, quæ compoſita erant, exſpectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portulâ aſſuetâ venationem inferens, armatos induceret; parte aliâ portam Temenida adiret Annibal. 4 Ea mediterraneâ regione Orientem ſpectabat: aliquantum intra mœnia includuntur. Quum portæ appropinquaret, editus ex compoſito ignis ab Annibale eſt, refulſitque; idem redditum ab Nicone ſignum: exſtinctæ deinde utrimque flammæ ſunt. Annibal ſilentio ducebat ad portam. Nico ex improviſo adortus ſopitos vigiles in cubilibus ſuis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites ſubſiſtere jubet; ut, quò res poſtulet, occurrere libero campo poſſent. Et Philemenus portulæ parte aliâ, quâ commeare aſſuerat, appropinquabat: nota vox

Tarentum ingreditur Annibal.

3 *Concubiâ nocte*] *Concubium*, ſive *concubia nox*, eſt illud noctis tempus, quum primùm omnes ferè cubile ac ſomnus habet.

4 *Ea mediterraneâ... aliquantum*] Locus corruptus. Polybius auctor eſt, ad eam portam de qua hîc agitur, intra mœnia fuiſſe ſepulcra Tarentinorum, ad quæ Nico ſedere debebat Annibalem expectans. De iis ſepulcris hîc mentionem feciſſe Livium, admodum probabile eſt. Poſſis legere: *Ea mediterraneâ regione Orientem ſpectat, ad buſta quæ intra mœnia includuntur.*

ejus & familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur: inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautiùs miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit: ingressi deinde triginta ferè armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam; & agmen sub signis confestim irrupit: inde cum silentio in forum ducti, Annibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisis partes, per urbem dimitit 5 Tarentinos, & itinera quàm maximè frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci: sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse juberent. U.c.540. a.C.212.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet; sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. 1 Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scaphâ, in arcem circumvehitur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat: nam & Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum præparata; & inscienter a Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Græci Ro-

5 *Tarentinos*] Intellige quosdam ex conjuratis, ut disertis verbis docet Polybius.

1 *Præfectus primo excitatus tumultu*] Polybius narrat eum hesterno gravatum mero tum maximè crapulam edormisse.

U.c.540. manos passim cæde stratos cernentes, ab An-
a.C.212. nibale captam urbem senserunt. Postquam lu-
Romani certior erat, & Romani, qui cædibus super-
in arcem fuerant, in arcem confugerant, conticescebat-
confugiunt. que paulatim tumultus, tum Annibal Tarentinos sine armis convocari jubet. Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem Romanos, ad omnem adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Annibal, benignè allocutus Tarentinos, testatusque, quæ præstitisse civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, & foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani (2 vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissâ, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est; & fuit prædæ aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit; quam quum & a mari, quo in peninsula modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossâ ingenti septam videret, eóque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut seipsum, curâ tuendi Tarentinos, a majoribus rebus moraretur aut in relictos sine valido præsidio Tarentino impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit, non sine illa etiam spe, cum prohiben

2 *Vacuas autem tenebant domos*] *Vacuas domos*, id est, proprias, in quibus soli habitarent, non permisti cum Tarentinis civibus.

tibus opus Romanis manum posse conseri; &, U.c.540.
si ferociùs procucurrissent, magna cæde ita at- a.C.212.
tenuari præsidii vires, ut facilè per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefactâ repentè portâ, in munientes impetum fecerunt Romani; pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu creseeret audacia, pluresque & longiùs pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat; nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur: plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quàm in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur; modicoque pòst intervallo murum etiam eâdem regione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se adversùs Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, simul ut in faciendo muro adjuvaret: ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantùm opinione ejus celeriùs creverat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. 1 Et est *Annibal*
non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco pla- *arcem op-*
no posita, & ab urbe muro tantùm ac fossâ *pugnat.*
divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum a Metapon- o præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt; isque finis

1 *Et est non altitudine, ut cetera, tuta*] Placeret magis, *ut cetera*, nempe arces, quæ ferè in locis editis & urbi imminentibus muniuntur.

U.c.540. Annibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Re-
a.C.212. liqua erat in obsidione spes, nec ea satis effi-
cax, quia arcem tenentes, quæ in peninsul
posita imminet faucibus portûs, mare liberun
habebant; urbs contrà excluſa maritimis com
meatibus, propiúsque inopiam erant obsiden
tes, quàm obsessi. Annibal convocatis princi
pibus Tarentinorum, omnes præsentes diffi
cultates expoſuit: *Neque arcis tam munitæ ex
pugnandæ viam cernere, neque in obsidione quid
quam habere spei, donec mari potiantur hostes
Quòd si naves sint, quibus commeatus invel
prohibeant; extemplo aut abscessuros, aut dedi
turos se hostes.* Assentiebantur Tarentini; cete
rum ei, qui consilium afferret, opem quoqu
in eam rem afferendam esse, censebant. *Pu
nicas enim naves ex Sicilia accitas id posse fa
cere: suas, quæ sinu exiguo intus incluſæ essen
quum clauſtra portûs hostis haberet, ecquem a
modum inde in apertum mare evaſuras? Evaden
inquit Annibal. Multa quæ impedita natu
sunt, consilio expediuntur. Urbem in camp
sitam habetis: planæ & satis latæ viæ patent
omnes partes. 2 Viâ, quæ in portum per m
diam urbem ad mare transmiſſa est, plauſtr
tranſveham naves haud magnâ mole. Et ma
noſtrum erit, quo nunc hostes potiuntur, & illi
mari, hinc terrâ circumsidebimus arcem: imn
brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ip
hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem m
dò effectûs, sed ingentem etiam ducis adm

Plauſtris naves transfe-runtur in mare.

2 *Viâ, quæ in portum... ad mare transmiſſa est*] Lege *ex portu*. Id enim agebatur, ut naves Tarentinorum, quæ in portu erant, at eum egredi nequibant, quòd clauſtra portûs hostis haberet, ex
in apertum mare transmi
terentur. Et ita habet Pol
bius, ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τ
ἔξω θάλατταν.

ationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quò faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum; paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arem, & ante os ipsum portûs ancoras jacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit, egressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum, utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt: plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam. U.c.540. a.C.212.

XII. Romæ consules prætoresque usque ad diem quintum Kalendas Maias Latinæ tenuerunt: eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, & [1], quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus 1 venerant: is protinus novo prætori Sulæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, 2 alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc] ferme verba erat: 3 *Amnem Trojugena Cannam* *Marcius vates, & ejus duo carmina.*

1 *Venerant*] Libri, vel carmina Marcii vatis.

2 *Alterius post rem actam*] Alterius carminis post rem actam editi auctoritas, quam ratam fecerat & comprobarat eventus. *Cum rato eventu*, est, cum eventu congruente, vero.

3 *Amnem . . . Cannam*] Quis sit iste amnis Canna, parum liquet. Alii Aufidum ipsum esse volunt; alii aliquem ignobilem rivulum, qui Cannas præterfluat.

U.c.540 a.C.212. *Romane fuge : ne te alienigenæ cogant* 4 *in campo Diomedis conferere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum ; multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terra frugifera ; piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis* 5 *fuat esca caro tua : nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxtà atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eò tantùm obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed 6 perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem, Romani, si expellere vultis,* 7 *vomicamque, quæ gentium venit longè, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant : quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si rectè faxitis, gaudebitis semper,*

4 *In campo Diomedis*] *Diomedis campi*, memorante Festo, *in Apulia appellantur, qui ei in divisione regni, quam cum Dauno fecit, cesserant.* Hic designantur Cannenses campi.

5 *Fuat*] Antiquè, pro *sit. Tros Rutulusve fuat* apud Virgilium.

6 *Perplexius... scripturæ genere*] Nihil magnopere perplexum occurrit in sequenti carmine, quale à Livio editur. Si hæc Græco sermone à Marcio scripta fuerant, ut sanè ambo hæc carmina qualia hîc recitantur, videntur redolere Græcos versus in Latinum sermonem translatos, posfumus suspicari illam obscuritatem in eo positam fuisse, quòd hujus secundi carminis Græca verba aliquid intortum magis perplexumque haberent.

7 *Vomicamque, quæ gentium venit longè*] Vomicamque, quæ *vomica* gentium è longinquis regionibus venit. *Longè*, μακρόθεν, è longinquo.

ietque res vestra melior : nam is divus exstinguet U.c.549.
erduelles vestros, qui vestros campos pascunt a.C.212.
placidè. Ad id carmen explanandum diem
inum sumpserunt : postero die senatusconsul-
um factum est, ut decemviri libros, de ludis
Apollini reque divina faciunda, inspicerent.
Ea quum inspecta relataque ad senatum essent,
ensuerunt Patres : *Apollini ludos vovendos fa-*
iundosque : &, quando ludi facti essent, 8 *duo-*
decim millia æris prætori ad rem divinam, &
uas hostias majores dandas. Alterum senatus-
onsultum factum est, *Ut decemviri sacra Græ-*
o ritu facerent, 9 *hisque hostiis :* 10 *Apollini*
ove aurato & capris duabus albis auratis, La-
onæ bove feminâ auratâ. Ludos prætor in circo
naximo quum facturus esset, edixit, ut populus
er eos ludos stipem Apollini, quantam com-
nodum esset, conferret. Hæc est origo ludo- *Origo*
um Appollinarium ; victoriæ, non valetudinis *Apolli-*
rgo, ut plerique rentur, votorum factorum- *narium*
ue. Populus coronatus spectavit : matronæ *ludorum.*
pplicavere : vulgò apertis januis in propatu-
s epulati sunt, celeberque dies omni cæremo-
iarum genere fuit.

XIII. Quum Annibal circa Tarentum, con-
les ambo in Samnio essent, sed circumsessuri
Capuam viderentur ; quod malum diuturnæ *Capuæ*
bsidionis esse solet, jam famem Campani sen- *inopia.*
ebant, quia sementem facere prohibuerant
os Romani exercitus. Itaque legatos ad An-

8 *Duodecim millia æris*] est, marcas argenti notates 18. cum sex unciis.

9 *Hisque hostiis*] Quæ ox nominabuntur.

10 *Apollini bove aurato capris duabus*] Videtur excidisse hîc nomen Dianæ. Quid enim capræ ad Apollinem ? Et Dianam cum fratre jungi solenne erat. Bos auratus est bos cujus cornua aurata fuere.

U.c.540. a.C.212. nibalem miserunt, orantes, ut, priusquam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Annibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit: inde ex sociis circà populis, quò æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit, præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, quâ die in castris ad accipiendum frumentum præstò essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id, pro cetera socordia negligentiaque, a Campanis actum: paulò plus quadringenta vehicula missa, & pauca præterea jumenta: ob id castigatis ab Hannone; quòd ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodicta dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant; quum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitûs parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque

Hanno in Campaniam cum exercitu venit.

mermemque aliam turbam, adveniſſe: per tumultum ac trepidationem omnia agi, caſtrorumque formam, & militarem ordinem, immixtis agreſtibus iis ex terris, ſublatum. His ſatis compertis, conſul militibus edicit, ſigna tantùm armaque in proximam noctem expedirent: caſtra Punica oppugnanda eſſe. Quartâ vigiliâ profecti, ſarcinis omnibus impedimentiſque Beneventi relictis, paulò ante lucem quum ad caſtra perveniſſent, tantum pavoris injecerunt, ut, ſi in plano caſtra poſita eſſent, haud dubiè primo impetu capi potuerint: altitudo loci, & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, niſi arduo ac difficili adſcenſu, poterant. U.c.543. a.C.212.

XIV. Luce primâ prœlium ingens accenſum eſt; nec vallum modò tutantur Pœni, ſed, ut quibus locus æquior eſſet, deturbant nitentes per ardua hoſtes. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot ſimul partibus ad vallum ac foſſas perventum eſt, ſed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum conſul, *Abſiſtendum temerario incepto*, ait: *tutius ſibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein poſtero caſtris ſe hoſtium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi poſſet. Id quò facilius obtineatur, collegam quoque & exercitum ejus ſe accituram, totumque eò verſuros bellum.* Hæc conſilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum, aſpernantium tam ſegne imperium, disjecit. Proxima portæ hoſtium erat cohors Peligna; cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hoſtium trajecit. Exſecratus inde ſeque & cohortem, ſi ejus vexilli hoſtes potiti eſſent, princeps ipſe per foſſam vallumque in caſtra irrumpit. Jamque *Hannonis caſtra capiuntur à Romanis.*

U.c.540 a.C.212. intra vallum Peligni pugnabant, quum alterâ parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui ſociis captorum caſtrorum concederent decus, 1 T. Pedanius, princeps primus centurio, quum ſignifero ſignum ademiſſet, *Jam hoc ſignum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hoſtium erit. Sequantur, qui capi ſignum ab hoſte prohibituri ſunt.* Manipulares ſui primùm tranſcendentem foſſam, dein legio tota ſecuta eſt. Jam & conſul ad conſpectum tranſgredientium vallum mutato conſilio, ab revocando ad incitandos hortandoſque verſus milites, oſtendere in quanto diſcrimine ac periculo fortiſſima cohors ſociorum, & civium legio eſſet. Itaque pro ſe quiſque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hoſtes objicerent, pervadunt, irrumpuntque: multi vulnerati, etiam quos vires ſanguiſque deſereret,

1 *T. Pedanius, princeps primus centurio*] Hic idem infrà vocatur *Princeps tertiæ legionis*, id eſt, ſecundùm interpretationem Lipſii, primus Princeps, ſive is qui primum ordinem Principum tertiæ legionis ducebat. Ubi enim ſine nota numeri *Princeps, Haſtatus*, apud ſcriptores nominati reperiuntur, intelligendus eſt *primus*. At obſervat idem Lipſius hoc in loco, de quo nunc agimus, aliquid videri corruptum. Si enim hoc modo diſtinxeris, *Princeps primus, centurio*; vox *centurio* vacat. Si *Princeps, primus centurio*; falſum eſt. *Primus* enim *centurio* eſt centurio primipili. Itaque ille emendat: *Princeps primæ*, ſive *prioris centuriæ*. In unoquoque enim manipulo duo erant ordines, ſive centuriæ. Ordo autem dexter ſiniſtro dignitate præſtabat. Sic apud Cæſarem l. III. Civil. *præter Principem priorem. Princeps* igitur *prior*, ſive, *prioris centuriæ*, eſt is centurio qui in primo manipulo Principum priorem ordinem ducit.

ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. U.c.549. Capta itaque momento temporis, 2 velut in a.C.212. plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis: supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum & jumentorum apparatu, capta: & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eò post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque: & donati, quorum operâ castra hostium capta erant; ante alios Accuæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quò nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fugæ magis, quàm itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, auditâ suâ pariter sociorumque clade, legatos ad Annibalem miserunt, qui nuntiarent, *Duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantùm non ad portas & muros bellum esse: ni propere subveniat, celeriùs Capuam, quàm Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modò arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Annibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent pro- *Campani Annibalem vocant.*

2 *Velut in plano sita*] Velut si in plano sita fuissent, nec permunita. Suprà c. 14. observavit Livius castra Punica altitudine loci & munimentis firmata fuisse.

U.c 540. a.C.212. hibere. Romanis interim, ſicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præſidiique, quod ibi obſideretur, cura eſſe. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum, a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum miſſus, cum aliquot navibus onuſtis, in portum Tarentinum inter hoſtium cuſtodias pervenit. Cujus adventu, qui antè, in exigua ſpe, vocati ſæpe ad tranſitionem ab hoſtibus per colloquia erant, ultro ad tranſeundum hoſtes vocabant ſollicitabantque: & erat ſatis validum præſidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Annibalem defecere. Hoc idem eâdem orâ maris & Thurini fecerunt: movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus 1 indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione juncti erant, quàm ira in Romanos propter obſides nuper interfectos. Eorum amici cognatique litteras ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miſerunt, ſi exercitum ad mœnia admoviſſent, ſe in poteſtatem eorum urbem tradituros eſſe. M. Atinius Thuriis cum modico præſidio præerat, quem facilè elici ad certamen temere ineundum rebantur poſſe; non militum, quos perpaucos habebat, fiduciâ, quàm juventutis Thurinæ: eam ex induſtria centuriaverat armaveratque ad tales caſus. Diviſis copiis inter ſe, duces Pœni quum agrum Thurinum ingreſſi eſſent, Hanno cum peditum agmine infeſtis ſignis ire ad urbem pergit; Mago cum equitatu, tectus collibus,

Arcem Tarentinam frumento & milite inſtruunt Romani.

Metapontini Thurinique ad Annibalem deficiunt.

1 *Indidem ex Achaia*] Ex eadem regione, nempe ex Achaia. Quidam libri pro *indidem* habent *itidem*, quod fortaſſe erunt qui malint.

ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantùm agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quàm adjuvantibus eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quò ubi ventum est, coorti cum clamore equites, 2 propè inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere: postremò & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Pœnum, permixtosque & hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. Ita excluses Romanos præbuere hosti ad cædem: Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent: ceterum, ut plerumque, fortuna & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quàm respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Bene- U.c.540. a.C.212.

2 *Propè inconditam*] Non omnino inconditam quidem, quippe centuriatam armatamque, ut suprà dictum est, ab Atinio, sed parum exercitatam, parum assuefactam disciplinæ militari.

U.c.540. a.C.212 *Coss. in Campanum agrum legiones ducunt.*

vento in Campanum agrum legiones ducunt; non ad frumenta modò, quæ jam in herbis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul & ingens flagitium Imperio dempturos, quòd urbi tam propinquæ 3 tertium annum impunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine præsidio esset, & 4 ut ad subita belli, si Annibal (quod factarum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam veniisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisque 5 ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

Prodigium Graccho factum.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est: ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edêre jecur, conspectique repentè ex oculis abierunt: id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentiùs extares ollæ servarentur; iterum, ac tertiùm venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Quum aruspices ad imperatorem id pertinere prodigium præmonuissent, & ab occultis cavendum hominibus consultisque; nullâ tamen providentiâ fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars

Flavius Lucanus proditor.

3 *Tertium annum*] Capua defecit anno ipso Cannensis cladis. Ex quo apparet Livium, quum *tertium annum* dixit, annos medios intelligere, imperfectos non numerare. Alioquin *quintum* erat scribendum.

4 *Ut... equites vim sustinere possent*] Ut equitatu, possent sustinere vim Annibalis, qui equestribus copiis præcellebat.

5 *Ad obtinendas res*] Ad tuendas res, ad tenendos in officio Lucanos.

ad Annibalem defeciſſet, quæ cum Romanis ſtabat; & eo anno in magiſtratu erat, ab eiſdem illis creatus prætor. Is, mutatâ repentè voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque tranſire ipſe, neque trahere ad defectionem Lucanos ſatis habuit: niſi imperatoris & ejuſdem hoſpitis proditi capite ac ſanguine fœdus cum hoſtibus ſanxiſſet. Ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit; fideque ab eo acceptâ, ſi Romanum iis imperatorem tradidiſſet, liberos cum ſuis legibus venturos in amicitiam Lucanos; 1 deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equiteſque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco ſatis inſpecto, atque undique explorato, dies compoſita gerendæ rei eſt. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem ſe*, ait, *magnam inchoaſſe, ad quam perficiendam ipſius Gracchi operâ opus eſſe*: 2 *omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu deſciſſent, perſuaſiſſe, ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannenſi veniſſet, in dies melior atque auctior fieret; Annibalis vis ſeneſceret, ac propè ad nihilum veniſſet. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuiſſe: quoties rebellioni etiam majorum ſuorum ignotum? Hæc ab ſe*, ait, *dicta: ceterum ab* U.c.540. a.C.212.

1 *Deducit Pœnum, in locum pacis*] Hunc locum planè vitiatum ſic refingit adjutus optimo codice Gronovius: *deducit Pœnum, quò cum paucis Gracchum ait ducturum. Mago ubi pedites equiteſque armaſſet, caperet eas latebras, quæ ingentem numerum occulerent. Loco..*

2 *Omnium populorum*] Lucanæ gentis.

U.c.540. a.C.212. *ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram; id pignus fidei secum ferre. Locum se conscii dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis tranfigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus, fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subitò exorti, &, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit: tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit: idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle sylvâ ac montibus septa circumventis, præter mortem? Id referre, utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toti a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram versi, agentes audentesque perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent: qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quàm pro numero hominum, editur pugna: jaculis maximè aperta corpora Romanorum, & quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur: ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum per-

Gracchus proditione circumventus.

nicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit. U.c 540. a.C.212.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, quum fortè inter salicta innata ripis laterent hostes nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quæ antè dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus fortè locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant: 1 adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ quemque genti assuetis, ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantùm Gracchi hostes potiti sunt: eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Car-

1 *Adeo nec locus, nec ratio mortis...constat*] Adeo non convenit inter scriptores neque de loco, neque de ratione mortis. Hoc vult Livius; non incertum esse, quo loco, quâ ratione perierit Gracchus. Dixit enim sine ulla dubitatione, eam veram famam esse quam primò exsecutus est.

U.c.540. a.C.212. thalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret: is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

Coss. ad Capuam fusi. XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi & trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt; & vixdum instructâ acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit; multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incautè atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res: sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus creverat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. 1 Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit: quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoriâ, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paulùm a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *Nec sibi, nec illi*, ait, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant. Se etiam, si in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet:* conversusque abibat. Enimvero fero-

Badius Camp. provocat ad pugnam Crispinum Rom.

1 *Tum Badius*] Lege: *Is tum Badius.*

ciùs tum Campanus increpare mollitiem igna- U.c.540.
viamque, & se digna probra in insontem ja- a.C.212.
cere, *Hospitalem hostem* appellans, *simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, 2 renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum veniisset. Si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur: itaque tantùm moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & Badium nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est: infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hastâ transfixit; superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parmâ atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnificè, & donis donatus. *Singulare eorum certamen.*

XIX. Annibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio pòst die, quàm venit, copias in aciem eduxit; haud- *Coss. pugnant cum Annibale, æquo Marte.*

2 *Renuntiare hospitium*] Declarare nullum jam esse hospitium; irritum facere & rescindere hospitii jus. Eodem modo & sensu dicitur *renuntiare societatem, renuntiare amicitiam.*

U.c.540. a.C.212. quaquam dubius, quòd Campanis, abſente ſe, paucos ante dies ſecunda fuiſſet pugna, quin multò minùs ſe ſuumque toties victorem exercitum ſuſtinere Romani poſſent. Ceterum, poſtquam pugnari cœptum eſt, equitum maximè incurſu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies; donec ſignum equitibus datum eſt, ut in hoſtem admitterent equos: ita equeſtre prælium erat; quum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæſtor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hoſtes novi adventarent. Velut ex compoſito utrimque ſignum receptui datum; reductique in caſtra propè æquo Marte diſceſſerunt: plures tamen ab Romanis primo incurſu equitum ceciderunt. Inde conſules, ut averterent Capuâ Annibalem, nocte, quæ ſecuta eſt, diverſi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit. Poſtero die, quum vacua caſtra eſſe Romanorum nuntiatum Annibali eſſet, & duobus agminibus diverſos abiiſſe: incertus primò, utrum ſequeretur, Appium inſtitit ſequi. Ille, circumducto hoſte, quâ vo-
M. Centenius. luit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Penula, inſignis inter primipili centuriones & magnitudine corporis & animo: is, perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam prætorem in ſenatum introductus, petit a Patribus, uti ſibi quinqué millia militum darentur. *Se, peritum & hoſtis & regionum, brevi operæ pretium facturum; & quibus artibus ad id locorum noſtri & duces & exercitus capti forent, iis adversùs inventorem uſurum.* Id non promiſſum magis ſtolidè, quam ſtolidè creditum; tamquam eædem militares & imperatoriæ artes eſſent: data,

pro quinque, octo millia militum, pars dimidia cives, pars socii; & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, propè duplicato exercitu, in Lucanos pervenit, ubi Annibal, nequidquam secutus Claudium, subsiterat. Haud dubia res est, quippe inter Annibalem ducem & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies: pugnatum tamen, 1 ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitatâ, & donec dux stetisset, Romanâ acie. Postquam is, non pro vetere fama solùm, sed etiam metu futuri dedecoris, si suâ temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Romana acies: sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii aliâ peste, absumpti sint. U.c.540. a.C.212.

XX. Capua a consulibus iterum summâ vi obsideri cœpta est; quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (1 antè Fabius Maximus munierat) præ- *Capua obsessa.*

1 *Ut in nulla pari re*] Ut pugnari potuit, ubi nulla res erat par; ubi neque dux duci, neque exercitus exercitui ullo modo comparandus.

1 *Antè Fabius Maximus munierat*] Non castellum ad Vulturni ostium, sed Puteolos Fabius munierat. Vid. l. XXIV. c. 7. Ac de Puteolis mentionem hoc loco fecisse Livium patet, tum ex eo quòd infrà *duo maritima castella* appellat, tum ex c. 22. hujus libri, in quo Puteoli disertè nominantur. *Ap Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis, præ-*

U.c 540. a.C.212. sidium impositum, ut mare proximum & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summâ fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Annibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto discrimine, desertos volebat socios; sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitûsque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nuntiabant; primò, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Annibalem desciviſſent, oppugnaret, intentiùs rem egisse; postea nimio successu, & ipsum & milites, prædâ impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum sæpe aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

Cn. Fulvius in Apulia.

XXI. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant; quò ubi allatum est, hostes adventare, propè est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent; nec res ulla magis tenuit, quàm spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte

positio, qui &c. Vult igitur hoc loco Livius, præter Puteolos, quos aliquanto antè Fabius munierat, etiam aliud castellum in eadem ora maris ad Vulturni ostium hoc anno fuisse communitum. Unde legendum videtur: *ad Vulturni ostium... castellum communitum: Puteolis (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum: ut*, &c.

inſequenti Annibal, quum tumultuatum in caſtris, & pleroſque ferociter, ſignum ut daret, inſtitiſſe duci ad arma vocantes ſciret, haud dubius proſperæ pugnæ occaſionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circà, vepribuſque, & ſylvis diſponit, qui, ſigno dato, ſimul omnes e latebris exſiſterent; & Magonem ac duo ferme millia equitum, quà fugam inclinaturam credebat, omnia itinera inſidere jubet: his nocte præparatis, primâ luce in aciem copias educit. Nec Fulvius eſt cunctatus, non tam ſuâ ullâ ſpe, quàm militum impetu fortùito tractus: itaque eâdem temeritate, quâ proceſſum in aciem eſt, inſtruitur ipſa acies ad libidinem militum fortè procurrentium, conſiſtentiumque, quo loco ipſorum tuliſſet animus, deinde per libidinem aut metum deſerentium locum. Prima legio & 1 ſiniſtra ala in primo inſtructæ, & in longitudinem porrecta acies: clamantibus tribunis, nihil introrſus roboris ac virium eſſe, &, quacumque impetum feciſſet hoſtis, perrupturos; nihil quod ſalutare eſſet, non modò ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal, haudquaquam ſimilis dux, neque ſimili exercitu, neque ita inſtructo, aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux, ſtultitiâ & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes ſuos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equi- U.c.540. a.C.212.

Ab Annibale vincitur.

1 *Siniſtra ala*] Socialis exercitus à Romanis dividebatur in duo corpora: alterum appellabant *dexteram alam*, alterum *ſiniſtram*. Itaque id ferè erat *ala* in ſociali exercitu, quod legio in Romano. Hinc prima legio & ſiniſtra ala hoc loco junguntur, tanquam corpora ejuſdem generis atque ordinis. Cave igitur hìc equites intelligas. Fuere pedites ſocii.

U.c.540. a.C.212. tibus effugit. Cetera a fronte pulsa, 2 a tergo atque alis circumventa acies, eò usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint: castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades, super aliam aliam, Romam quum essent nuntiatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit: sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minùs his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent; darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat; isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissimâ curâ acta, Ap. Claudius Consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex 1 Claudianis castris excivérunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad te-

2 *A tergo atque alis*] *Alæ* hîc sunt latera aciei.

1 *Claudianis castris*] Castris à Claudio Marcello primùm communitis, quæque, quum per aliquot jam annos starent, auctoris semper nomen servabant. Vid. l. XXIII. capp. 17. & 31.

nendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit: ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diversis partibus opus aggressi, fossâ valloque circumdare urbem parant, & castella excitant modicis intervallis; multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremò portis muroque se contineret Campanus. Priùs tamen, quàm hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac propè 2 redditam Romanis; obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modò, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus litteræ a P. Cornelio prætore missæ, *Ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent: post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.* Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus: ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul oranteque: quibus Annibal magnificè respondit, & antea solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

U.c.540. a.C.212.

Capua operibus cingitur.

Annibal auxilium promittit Campanis.

XXIII. Quum maximè Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem ve-

2 *Redditam*] Melius *traditam*.

U.c.540. nit, præterquam vi ac virtute ducis exercituſ-
a.C.212. que, inteſtinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrùm Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, 1 an obſidione Syracuſas premeret, quamquam nec vî capi videbat poſſe inexpugnabilem terreſtri ac maritimo ſitu urbem, nec fame, quam propè liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracuſanos (erant autem apud Romanos aliqui nobiliſſimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis conſiliis abhorrebant, pulſi) colloquiis ſuæ partis tentare hominum animos juſſit, & fidem dare, ſi traditæ forent Syracuſæ, liberos eos ac ſuis legibus victuros eſſe. Non erat colloquii copia; quia multorum animi ſuſpecti omnium curam oculoſque converterant, ne quid falleret tale admiſſum. Servus unus exſulum pro transfuga intromiſſus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit: deinde in piſcatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad caſtra Romana, collocutique cum transfugis; & idem ſæpius eodem modo alii atque alii: poſtremò ad octoginta facti. Et, quum jam compoſita omnia ad proditionem eſſent, indicio delato ad Epicydem per Attalum quemdam, indignantem ſibi rem creditam non eſſe, necati omnes cum cruciatu ſunt. Alia ſubinde ſpes, poſtquam hæc vana evaſerat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius, miſſus ab Syracuſis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat: hujus utique redimendi & Epicydæ cura erat ingens,

Colloquia de prodendis Marcello Syracuſis.

Res defertur ad Epicydem.

1 *An obſidione Syracuſas premeret*] An ipſe, jam non commiſsâ obſidione, remaneret ad premendas obſidioneſ Syracuſas.

nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missis, medius maximè atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. Quò quum sæpius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoque ipse secum, quid 2 in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantùm proximè conjecturâ poterat, permensus, humilioremque aliquantò pristinâ opinione suâ & ceterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa: sed, quum adiri locus, qui ob idipsum intentiùs custodiebatur, non posset, occasio quærebatur; quam obtulit transfuga, nuntians, 3 diem festum Dianæ per triduum agi, &; quia alia in obsidione desint, vino largiùs epulas celebrari, & ab Epicyde præbito universæ plebei, & per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris 4 signum U.C. 540. a.C. 212.

2 *In fronte*] In altitudine. Nimirum ille Romanus numerat, quot lapides ab imo muro ad summum essent: æstimat ipse secum, quid in fronte, id est, in altitudine paterent singuli: inde colligit, quæ sit altitudo muri ipsius.

3 *Diem festum Dianæ per triduum agi*] Ferre non possumus *diem festum per triduum*. Expunge τὸ *diem*. Ovidius non semel *festum* sic nudè & absolutè usurpavit. Lib. I. Fast. v. 190. *Pars mihi de festo ne labet ulla tuo*. Et l. III. v. 199. *Festa para Conso*. Et alibi sæpius.

4 *Signum dari*] Nempe per tesseram.

U.c.540. a.C.212. dari jubet, ut maturè corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, 5 signi unius milites ferre scalas jussit; & ad mille ferè armati tenui agmine per silentium eò deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Murum urbis superant scalis Romani.

XXIV. 1 Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato, quò per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant: paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylum est portula magnâ vi refringi cœpta; & e muro ex composito tubâ datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi apertâ gerebatur res; quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quàm fallendi; sicut territi sunt: nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turbâ paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino somnoque, 2 &, in va-

5 *Signi unius*] Unius manipuli. Vid. not. 1. ad l. XXXIII. c. 1. infrà.

1 *Jam mille armatorum*] Jam mille armati transcenderant murum, & ceperant partem urbis, quum ceteræ scalæ admotæ. Clarius foret: *quum ceteri admotis pluribus scalis in murum evadebant.*

2 *Et, in vastæ magnitudinis urbe*] Et, quòd in vastæ magnitudinis urbe sensus earum rerum, quæ in parte quapiam urbis gere-

ſtæ magnitudinis urbe, partium ſenſu non ſa- U.c.540.
tis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo a.C.212.
effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captæ propè urbi ferendam. Epycides, 3 ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant, citato profectus agmine, haud dubius quin paucos, per negligentiam cuſtodum tranſgreſſos murum, expulturus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre, poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantùm hoſte paucis miſſilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hoſtium metuens, quàm ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Achradinæ atque Inſulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium ferme illâ tempeſtate pulcherrimam, ſubjectam *Marcelli lacrymæ.*
oculis vidit, illacrymaſſe dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetuſtâ gloriâ urbis. Athenienſium claſſes demerſæ, & duo ingentes exercitus 4 cum duobus clariſſimis ducibus deleti, occurrebant; & tot bella cum Carthaginienſibus tanto cum diſcrimine

rentur, non ſatis pervadebat in ceteras omnes urbis partes.

3 *Ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant*] Græcè inſula eſt νῆσος. At Dores, quorum dialectus in Sicilia vigebat, dicunt νᾶσος, mutatâ pro ſuo more litterâ η in α.

4 *Cum duobus clariſſimis ducibus*] Duo duces, quos hîc indicat Livius, ſunt Nicias & Demoſthenes, qui in miſerabili Athenienſium ab Syracuſis fuga interierunt. Durante Syracuſarum obſidione, duo jam alii Athenienſium duces occiderant, Lamachus & Eurymedon.

U.c.540. gesta ; tot tam opulenti tyranni regesque ;
a.C.212. præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura ; priusquam signa Achradinam admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana, ut antè dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maximè transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes ; ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi : itaque Marcellus, postquam id incœptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit : tumulus est in extrema parte urbis 1 versus a mari, viæque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommodè situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus ; ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quùm, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepissent eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse ; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, 2 inter Neapolim & Tycham (nomina par-

1 *Versus a mari*] A mari longiùs discedens, ac versus in mediterranea insulæ.

2 *Inter Neapolim & Tycham*] *Neapolis* sic dicta est, quia postrema ædificata fuerat : *Tycha*, quòd in ea esset antiquissimum Fortunæ fanum. Testis est Cic. l. IV. in Verr. n. 119.

tium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra, timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eò ab Tycha & Neapoli cum infulis & velamentis venerunt, precantes, ut a cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quàm postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret: cetera prædæ futura.* 3 Castraque tectis parietum pro muro septa: 4 portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt; refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est: rapinis nullus antè modus fuit, quàm omnia diuturnâ felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicydem rediret, deducto præsidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, quâ propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus

U.c.540. a.C.212.

Neapolis & Tycha deduntur.

3 *Castraque tectis parietum pro muro septa*] Hæc sana esse vix quisquam nobis persuaserit. Quid enim sunt *tecta parietum?* Jam verò, quis sensus hîc esse potest harum vocum, *pro muro?* quasi verò castra muris sepiri soleant. Hic locus sine libris curari posse non videtur.

4 *Portis regione platearum patentibus*] Portis castrorum apertis è regione latarum utriusque urbis viarum. Si quis tamen velit intelligere ipsarum urbium portas, non magnopere repugnabimus.

U.c.540. a.C.212. Epicydæ & Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto, præsidioque addito, unâ curâ erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea disposita loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repentè adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit: nam & Hippocrates castris [1] ad magnum portum communitis, signoque iis dato qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat, & Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit; & classis Punica littori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quàm certamen: nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantùm munimentis, sed insecutus etiam est trepidè fugientem; & Epicydem Marcellus in urbem compulit: satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facilè utrorumque animos averteret a belli consiliis: nam tempore autumni, & locis naturâ gravibus, multò tamen magis extra urbem,

Marcellus Achradinam obsidet.

Hippocrates & Himilco veniunt Syracusas.

Pestilentia.

1 *Ad magnum portum*] Duos portus Syracusæ habent, quos Insula dividit; eadem & efficit alterum altero majorem.

quàm

quàm in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primò temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur: postea curatio ipsa & contactus ægrorum vulgabat morbos; ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eâdem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera & mors ob oculos esset, & undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremò ita assuetudine mali efferaverant animos, ut 2 non modò lacrymis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent; jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, quum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent: & ut ferro potiús morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Pœnorum castra, quàm Romana (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque adsuerant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primùm vidêre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt: at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos; infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant: multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumpti sunt.

U.c.540. a.C.212.

Quâ absumitur exercitus Punicus.

XXVII. Deleto terresti Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, 1 in

2 *Non modò*] Non modò non, ut jam aliquoties annotavimus.

1 *In haud magna oppida.. eò*] Supervacua videtur particula *eò*. At nonnunquam

U.c.540. a.C.212. haud magna oppida, ceterum & situ & munimentis tuta (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eò & commeatus e civitatibus suis comportabant, & auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita expositâ fortunâ sociorum, ut spem faceret, non ipsis modò salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quàm plurimas omni copiâ rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent; igitur, centum triginta navibus longis & septingentis onerariis profectus a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: 2 sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, famâ primò, dein præter spem morâ, quum gaudium & metum in vicem Romanis Syracusaniisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent 3 iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti; classis Punica Africam repeteret, traditâ Achradinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat 4: classem in sta-

Classis Punica.

amat Livius ita loqui, ut perspicuitati serviat. Vid. l. I. init. c. 19. & fin. c. 48. & alibi sæpius.

2 *Sed iidem venti*] Carthagine Pachynum petentes ventus ab occasu ferme flans vexerat. Auster necessarius erat navigaturis ab Pachyno Syracusas.

3 *Iidem qui tum tenebant ab ortu solis.. venti*] Venti ergo mutati fuerant ex quo Bomilcar ad Pachynum pervenerat: sed ita ut non minùs, quàm priùs, prohiberent superari promontorium, & jam Carthaginem versùs classem impellerent.

4 *Classem in statione versa in Africam habentem*] Bomilcarem, qui habebat classem in statione versa in Africam; classem stantem proris in Africam versis, tanquam eò brevi trajecturam.

tione versa in Africam habentem, atque timentem navale prœlium, non tam quòd impar viribus aut numero navium esset (quippe etiam plures habebat) quàm quòd venti aptiores Romanæ, quàm suæ, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terrâ marique incluſus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris 5 in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit; cujus prima classis petere altum visa est, quò faciliùs superaret promontorium: ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum quâ subitâ territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias 6 retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quàm inde quidquam moturus. U.c.540. a.C.212. *Prœlium navale detrectat.* *Epicydes Agrigentum abit.*

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicydem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, & propè 1 ite-

5 *In altum evexisset*] Si visset in altum evehi.

6 *Retro in Africam repetere*] Magis usitatum foret *retro Africam repetere*, sine præpositione. Si quis tamen vulgatam tueri velit, potest intelligere, *repetere* iter, vel cursum *in Africam*.

1 *Iterum Romanis traditum*] *Iterum*, quia fœdere ad Ægates insulas icto jam

U.c.540. a.C.212. rum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, exploratâ priùs per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum, aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri propriè sibi paciscerentur quidquam. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblatâ spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philistionem, & Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, & multitudine ad concionem vocatâ, & inopiam, quâ ipsi inter se fremere occultè soliti erant, conquesti, *Quamquam tot mala urgerent*, negarunt, *fortunam accusandam esse, quòd in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum moviisse, & obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate verò interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terrâ marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syra-*

Legati exercitûs Siculorum ad Marcellum.

tradita fuerat Romanis.

cusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quàm ab semet ipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent: 2 eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset. U.c.540. a.C.212.

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen priùs creari, quàm legatos nominari, placuit: ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, *Neque primò*, inquit, *Siracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quàm in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt: nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certè cæde eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, quum primùm nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia; nullam recusandam fortunam, quæ imposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum dei tibi dederunt, Marcelle: quidquid umquam terrâ marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. 1 Famæ ne credi velis, quanta urbs a te* *Legatorum Syracusanorum ad Marcellum oratio.*

2 *Eam autem, qualis illo momento*] Nullam deinde talem occasionem reconciliandi se Romanis fore, *qualis illo momento horæ sit*, nimirum *simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

1 *Famæ ne credi velis*] Ne velis famæ potiùs credere posteros, quanta urbs Syracusæ fuerint, quàm illius pulcherrimæ urbis per te salvæ & incolumis spectaculo frui .... eamque servatam tradas familiæ vestræ habendam sub clientela tutelaque nominis Marcellorum. *Velis* & *tradas* inter se connectuntur. *Quàm*

U.c.540. a.C.212. *capta sit, quàm posteris quoque eam spectaculo esse; 2 quò quisquis terrâ, quisquis mari venerit, nunc nostra de Athenienſibus Carthaginienſibuſque tropæa, nunc tua de nobis ostendat: incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas. Ne plus apud vos Hieronymi, quàm Hieronis, memoria momenti faciat: diutius ille multò amicus fuit, quàm hic hostis: & illius etiam benefacta perſenſiſtis; hujus amentia ad perniciem tantùm ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos: inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eumdem compulere metum; arreptisque armis prætores primùm obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt; quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quæ in promptu erant, diripuerunt: tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit, aliam suam ac perfugarum causam esse. In tempore legati a Marcello redierunt, falsâ eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse.

Transfugarum & mercenariorum tumultus Syracusis.

Recipit Romanos in urbem Mericus Hispanus.

XXX. Erat ex tribus Achradinæ præfectis

hîc pro *magis quàm*, ut fæpe alîis, quum apud nostrum, tum apud ceteros scriptores.

2 *Quò quisquis terrâ, quisquis mari venerit .... ostendat*] Magis placet intelligere verbum *ostendat* de urbe, quàm de iis qui in eam venerint. Credimus igitur sensum esse: ita ut, quicunque in eam terrâ, quicumque mari venerint, eis illa ostendat, nunc nostra de Athenienſibus Carthaginienſibuſque tropæa, nunc tua de nobis.

Hiſpanus, Mericus nomine: ad eum inter comites legatorum de induſtria unus ex Hiſpanorum auxiliariibus eſt miſſus: qui ſine arbitris Mericum nanctus, primùm, quo in ſtatu reliquiſſet Hiſpaniam (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis: poſſe eum, 1 ſi operæ pretium faciat, principem populariorum eſſe; ſeu militare cum Romanis, ſeu in patriam reverti libeat. Contrà, ſi malle obſideri pergat, quam ſpem eſſe terrâ marique clauſo?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuiſſet, fratrem inter eos mittit; qui, per eumdem illum Hiſpanum 2 ſecretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepiſſet, compoſuiſſetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab ſuſpicione proditionis averteret omnium animos, negat *Sibi placere, legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quemquam, neque mittendum: &, quò intentiùs cuſtodiæ ſerventur, opportuna loca dividenda præfectis eſſe, ut ſuæ quiſque partis tutandæ 3 reus ſit.* Omnes aſſenſi ſunt partibus dividundis: ipſi regio evenit 4 ab Arethuſa fonte uſque ad oſtium magni portûs: id ut ſcirent Romani, fecit. Itaque U.c.540. a.C.212.

1 *Si opere pretium faciat*] Si aliquid magnum faciat; ſi præſtet Romanis officium, quod ſit magni momenti.

2 *Secretus ab aliis*] Legendum videtur, *in ſecretum*: id eſt, in locum à ceterorum conſcientia remotum.

3 *Reus*] *Reus* hoc loco debet intelligi *reſponſable*. Vid. not. 5. ad IX. 5.

4 *Ab Arethuſa fonte uſque ad oſtium magni portûs*] Hic videtur dormitaſſe Livius. Arethuſa enim fons nihil ad Achradinam pertinuit, ſed eſt in extrema Inſula. Et verò Mericus dicitur infrà l. XXVI. c. 21. non Achradinam, quomodo hîc narratur, ſed Naſum, ſive Inſulam, prodidiſſe. Unde apparet non ſatis hîc ſibi conſtare Livium.

U.c.540. a.C.212. Marcellus nocte 5 navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur; ita, ut non eos solùm qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam antè circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui improvisò adorti semiplenas stationes & adapertas fores portæ, quâ paulò antè excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fugâ custodum: neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quàm transfugis fuit, quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit; ne regiæ opes, quarum fama major, quàm res erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, & iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est, & Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores

Sed & tota hæc de Merici proditione narratio, obscura in quibusdam & impedita est. Cui vitio remedium optari faciliùs potest, quàm præstari.

5 *Navem onerariam . . . remulco quadriremis trahi*] Rectè observat Pigonius onerarias velis agi, non remis, solitas. Itaque, ubi venti usus non erat, alligatæ ad naves quæ agerentur remis, ab iis trahebantur.

ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quàm incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra præsidia Romana erant, respondit, *Non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quàm paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse: sed pleraque eorum, quò debuerint, recidisse; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multò, quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas; non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui 1 præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremò, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terrâ marique tam diu exhaustorum, 2 nequaquam tantum* U.c.542. a.C.212. *Syracusani permittunt se Marcello.*

1 *Præsidium*] Locum quem tuendum acceperat.

2 *Nequaquam tantum fructum esse, quàm capere*] Locus deploratus. Gronovius suspicatur, *quam si parcere Syracusis potuisset.* Alb. Rubenius vulgatam interpretatur hoc modo: nequaquam ex omnibus laboribus periculisque tantum esse fructum sibi, quantum capere Syracusæ potuissent, si in amicitiam Romanorum maturè & volentes rediissent. Sed hæc omnia parum faciunt ad mentem Marcelli, qui exaggerare vult labores sibi in obsidione Syracusarum exhaustos, ut ex eo Syracusani intelligant, quâ pœnâ digni sint. Tota enim oratio spirat severitatem. Si & conjecturis nostris hîc detur locus, placeret magis legere: *Omnium sibi laborum . . nequaquam dignum fructum esse, quòd capere Syracusas potuisset.* Hæc igitur foret hujus loci sententia: tantos à Marcello in obsidione Syracusarum exhaustos labores,

U.c.540. A.C.212. *fructum esse, quàm capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus: urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur, Archimedem memoriæ proditum est in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere describserat, ab ignaro milite, quis esset interfectum: ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam; & propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maximè modo Syracusæ captæ; in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix captâ Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis antè diebus, quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit; & quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit; egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quàm inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædâque onustis rediit; idque frumentum extemplo Syracusas misit: quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter pernicioſa fames instabat.

Urbs diripienda militi data.

Archimedis mors.

Res in Hispania gestæ.

XXXII. Eâdem æstate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis quàm armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt: ibi consilium ad-

ut vel ipsæ Syracusæ captæ exigua sit eorum merces.

vocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ; quando ad id locorum id modò actum esset, ut Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: & satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum eâ hieme ad arma 1 excitata. Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius & Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator: ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant priùs opprimi duces Romani; & spes erat satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Asdrubal & Mago, in avios saltus montesque recipientes sese bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se divisêrunt, ut, P. Cornelius duas partes exercitûs Romanorum sociorumque adversùs Magonem duceret atque Asdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitûs, Celtiberis adjunctis, cum Asdrubale 2 Barcino bellum gereret. Unâ profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, 3 dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus antè dictum est copiis, substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

U.c.540. a.C.212.

Vires Pœnorum.

Scipiones exercitum partiuntur.

XXXIII. Asdrubal postquam animadvertit

1 *Excitata*] Hoc displicet, vicinum τῷ *arma* Multo melius esset *excitorum*.

2 *Barcino*] Filio Amilcaris Barcæ.

3 *Dirimente amne* Nomen hujus amnis, quod Livius apponere neglexit, non facile est supplere, quòd urbis Anitorgis situs admodum incertus sit.

U.c.540. a.C.212. exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus: non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur; & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipsa, tum reditus domum, fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus faciliùs quàm multitudini persuasum est; simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, [1] si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque propriè virium in castris habeant. Signis repentè sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quàm domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro, quantùm posset, cedere statuit; in id omni curâ intentus, ne cubi hosti æquo se committeret loco, qui, transgressus flumen, propè vestigiis abeuntium insistebat.

Celtiberi deserunt Cn. Scipionem.

Cn. Scipionis periculum.

XXXIV. Per eosdem dies, P. Scipionem

[1] *Si vi retinerent*] Si vi retinere conarentur Romani.

par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masiniſſa erat juvenis, eo tempore focius Carthaginienſium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia: is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde aſſiduè dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantùm, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est; nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine eras Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum propè justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviàm iret; & quoque occurrisset loco, prœlium conseret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, mediâ nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quàm acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum & equites Numidæ repentè, quos fefelliſſe se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversùs Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes; ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnan-

U.c.540. a.C.212. *Item P. Scipionis à Masiniſſa.*

P. Scipionis temerarium consilium.

U.c.540. ti hortantique imperatori, & offerenti se, ubi
a.C.212 plurimus labor erat, latus dextrum lanceâ trajicitur; cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cedidisse. Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubiè pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est: ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia [1] haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant; cæsique propè plures in fuga, quàm in pugna sunt, nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox interveniisset.

P. Scipio occisus, & exercitus cæsus.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortunâ usi, confestim e prœlio, vix necessariâ quiete datâ militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt, non dubiâ spe, quum juncti essent, debellari posse. Quò ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoriâ recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio, qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quòd ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjecturâ etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis; quàm ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Mago-*

Tres Pœni duces conjungunt se adversùs Cn. Scipionem.

[1] *Haud difficilis erat* Supple ex præcedentibus, *fuga.*

nem, nisi defunctos suo bello, sine certamine ad- U.c.540;
ducere exercitum potuisse? Quomodo autem non a.C.212.
obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quominus in unum coirent & duces & exercitus hostium, non posset, ipse certè cum fratre conjungeret copias. His anxius curis, id modò esse salutare in præsens credebat, 1 cedere inde, quantum posset: & inde unâ nocte, ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quàm poterant maximè citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent: tamen, tutò ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc 1 sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat e prœlio suos Scipio; & collectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quàm cetera circà erant, subducit. Ibi primò impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; cricumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circum-

1 *Cedere inde ... & inde unâ nocte*] Alterutrum *inde* vacat. Possis legere: *cedere in quantum posset.*

1 *Sustinendo* Morando & consistere per aliquod tempus jubendo.

U.c.540 a.C.212 injicere. Sed erat adeo nudus tumulus & aſperi ſoli, ut nec virgulta vallo cœdendo, nec terra ceſpiti faciendo, aut ducendæ foſſæ, aliive ulli operi apta inveniri poſſet; nec naturâ quidquam ſatis arduum aut abſciſum erat, quod hoſti aditum adſcenſumve difficilem præberet; omnia 2 faſtigio leni ſubvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut ſtruentes ad altitudinem ſolitam, circumdabant; cumulo ſarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus poſtquam advenere, in tumulum quidem perfacilè agmen erexere: munitionis verò facies nova primò eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid ſtarent? & non ludibrium illud, vix feminis pueriſve morandis ſatis validum, diſtraherent diriperentque? Captum hoſtem teneri, latentem poſt ſarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant: ceterum neque tranſilire, neque moliri onera objecta, nec cædere ſtipatas clitellas, ipſiſque obrutas ſarcinis, facile erat. 3 Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dediſſent viam, pluribuſque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis, perculſique a victoribus paſſim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugiſſet ſylvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt: alii cum paucis in propinquam

Cn. Scipio occiſus, exercituſque cæſus.

2 *Faſtigio leni ſubvexa*] Leni clivo modicè inclinata.

3 *Tardatis diu*] Poſtquam illâ morâ aliquamdiu tardati fuere, quum tandem amolita onera quæ objecta fuerant armatis dediſſent viam.

castris turrim perfugisse; hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nullâ moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quàm per totam Hispaniam fuit. Quin apud cives partem doloris & exercitus amissi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces; Cnæum tamen magis, quò diutius præfuerat iis, 4 priorque & favorem occupaverat, & specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat. U.c.540. a.C.212.

L. Marcius res afflictas restituit.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, Eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquantò, quàm pro fortuna, in qua erat natus, majoris: ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantùm præstitit Eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Mar-

4 *Prior... favorem occupaverat, & specimen.. primus dederat*] *Prior* refertur ad fratrem; *primus* ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam cum imperio & exercitu venit Cn. Scipio.

U.c.540. a.C.212. cium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, convehendisque commeatibus consumptum; & omnia imperia milites, quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exsequebantur. Ceterum, postquam Asdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulò antè imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repentè, & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, deos incusantes; alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare. Neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Marcio, *Quid in muliebres & inutiles se projecissent fletus potiùs, quàm ad tutandos semet ipsos & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos jacere sinerent?* Quum subitò clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur: inde verso repentè in iram luctu, discurrere ad arma: ac velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atque incompositè venientem incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis; mirabundique unde tot hostes tam subitò exorti propè deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ, ad hæc tot tam necopinata, primò omnium incerti stupentesque referunt pedem; dein, validâ impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda

Luctus mil. Romanor.

fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem: inde in castra avidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepidè primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu subsitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit: nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, primâ specie temerarium magis quàm audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius esse ratus, unius Asdrubalis expugnari castra, quàm, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi; simul aut, si successisset cœptis, recepturum se afflictas res, aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum sui dempturum. U.c.542. a.C.212.

Marcius statuit oppugnare castra hostium.

XXXVIII. Ne tamen subita res & nocturnus terror 1 etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocatâ ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrûm, milites, fortuna, fidem, cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut 2 amplum judicio vestro, ita re ipsâ grave ac sollicitum esse. Quo enim tempo-*

Ejus oratio ad milites.

1 *Etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret*] Impedimentum & perturbationem afferret consilio, quod per se ipsum parum convenire videretur afflictæ tunc ac prope desperatæ Romanorum fortunæ.

2 *Amplum judicio vestro*] Honorificum, si quis illud spectat tanquam delatum suffragio vestro.

U.c.540. a.C.212. re, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem, cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere; & ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mœrore libet. Præstò est enim acerba memoria, & Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, & excitant sæpe somno, neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam; & suam disciplinam suaque instituta sequi jubent, &, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maximè censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrymisque tamquam exstinctos prosequi (vivunt vigentque famâ rerûm gestarum) sed quotiescumque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profectò species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prœlium, quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum; &, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profectò sævitia fortunæ emersuram esse. Nunc, qui tantùm ausi estis sponte vestrâ, experiri libet, quantùm audeatis duce vestro auctore: non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effusè vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem volui; ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, mi-

lites, fortè temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profectò si quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quàm id ipsum timentes vos, omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet: 3 ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minimè tuti sunt homines; quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quàm ne obsessi modò ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos: eo ipso, quòd difficillimum videtur, facillimum erit. Tertiâ vigiliâ noctis silenti agmine ducam vos: exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, a qua vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio audax videri consilium; sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt; quia, si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulùm fueris, nequidquam mox amissam quæras. Unus exercitus in propinquo est; duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus aliqua spes est; & jam tentatis vestras atque illorum vires: si diem proferimus, & hesternæ eruptionis famâ contemni desierimus; periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustine- U.c 540. a.C.212.

3 *Ad id quod ne timeatur*] Nihil minùs tutum est hominibus, quàm quod præsens fortuna vetat timeri: quoniam id plerumque ab iis negligitur; quod autem neglexeris, incautum atque apertum est, ac facillimè hosti patet.

U.c.540. a.C.212. *bimus hoſtium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non ſuſtinuit? Ut dividendo copias periere duces noſtri, ita ſeparati ac diviſi opprimi poſſunt hoſtes: alia belli gerendi via nulla eſt. Proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exſpectemus. Ite, diis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigenteſque eodem animo in caſtra hoſtium irrumpatis, quo veſtra tutati eſtis.* Læti & audiere ab novo duce novum conſilium, & quò audacius erat, magis placebat: reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum conſumptum; & major pars noctis quieti data eſt: quartâ vigiliâ movêre.

Caſtra Aſdrubalis capiuntur. XXXIX. Erant ultra proxima caſtra ſex millium intervallo diſtantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condenſa arboribus. In hujus ſylvæ medio ferme ſpatio cohors Romana arte Punicâ abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ ſilenti agmine ad proximos hoſtes ductæ; & quum ſtatio nulla pro portis, neque in vallo cuſtodiæ eſſent, velut in ſua caſtra, nullo uſquam obſiſtente, penetravere. Inde ſigna canunt, & tollitur clamor. Pars ſemiſomnos hoſtes cædunt; pars ignes caſis ſtramento arido tectis injiciunt; pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hoſtes ſimul ignis, clamor, cædes, velut alienatos ſenſibus, nec audire, nec providere quidquam ſinunt: incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obſeptis itineribus ſuper vallum ſaliunt; &, ut quiſque evaſerat, protinus ad caſtra altera fugiunt; ubi ab cohorte & equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, cæſique ad unum omnes ſunt: quamquam, etiam ſi quis ex ea cæde effugiſſet, adeo raptim captis propioribus caſtris in altera tranſcurſum caſtra ab Romanis

est, ut prævenire nuntius cladis non posset. Ibi verò, quo longiùs ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere; arma tantùm in stationibus posita; milites inermes, aut humi, sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoriâ, prœlium ineunt: itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prœlium oritur; diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes; effusique quà iter est, nisi quos cædes oppressit, exsuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est 1 Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit; captos ad mille octingentos triginta; prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum 2 pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: altero prœlio, eruptione

U.c. 540. a.C. 212.

Altera etiam castra capta.

1 *Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit*] Annales ab Acilio, Romano, Græcè scripti fuerant. Quis ille fuerit; non liquet: nisi quòd suspicio est, eum Catonis censorii ævo vixisse. Claudium, qui annales Acilianos in Latinum sermonem convertit, dicamusne Clodium Licinium, de quo infrà l. XXIX. c. 22. an Claudium Quadrigarium, de quo suprà l. VIII. c. 19. analium aliquem Claudium, decernere non possumus.

2 *Pondo centum triginta octo*] Marcarum nostratium 215. cum unciis 5.

U.c.540. a.C.212. pugnatum cum Asdrubale; decèm millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effusè sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est: & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt; flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum; monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, 3 usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem illataque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

Flamma è capite Marcii emicans.

Spolia Syracusis Romam devecta.

XL. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tantâ fide atque integritate composuisset, ut non modò suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani augeret; ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit: hostium quidem illa spolia, & parta belli jure; ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgò spoliandi factum est, quæ postremò in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximiè ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum ita conditio erat: qui ante captas Sy-

Marcellus res Siculorum componit.

3 *Usque ad incensum Capitolium*] Anno u. c. 669. Scipione & Norbano consulibus.

racusas

facusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti, cultique: 1 quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis, Epicydes & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis missus, 2 Libyphœnicum generis Hipponiates (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Annibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares; cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios, ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quàm fiduciâ, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit; & ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die propè justo prælio compulit hostem intra munimenta: inde revocatus seditione Numidarum in castris factâ, quum trecenti ferme

U.C. 540. A.C. 212.

Mutines novus Pœnorum in Sicilia dux.

Terret Romanos.

1 *Quos metus... dedideratl* Quos metus impulerat ut se dederent.

2 *Libyphœnicum generis*] Suprà, l. XXI. c. 22. *Libyphœnices, mixtum Punicum-Afris genus.* Hinc infrà Hanno vocat Mutinem *degenerem Afrum.*

U.c.542. a.C.212. eorum Heracleam Minoam conceſſiſſent; ad mitigandos revocandoſque eos profectus, magnopere monuiſſe duces dicitur, ne abſente ſe cum hoſte manus conſererent. Id ambo ægre paſſi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloriâ ejus: *Mutinem ſibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginienſi, miſſo ab ſenâtu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicydem, ut tranſgreſſi flumen in aciem exirent. nam ſi Mutinem opperirentur, & ſecunda pugnæ fortuna eveniſſet, haud dubiè Mutinis gloriam fore.

Eo abſente, prælium committitur.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus ſe, qui Annibalem ſubnixum victoria Cannenſi ab Nola repuliſſet, his terrâ marique victis ab ſe hoſtibus cedere, arma propere capere milites, & efferri ſigna jubet. Inſtruenti exercitum decem effuſis equis advolant ex hoſtium acie Numidæ, nuntiantes, populares ſuos primùm eâ ſeditione motos, quâ trecenti ex numero ſuo conceſſerint Heracleam, dein, quòd præfectum ſuum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, ſub ipſam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promiſſi fidem præſtitit: itaque & Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines miſſo, deſtitutum ab equite hoſtem eſſe, quem maximè timuerant; & territi hoſtes, præterquam quòd maximâ parte virium ſuarum non juvabantur, timore etiam incuſſo, ne ab ſuo & ipſi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit: primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ quum in concurſu quieti ſtetiſſent in cornibus, ut terga dantes ſuos viderunt, fugæ tantùm parumper comites facti, poſtquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipſi metu obſidionis

Vincuntur Pœni.

passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit: victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat: itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor litteras Capuam ad consules mitteret; dum Annibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Litteris acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessissent. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, 1 Sulpicio Sicilia, 2 Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est. U.c.540. a.C.212.

1 *Sulpicio Sicilia*] Nempe vetus provincia, quæ Cannensi exercitu obtinebatur. Id apparet ex cap. 1. l. seq.

2 *Cethego Apulia*] Is postea, commutatâ sorte, Marcello decedenti è Sicilia successit, ut patet ex capp. 21. & 28. l. XXVI. Apuliam consules obtinuerunt, ex. c. 22. ejusdem libri.

FINIS.

INDEX RERUM
MEMORABILIUM.

Quæ in libris Livii XXI-XXV continentur.

A

Abelux obsides Hispanorum Sagunto eductos tradit Romanis, XXII. 22.
Accua oppidum vi captum, XXIV. 20.
Accuæus. *Vid.* Vibius.
Acerræ direptæ & incensæ a Pœnis, XXIII. 17.
Achaia, XXV. 15.
Achradina, XXIV. 21. XXV. 24. circumsidetur a Marcello, XXV. 26. deditur Romanis, 31.
Acies Romana, XXI. 55. XXII. 45.
—— Annibalis, XXI. 55. XXII. 4, 46.
—— Asdrubalis, XXIII. 29.
Aciliani libri in Latinum versi a Claudio, XXV. 39.
Q. Acilius triumvir coloniæ deducendæ, XXI. 25.
Acræ, XXIV. 36.
Acrillæ urbs, XXIV. 35.
Actor tragicus, XXIV. 24.
Adrianus ager, XXII. 9.
Æcæ, urbs Appulorum, oppugnatæ, XXIV. 20.
Ædes Concordiæ, XXII. 33.
—— Fortunæ, XXIII. 19. XXV. 7.
—— Herculis, XXI. 62.
—— Jovis, Ariciæ, XXIV. 44.
—— Jovis Vicilini, *ibid.*
—— Libertatis, XXIV. 16.
—— Mentis, XXII. 10. XXIII. 31.
—— Saturni, XXII. 1.
—— Veneris Erycinæ, XXII. 9. XXIII. 31.
Ædiles ex Patribus, sive curules, per quatriduum ludos scenicos faciunt, XXIV. 43.
Ædiles incusantur a senatu, quòd non prohiberent novos ritus sacrificandi precandique deos, XXV. 1.
Ægates insulæ, XXI. 10, 49. XXII. 54. XXIII. 13.
Q. Ælius Pætus augur, XXII. 35. occisus in pugna Cannensi, XXIII, 21.
L. Æmilius legatus Carthaginem mittitur, XXI. 18.
L. Æmilius Papus triumvir mensarius, XXIII. 21.

L. Æmilius Paulus cos. iterum, XXII. 35. occiditur in pugna Cannensi, 49.
M. Æmilius prætor Siciliæ, XXI. 49.
M. Æmilius prætor urbanus, XXII. 9, 33.
M. Æmilii Lepidi filii, ludos funebres patri, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dant, XXIII. 30.
M. Æmilius Lepidus ædilis curulis, XXIV. 43. prætor, *ibid.*
M. Æmilius Regillus cos. dicitur a prærogativa centuria, XXIV. 7. irrito eventu, 8, 9. flamen Quirinalis, 8.
Æquimælium, XXIV. 47.
Ærario subveniunt privati, XXIV. 18.
Ærarii facti a censoribus, *ibid.*
Æs grave, XXII. 33.
Africam præsidio firmat Annibal, XXI. 22. in Africa res parum prospere gestæ a Servilio cos. XXII. 31.
Agnus mactatus ad sanciendam promissorum fidem, XXI. 45.
Agrigentum prodítur Romanis, XXIV. 35. XXV. 23.
Ala dextra & sinistra peditum sociorum, XXV. 21.
Alcon Saguntinus, transfuga ex oratore, XXI. 12.
Algidum, XXI. 62.
Allia fluvius, XXII. 50, 59.
Allifanus ager, XXII. 13, 17.
Allobroges, gens nullâ Gallicâ opibus aut famâ inferior, XXI. 31.
Alorcus Hispanus se pacis Annibalem inter & Saguntinos interpretem fore pollicetur, XXI. 12. ejus oratio ad Saguntinos, 13.
Alpes ab Annibale quinto decimo die superatæ, XXI. 38.
Amilcarem agitantem in animo bellum adversùs Rom. mors opprimit, XXI. 1, 2, 5. ad Castrum Altum in Hispania, XXIV, 41.
Amilcar Gisgonis filius, XXI. 51.
Amilcar Bomilcaris filius, XXIII. 49.
Amiterninus ager, XXI. 62.
Amusitus, princeps Ausetanorum, ad Asdrubalem profugit, XXI. 62.
Anapus fluvius, XXIV. 36.
Andranadorus, gener Hieronis, tutor Hieronymi, regum Syracusanorum, XXIV. 4. post cædem Hieronymi, Insulam & arcem Syracusis occupat, 21. ad eum missi legati a Syracusano populo, 22. cedit tempori, *ibid.* ejus oratio ad Syracusanos, *ibid.* creatur prætor, 23. occiditur, 24.
Angues duo, sacrificio perpetrato, ad exta ex occulto

ailapſi, edère jecur, conſpectique repentè abierunt, XXV. 16.
Anienſis centuria, XXIV. 7.
Anitorgis, urbs, XXV. 32.
Annales citati, XXI. 25. XXII. 31. XXIII. 6.
Annales Aciliani, XXV. 39.
Annalium varietas, XXII. 31. XXV. 39.
Annibal annos fermè novem natus, hoſtem ſe populi Rom. fore jurejurando adſtringit, XXI. 1. imperator in locum Aſdrubalis ſuccedit, 3. ejus dotes & ingenium, 4. res ejus geſtæ adversùs varios Hiſpaniæ populos, 5. Saguntum oppugnat, 6. vulneratur, 7. non admittit legatos Rom. 8. centum quinquaginta millia habuit in armis, *ibid.* dedendum eum Romanis cenſet Hanno, 10. Annibal Saguntum capit, 14. ejus apparatus ad bellum, 21. tranſit Iberum, & Pyrenæum ſaltum ſuperat, 23. ſibi conciliat Gallos, 24. trajicit Rhodanum, 27. hortatur milites, 30. petit Galliæ mediterranea, 31. tranſit Alpes, 32. ingreditur Italiam, 38. Taurinorum urbem expugnat, 39. Annibali quantæ copiæ fuerint in Italiam tranſgreſſo, *ibid.* rebus priùs, mox verbis milites hortatur, 42. *& ſeqq.* promittit ſuis præmia, 45. vincit Rom. ad Ticinum, 46. mox ad Trebiam, 54. *& ſeqq.* faucius excedit pugnâ ad Emporium prope Placentiam, 57. pugnat rurſus cum Sempronio, 59.
altero oculo capitur, XXII. 2. vincit Rom. ad Traſimenum lacum, 4. *& ſeqq.* Italiæ agros devaſtat, 9. ex Hirpinis in Samnium tranſit, ducemque itineris virgis cæſum in crucem tollit, 13. duo millia ferme boum accenſis cornibus in montes concitat, 16. ejus dolus ad augendam dictatoris invidiam, 23. ad certamen prolicit magiſtrum equitum, 28. ejus de Quinti Fabii Maximi virtute teſtimonium, 30. exercitus omnium rerum penuriâ laborat, 40. relictis caſtris fugam ſimulat, 41. ejus inſidiæ detectæ, 42. ejus inopia & anxietas, 43. ad Cannas caſtra ponit, *ibid.* aciem inſtruit, 46. vincit Roman. magnâ clade, 49. ſed uti victoriâ neſcit, 51.
veſci docuit corporibus humanis, XXIII. 5. Capuam venit, 7. apud Ninnios Celeres deverſatur, 8. ejus in ſenatu Campano oratio, 10. in agrum Nolanum traducit exercitum, 14. Nuceriam in deditionem accipit, 15. ad Nolam vincitur a Marcello, 16. Acerras decipit, & Caſilinum oppugnat, 17, 18. ejus exercitum Campanæ deliciæ enervant, *ibid.* ex hibernis redit, Caſilinum oppugnaturus, 19. ejus ad Philippum legati intercipiuntur, 34. Campanis opem laturus ad Hannas pervenit, 36.

ab obſidione Cumarum diſcedit, 37. cum exercitu Nolam oppugnaturus accedit, 43. Nolam oppugnat, 44. ejus equites mille ducenti ſeptuaginta duo ad Marcellum transfugiunt, 46.

Puteolos fruſtra tentat, XXIV. 13. Tarentum per proditionem capit, XXV. 8, 9, 10. conſilium ejus de Tarentina claſſe in apertum mare emittenda, 11. Cn. Fulvium præt. vincit ad Herdoneam, 21.

Annius triumvir coloniæ deducendæ, ob Boiorum rebellionem Mutinam conſugit, XXI. 25.

Annuli occiſorum Romanorum detracti ad Cannas, modium explent, XXIII. 12.

Anni conſularis principium Idus Martiæ, XXII. 1.

Anteſignani legionum, XXII. 5.

M. Antiſtius legatus, XXI. 63.

Apollo Pythius, XXIII. 11.

Apollini ædes vota, XXII. 10. ſacrum factum bove aurato & capris duabus albis auratis, XXV. 12.

Apollinares ludi, eorumque origo, XXV. 12. eos populus ſpectat coronatus, *ibid.*

Apolloniam tentat Philippus, XXIV. 40.

Apollonides principum unus apud Syracuſanos, XXIV. 28. ſalutaris ejus oratio, *ibid.*

Apuli populi deficiunt ad Pœnos, XXII. 61.

Apulia, XXII. 9. XXV. 20.

L. Apuſtius legatus, XXIII. 38.

Aquæ Sinueſſanæ, XXII. 13.

Aquitania Pyrenæis montibus ſubjecta, XXI. 23.

Ara Concordiæ, XXIV. 22.

Arar, XXI. 31.

Arbacala urbs, vi capta, XXI. 5.

Arborum præciſarum ruinâ obrutus exercitus Roman. XXIII. 24.

Archimedes ſpectator cœli & ſiderum unicus, maritimam oppugnationem Rom. eluſit, XXIV. 34. intentus formis, quas in pulvere deſcripſerat, interficitur, XXV. 31. ejus ſepulturæ cura habita a Marcello, *ibid.*

Ardoneæ, XXIV 20. *Vid.* Herdonia.

Arenæ Literni, XXII. 16.

Arethuſa fons, XXV. 30.

Aricia, XXIV. 44.

Aries, ejuſque in oppugnandis urbibus uſus, XXI. 12.

Ariminum, XXI. 51. XXIV. 44.

Ariſto actor tragicus, XXIV. 24.

Ariſtomachus princeps plebis Crotone, ad Annibalem transfugit, eique urbem prodit, XXIV. 2, 3.

Arma templis detracta, XXII. 57. XXIV. 21.
Arnus fluvius, XXII. 2.
Arpi, XXII, 9. 12. XXIV. 3. XXV. 15. Arpos proditurum se Romanis promittit Altinius, XXIV. 45. aggreditur & capit Q. Fabius cos. 46, 47.
Arretium urbs e præcipuis Etruriæ, XXII. 3.
Artes militares non eædem & imperatoriæ, XXV. 19.
Artifices scenici, XXV. 40.
Aruspices a Ti. Sempronio consulti, XXV, 16.
Arx Tarentina, oppugnata ab Annibale, XXV. 11. *Vid.* Tarentus.
Asdrubal gener & successor Amilcaris, XXI. 2. a barbaro quodam palam occiditur, *ibid.*
Asdrubal, frater Annibalis, tuendam suscipit Hispaniam, XXI. 22. fidelium pop. Rom. sociorum agros vastat, 61. in Lusitaniam concedit, XXII. 21. jubetur in Italiam exercitum ducere, XXIII. 27. vincitur a Scipionibus, 29. ingentes copias Hispanorum fundit, XXIV. 41. delet exercitus duceſque Rom. in Hispania, XXV. 32, 36.
Asdrubal Calvus in Sardiniam missus, XXIII. 32, 34. vincitur & capitur, 40, 41.
Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux in Hispania, XXIV. 41.
Asena urbs in Hispania, XXIII. 27.
Atella deficit ad Pœnos, XXII. 61.
Aternum oppidum expugnatum a prætore Sempronio Tuditano, XXIV. 47.
Athanagia Hergetum caput, XXI. 61. deditur Cn. Scipioni, 62.
C. Atilius prætor auxilium fert L. Manlio prætori, XXI. 26. vota suscipere jubetur, 62. candidatus consulatûs, XXII. 35.
C. Atilius duumvir, dedicat ædem Concordiæ, XXIII. 21.
L. Atilius quæstor, in prœlio ad Cannas cæsus, XXII. 49.
L. Atilius præfectus præsidii Locris, XXIV. 1. elabitur cum præsidio, *ibid.*
M. Atilius Regulus cos. iterum suffectus C. Flaminio, XXII. 25. artibus Fabii ipse & collega bellum gerit, 32. triumvir mensarius, XXIII. 21. censor, XXIV. 11. censuræ ejus acta, 18. mortuo collegâ se abdicat, 43.
M. Atilius, duumvir, dedicat ædem Concordiæ, XXIII. 21.
M. Atilius, prætor, XXIV. 43. novis religionibus liberat populum, XXV. 1.
M. Atinius, Thuriis præfectus, XXV. 15.
Atrium libertatis, XXV. 7.
Atrium publicum in Capitolio, XXIV. 10.

in Aventino monte ſignum æneum Junoni dedicant Matronæ, XXI. 62.
Averni Lacus, XXIV. 12.
Aufidus amnis, XXII. 44.
C. Aurelius, legatus Marcelli, XXIII. 16.
M. Aurelius Cotta, XXIII. 30. præpoſitus Puteolis, XXV. 22.
Aurinx urbs Hiſpaniæ, XXIV. 42. *eadem fortaſſe quæ Oringis.*
Aurum a ſociis oblatum, non receptum a Rom. XXII. 32, 36.
Auſetani populi ſubiguntur ab Annibale, XXI. 23.
Auſpicia neglecta, XXI. 63.

B

Badius Campanus, provocat Criſpinum hoſpitem ad ſingulare certamen, & vulneratus aufugit ad ſuos, XXV. 18.
Q. Bæbius Tamphilus legatus ad Annibalem miſſus, XXI. 6. iterum ad Carthaginienſes, 18.
Q. Bæbius Herennius trib. pleb. criminatur ſenatum & augures, XXII. 34. ejus oratio in nobiles, *ibid.*
Baleares inſulæ duæ, major & minor, XXII. 20. XXIII. 40.
Baleares peritiſſimi funditores, XXI. 21, 55. XXII. 37.
Balneis incluſos Romanos Campani fervore & æſtu ſuffocant, XXIII. 7.
L. Bantius Nolanus, juvenis acer, propenſus in Annibalem, Romanis a Marcello conciliatur, XXIII. 15.
Barcina familia, XXIII. 13.
Barcina factio, XXI. 2, 9.
Barguſios Hiſpaniæ populos contra Pœnos ſollicitant legati Romani, XXI. 19. ſubiguntur ab Annibale, 23.
Beneventanus ager, XXII. 13. XXV. 17.
Bigati quingenti & equus eximius ſtrenuo militi dantur honoris ergo, XXIII. 15.
Bigerra urbs, XXIV. 41.
Blandæ urbs in Lucanis, XXIV. 20.
Boii in Italia rebellant, XXI. 25.
Boiorum mos ex calva hoſtilis capitis pocula faciendi, XXIII. 24.
Bomilcar, XXI. 27.
Bomilcar præfectus claſſis Carthaginienſis Locros accedit, XXIII. 41. magnum portum Syracuſarum cum claſſe ingreditur, XXIV. 36. *Vid.* & XXV. 25, 27.
Bove aurato, Apollini ſacrum factum, *ibid.*

Bove feminâ auratâ Latonæ sacrum factum, *ibid.*
Boves trecenti voventur Jovi, XXII. 10.
Boves albi voventur multis divis, *ibid.*
Boum cornibus præligati ab Annibale virgarum fasces accenduntur, XXII. 16, 17.
Bostar præfectus Sagunti. XXII. 22.
Bostar legatus Pœnorum ad Philippum, XXIII. 34.
Bovianum opp. XXV. 13.
Brancus Allobrogum regulus contendit cum fratre de regno, XXI. 31. ei imperium restituit Annibal, *ib.*
Bruttii populi omnes deficiunt ad Pœnos, XXII. 62. apud Bruttios res gestæ Pœnorum, XXIV. 1. Bruttii capiunt Crotonem exceptâ arce, 2.
Bruttiorum ager, XXV. 1.
Busa mulier Apula juvat Canusii fugientes Romanos frumento, veste, viatico, XXII. 52. ei ab senatu honores habiti, *ibid.*
Busta Gallica, XXII. 14.

C

L. Cæcilius Metellus, auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem, XXII. 53. quæstor notatur a censoribus, XXIV. 18. trib. pleb. 43.
Q. Cæcilius Metellus pontifex, XXIII. 21.
Cæremoniarum neglectus Reip. noxius, XXII. 9.
Calabria, XXIII. 34.
Calatia, XXIII. 14.
Calatini deficiunt ad Pœnos, XXII. 61.
Calatinus ager, XXII. 13.
Pac. Calavius senatum Campanum sibi & plebi obnoxium facit, XXIII. 2, 3. filium Perollam abterret ab occidendo Annibale, 9.
Cales urbs, XXII. 15. XXIII. 31. XXIV. 45.
Callicula mons, XXII. 15, 16.
Calor fluvius, XXIV. 14. XXV. 17.
C. Calpurnius, XXII. 61.
C. Calpurnius Piso prætor creatur, XXV. 41.
Campani senatûs obsequium in plebem, & plebis licentia, XXIII. 2, 4. mittunt legatos ad Varronem cos. *ibid.* ad eos oratio consulis, 5. deficiunt ad Annibalem, 7. suffocant Romanos in balneis, *ibid.* vocant Annibalem, XXV. 15.
Campi veteres, XXV. 16.
Campus Diomedis Argivi, XXV. 12.
Canna flumen, *ibid.*
Cannæ vicus, XXII. 43. prœlium ad Cannas & Romanorum clades, 47 & *seqq.*

Cannenſis cladis occaſione multi ſocii a Roman. deficiunt, XXII. 63. reliquiæ in Siciliam relegantur, XXIII. 31. legatis ad Marcellum coſ. miſſis, offerunt operam ſuam ad bellum, XXV. 6. conſtans in eos ſenatûs ſeveritas, 7.
Cantherium in foſſa, XXIII. 47.
L. Cantilius ſcriba pontificis, qui cum virgine veſtali ſtuprum fecerat, virgis in comitio cæſus, inter verbera exſpirat, XXII. 57.
Canuſium fugiunt ſuperſtites, poſt prœlium ad Cannas, Roman. XXII. 50, 52.
Capena urbs, XXII. 1.
Capena porta, XXIII. 32. XXV. 40. *Vid.* Porta.
in Capitolio ſenatus habitus, XXIV. 10. in eo coſſ. vota nuncupant antequam in provinciis proficiſcantur, XXI. 63.
Captivorum commutandorum ratio, XXII. 23.
Captivorum redimi cupientium oratio, XXII. 59. eos redimi non vult ſenatus, 61.
Captivi Romani, vel plurium captivorum fraus, juſtâ pœnâ caſtigata, XXII. 58, 61.
Capuam it Annibal in hiberna, XXIII. 18. corrumpitur illic ejus exercitus, *ibid.* Capua laborat inopiâ, XXV. 13. ſublevatur ab Hannone, *ibid.* obſidetur a coſſ. Roman. 20. cingitur operibus, 22.
Capita hoſtium præcidenda, libertatis præmium, volonibus propoſita, XXIV. 15.
Carales, XXIII. 40.
Carmina Marcii vatis, XXV. 12.
Carmentalis porta, XXIV. 47. XXV. 7.
Carpetani populi cum Vaccæis, aliiſque populis, vincuntur ab Annibale, XXI. 5, 11.
Carteia, *ſive potiùs Althæa*, urbs opulenta, capta & direpta ab Annibale, XXI. 5.
Carthaginienſes. *Vid.* Punicum bellum.
Carthalo nobilis Carthaginienſis, Romam cum captivis proficiſcitur, XXII. 58. ei obviàm lictor mittitur, qui eum finibus Romanis excedere jubet, *ibid.*
L. Carvilius, trib. pleb. XXV. 3.
Sp. Carvilius ſuadet ut ex Latinis populis ſenatus ſupplearetur, XXIII. 22.
Sp. Carvilius trib. pleb. XXV. 3.
Caſilinum urbs, Falernum a Campano agro dividit, XXII. 15. nobilis obſidio Caſilini, XXIII. 17-20. recipitur Caſilinum a Romanis, XXIV. 19.
Caſinus ager, XXII. 13. in Caſini & Caſilini nominibus error, XXII. 13.
Caſtra Claudiana, locus, XXIII. 31.

Castrum Altum, locus insignis cæde magni Amilcaris, XXIV. 41.
Castulo, urbs Hispaniæ valida ac nobilis, unde Annibali uxor erat, deficit ad Romanos, XXIV. 41.
Castulonensis saltus, XXII. 20.
Catapultæ, XXI. 11.
Caudini Samnites, XXIII. 42. devastantur, XXIV. 20.
Celtiberiæ montes, XXI. 43.
Celtiberi excutiunt jugum Pœnorum, XXII. 21. eos eâdem mercede, quam pacti cum Carthaginensibus erant, imperatores Romani ad se perducunt, XXIV. 40. deferunt Scipionem, XXV. 33.
Cenomani in fide pop. Romani manent, XXI. 15.
Censores Equitibus adimunt equos publicos, XXIV. 18.
Censoria potestas per dictatorem exercita, XXIII. 22, 23.
Censuræ severitas, XXIV. 18.
C. Centenius, prætor, XXII. 8.
M. Centenius cognomento Penula, insignis inter primipili centuriones, XXV. 19. ejus clades, *ibid.*
Centuria prærogativa, XXIV. 7.
Centuriatus, sive descriptio modò lectorum militum in centurias, XXII. 38. XXV. 15.
Centurio primus Princeps, XXV. 14.
Cercina insula, XXII. 31.
Cereris sacrum anniversarium quâ occasione intermissum, XXII. 36.
L. Cincius Alimentus captus ab Annibale, XXI. 38.
Circumpadani Campani, XXI. 35.
Civismarus regulus Gallorum cadit in prœlio, XXIV. 42.
Clamor in prœlio, XXV. 21, 41.
Classis Punica, XXI. 22.
Clastidium vicus, proditur Pœnis, XXI. 48. fuit horreum Pœnis, *ibid.*
Claudiana castra, XXIII. 31, 39, 48. XXV. 12.
Claudius historicus annales Acilianos ex Græco in Latinum vertit, XXV. 39.
Claudius Asellus pugnat cum Jubellio Taurea Campano, XXIII. 46, 47.
Ap. Claudius trib. mil. XXII. 53. prætor, XXIII. 24. Siciliam sortitur, 30. legatos mittit ad Hieronymum, XXIV. 6. Romam ad petendum consulatum mittitur a Marcello, 39. cos. XXV. 3. obsidet Capuam, 22.
C. Claudius Appii F. Centho interrex, XXII. 34. dictator, XXV. 2.
C. Claudius Nero graviter a Marcello cos. increpitus, XXIV. 17. prætor, XXV. 2, 22.

Q. Claudius trib. pleb. XXI. 63.
Claves portarum urbis & arcis a præfecto Romano repoſcunt fruſtra Ennenſes, XXIV. 37.
Clypeus Marcius, XXV. 39.
Clypeus argenteus centum triginta octo pondo cum imagine Barcini Aſdrubalis, captus, XXV. 39.
Clypeis olim Rom. uſi, poſtquam ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecere, *ibid.*
Cœlius ſcriptor antiquus, XXI. 38. XXII. 31. XXIII. 6.
Cohors Peligna, XXV. 14.
Collina porta, XXII. 57.
Columna aurea ſolida in templo Junonis Laciniæ, XXIV. 3.
Columnæ Herculis, XXI. 43. XXIII. 5.
Combulteria urbs, XXIII. 39. XXIV. 20.
Cominium Ceritum, XXV. 14.
Comitia Pontifici Maximo creando, XXV. 5,
Compſa urbs tradita Pœno, XXIII. 1. recepta a Rom. XXIV. 20.
Compſanus ager, in quo Jovis Vicilini templum, XXIV. 44.
Conciliabula, XXV. 5.
Concordiæ ara, XXIV. 22.
Congii olei in vicos ſingulos dati, XXV. 2.
Conſentini populi in Bruttiis redeunt in fidem Romanorum, XXV. 1.
Conſules ambo de plebe, XXIII. 31.
Conſulis eſt dicere dictatorem, XXII. 8.
Conſul ſine lictoribus ad dictatorem venit, XXII. 11.
A. Cornelius Mammula proprætor, XXIII. 21.
Cn. Cornelius Lentulus, trib. mil. XXII. 49. quæſtor æquo fere Marte pugnat cum Annibale, XXV. 19.
Cn. Cornelius Scipio Calvus cum claſſe & exercitu adversùs Aſdrubalem mittitur in Hiſpaniam, XXI. 32. ibi proſpere rem gerit, 60, 61. *Vid.* & XXII. 19, 21. fratre adjuncto, communi deinde cum eo ſimul animo conſilioque bellum adminiſtrat, 22. utriuſque res geſtæ, XXIII. 26, 29, 48, 49. XXIV. 41, 42, 48, 49. cum tertiâ parte veteris exercitûs Cn. Scipio, Celtiberis adjunctis, cum Aſdrubale Barcino bellum gerit, XXV. 32. eum deſerunt Celtiberi, 33. recedit, 35. tumulum occupat, 36. eum aggrediuntur Pœni, *ibid.* occiditur, ejuſque exercitus cæditur, *ibid.* de ejus morte variæ auctorum ſententiæ, *ibid.* ex ejus morte luctus Romæ & in Hiſpania, *ibid.*
L. Cornelius Lentulus pontifex max. populum conſulendum cenſet de vere ſacro, XXII. 10.
L. Cornel. Lentulus, decemvir ſacrorum creatur, XXV. 2. prætor, 41.

M. Corn. Cethegus in L. Corn. Lentuli locum pontifex creatur, XXV. 2. habet comitia pontifici max. creando, 5. prætor, 41.
P. Corn. Caluſſa pontifex max. creatus, quum ſellâ curuli nondum ſediſſet, XXV. 5.
P. Corn. Lentulus, prætor, XXIV. 9. Siciliam ſortitus, 10. & XXV. 6.
P. Corn. Merenda candidatus conſulatûs, XXII. 35.
P. Corn. Scipio Aſina, interrex, XXII, 34.
P. Corn. Scipio, coſ. XXI. 6. venit Maſſiliam, 26. cum Annibale congredi in Gallia cupiens, eum aſſequi non poteſt, 32. repetit Genuam, *ibid.* feſtinat ad Padum, 39. movet caſtra ad Ticinum amnem, *ibid.* ejus ad milites adhortatio, 40. vulneratur in pugna equeſtri ad Ticinum, 46. recedit ultra Padum, 45. eum ſequitur Annibal, *ib.* recedit ad Trebiam, 48. diſſentit a collega pugnare cupiente, 52, 53.
claſſe advehitur in Hiſpaniam, XXII. 22. fratri conjungitur, *ib. Vid.* Cn. Cornelius Scipio Calvus.
duas partes exercitûs adversùs Magonem ducit, XXV. 32. lanceâ trajicitur pugnans, 34. ejus mors non magis Romæ quàm in Hiſpania defleta, 36.
P. Cornelius P. F. Scipio patrem in pugna ad Ticinum præſenti periculo eripit, XXI. 46. in pugna ad Cannas trib. mil. de legione ſecunda, XXII. 13. conjurationem aliquot nobilium adoleſcentium de deferenda Italia diſturbat, *ibid.*
ante annos ſit ædilis curulis, XXV. 2.
P. Cornelius Sulla prætor, XXV. 2, 3. ludos Apollinares primus facit, 12. *Vid.* & 15, 19, 22.
Cornus urbs, Sardiniæ caput, a T. Manlio occupatur, XXIII. 40.
Corona laurea, geſtata ſacrificantibus, XXIII. 11.
Coronâ urbem oppugnare aut capere, XXIII. 18.
Coronatus populus ludos ſpectat, XXV. 12.
Corporibus humanis veſci Annibal docuit milites ſuos, XXIII. 5.
Corſica inſula, XXII. 31.
Coſanus portus, XXII. 11.
Cremonis jugum, XXI. 38.
Cretenſes, XXIV. 30.
Crito Berræus, legatus Philippi ad Annibalem, XXIII. 39.
Crotonienſes deficiunt ad Pœnos poſt cladem ad Cannas, XXII. 65. abeunt Locros, XXIV. 3.
Cumas it obſeſſum Annibal, XXIII. 36. defenduntur a Graccho, *ibid.* a Cumis recedit Annibal, 37.

Cumani municipes, XXIII. 31. in Cumanos Campanorum molitiones, 35-37.
Cumanus ager vastatur ab Annibale, XXIV. 13.
Cuneus, XXII. 47.
Cuniculi in obsidione, XXIII. 18.
Curules equi, XXIV. 18.
Cyrenæ urbs, XXIII. 10.

D

Dasius Altinius Arpinus proditor, vincitur a Romanis, XXIV. 45. ejus familia comburitur ab Annibale, *ibid.*
Dasius Brundisinus prodit Annibali Clastidium vicum, XXI. 48.
Decemviri inspiciunt libros Sibyllinos, XXI. 62. XXII. 1, 36. XXV. 12.
—— majoribus hostiis sacrificant, XXII. 1.
—— Græco ritu sacra faciunt, XXV. 12.
Decuriatus, sive descriptio equitum in decurias, XXII. 38.
Delectus servorum, XXII. 57. XXIII. 54.
—— facinorosorum & judicatorum pecuniæ, XXIII. 14.
—— difficulter habitus, XXV. 5. *Vid. porro de delectibus*, XXII. 37, 38. XXIV. 11.
Demetrii Pharii deposcendi causâ ad Philippum legatos mittunt Romani, XXII. 33.
Desultorum binos trahentium equos dexteritas, XXIII. 29.
Dianæ lectisternium ponitur, XXII. 10. festum per triduum agitur Syracusis, XXV. 23.
Dictator comitiorum causâ, XXV. 2.
—— consulem ad se venire jubet sine lictoribus, XXII. 11.
Dictatori nefas equo uti sine permissu populi, XXIII. 14.
—— cum magistro equitum æquatum imperium, XXII. 26.
duo Dictatores tempore uno, XXIII. 22, 23.
Dictator sine magistro equitum, *ibid.*
Dii non alii, nisi Romani, & more patrio colendi, XXV. 1.
Dinomenes custos corporis Hieronymi, in eum conjurat, & sociis ad eum interficiendum viam aperit, XXIV. 7. Syracusis prætor creatur, 23. Diomedis Argivi campi, XXV. 12.
Dionysius Siciliæ tyrannus per dolum arcem Crotonis cepit, XXIV. 3. ejus vox, XXIV. 22.
Druentia, amnis, XXI. 31.
Ducarius quidam eques Insuber C. Flaminium cos. lanceâ transfigit, XXII. 6.

E

EBUSUS insula direpta, XXII. 20.
Eclipsis solis, XXII. 1.
Elephanti quonam modo Rhodanum trajecti, XXI. 28.
Emporiis appulit classem Cn. Scipio, XXI. 60.
Emporium prope Placentiam defensum a Roman. XXI. 57.
Enna urbs a Rom. aut malo aut necessario facinore retenta, XXIV. 39.
Epicydes missus ab Annibale cum Hippocrate fratre legatus ad Hieronymum, XXIV. 6, 23. Syracusis prætores ambo creantur, 27. bellum inter Syracusanos & Romanos concitare nituntur, 29. Syracusanum exercitum sibi conciliant, 30, 31. occupant Syracusas, 32. Romanis superbè respondent, 33. Epicydes præest custodiæ urbis a Romanis obsessæ, 35. relinquit Syracusas, magna jam ex parte captas, XXV. 27.
Epicydes, cui Sindon cognomen, præfectus alterius Epicydis, interficitur Syracusis, XXV. 28.
Epipolæ, locus Syracusis, XXV. 24.
Epulum Jovis ludorum causâ, XXV. 2.
Epulæ instructæ Beneventi ante omnium domos, XXIV. 16.
Equitatus Annibalis melior equitatu Rom. XXI. 47.
Equites gestant annulos aureos, XXIII. 12.
Equitibus, ignominiæ causâ, adempti a censoribus equi publici, XXIV. 18.
Equos binos trahentium desultorum mos, XXIII. 29.
Erycinæ Veneri ædes vota, XXII. 9, 10.
Etoviſſa, urbs ad Iberum, XXI. 22.
Etrusci campi fertiles, XXII. 3.
Eurus ventus, XXV. 27.
Euryalus tumulus Syracusis, XXV. 25.
Exercitus navalis, XXII. 11.
—— urbanus, *ibid.*
Exploratores Roman. inter Numidasque certamen, XXI. 26.
Extares ollæ, *sive* extar, *aut* extare, XXV. 16.

F

FABIUS Pictor auctor antiquissimus, XXII. 7.
M. Fabius Buteo sine magistro equitum dictator ad supplendum senatum dictus, XXIII. 22. senatu lecto, sese extemplo magistratu abdicat, 23.
Q. Fabius Maximus Verrucosus legatus Carthaginem mittitur, XXI. 18. prodictator creatur, XXII. 8. libros Si-

byllinos inſpici poſtulat, idque pervincit, 9. ejus conſilia de bello gerendo, 11. pugnam detrectat, 12. ejus artes, *ibid.* magiſtrum equitum infeſtum ſanis conſiliis habet, *ibid.* & 14. ejus cunctatio & in caſtris & in urbe infamis, 15. ab Annibale deluditur, 16, 17. ſacrorum causâ Rom. vocatur, 18. inviolatum ab Annibale agrum ſuum vendit captivis redimendis, 23. eo abſente Minucius rem non improſpere gerit, 24. ipſi æquatur magiſter equitum, 25, 26. cui laboranti & penè jam victo fert ſuppetias, 28, 29. magiſter equitum ſub ejus imperium auſpiciumque ſpontè redit, 30. exacto ſemeſtri imperio abdicat ſe dictaturâ, 31. ejus ad L. Æmilium Paulum coſ. oratio, 39. ejus conſilium poſt cladem Cannenſem, 55.
creatur pontifex, XXIII. 21. duumvir ædibus dedicandis, 31. coſ. tertium, *ibid.* ejus res geſtæ, 46-48.
ejus oratio de creandis coſſ. quàm præſtantiſſimis, XXIV. 8. coſ. quartùm creatur, 9. Caſilinum oppugnat, 19. legatus filio coſ. ad Sueſſulam venit, 44.
Q. Fabius, filius præcedentis, prætor, XXIV. 9, 12. abſens creatur coſ. 43. patrem jubet deſcendere equo, 44.
Altinium Arpinum jubet vinciri, 45. capit Arpos, 46.
Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum mittitur, XXII. 57. Delphis Romam redit, reſponſumque ex ſcripto recitat, XXIII. 11.
Fæſulæ, XXII. 3.
Falarica, genus teli, XXI. 8.
Fames Capuæ, XXV. 13.
Faſces capti a Pœnis, ponuntur ante tribunal imperatoris, XXV. 16.
Feriæ Latinæ, XXI. 63. XXII. 1.
Feroniæ donum a libertinis mulieribus datum, XXII. 1.
Feſtum Diahæ per triduum Syracuſis, XXV. 25.
Flamen Quirinalis, XXIV. 8.
Flaminia via, XXII. 11.
C. Flaminius iterum coſ. XXI. 57. clam in provinciam abit, & Arimini conſulatum init, 63. de eo querelæ Romanorum, XXII. 1. ejus ferocia, 3. ad Traſimenum lacum circumventus ab Annibale, in prœlio cadit, 4-6.
Flamma e capite concionantis Marcii emicans, XXV. 39.
Flavius Lucanus prætor, XXV. 16. prodit Tiberium Gracchum, *ibid.*
Floronia virgo veſtalis, ſtupri comperta, XXII. 17.
de Fœderum jure inter Romanos Carthaginienſeſque diſceptatio, XXI. 19.
Fœdus Philippi cum Annibale, XXIII. 38.
Fons Herculis, XXII. 1.

T. Fonteius legatus, XXV. 34.
Formiana saxa, XXII. 16.
Fornicata via, XXII. 36.
Fortunæ ædes Prænestæ, XXIII. 19. Romæ, XXV. 7.
Fortunæ in Algido supplicatio imperata, XXI. 62.
Forum Boarium, XXI. 62.
—— Olitorium, *ibid.*
Fulfulæ, urbs in Samnio, XXIV. 20.
Fulmen aureum pondo quinquaginta donum Jovi factum, XXII. 1.
Fulvius Flaccus legatus, XXII. 12.
C. Fulvius quæstor Annibali traditur, XXI. 59.
Cn. Fulvius Centumalus ædilis curulis, XXIV. 43. prætor creatur, *ibid.* cos. XXV. 41.
Cn. Fulvius Flaccus, prætor, XXV. 2. prosperis rebus solutus ad socordiam, 20. ad Herdoneam vincitur ab Annibale, 21.
Q. Fulvius Flaccus creatur pontifex, XXIII. 21. prætor, 24, 30. prætor refectus, XXIV. 9. magister equitum, XXIV. 2. tertium cos. *ibid.* pontificatum maximum petens repulsam patitur, 5. Hannonis castra oppugnat, eaque capit, 13, 14.
M. Fundanius Fundulus, ædilis plebeius, aliquot matronas probri accusat, XXV. 2.
Funditores Baleares, eorumque peritia, XXI. 21.
Funera Romanorum ducum curata ab Annibale, XXII. 52. XXV. 17.
P. Furius Philus, fit prætor iterum, XXII. 35. *Vid.* & 55. classem accipit a Marcello collega, 57. redit ex Africa Lilybæum graviter saucius, XXIII. 11. censor, XXIV. 11. severè castigat vitia, 18. dies ei dicitur a L. Metello trib. pleb. quem senatu moverat, 43. mors ejus impedit ne lustrum perficiatur, *ibid.* augur fuerat, XXV. 2.
P. Furius Philus, consularis viri filius, XXII. 53.

G

Gabii, XXIV. 10.
Gades profectus Annibal, vota exsolvit Herculi, XXI. 21. *Vid.* & XXIV. 49.
Gætuli milites, XXIII. 18.
Gala Massylorum, Numidicæ gentis, rex, XXIV. 48. Masiniſſæ pater, 49. jungitur Carthaginiensibus, *ib.*
Galeagra turris, XXV. 23.
Galeus fluvius, quinque millia passuum a Tarento abest, XXV. 21.

Gallorum in Italia sub initia belli Annibalici motus, XXI. 25, 26. & incerti, ac fluctuantes animi, 39, 52. XXII. 1.
Galli Transalpini frustra sollicitantur a legatis Romanis contra Pœnos, XXI. 20. ab Annibale partim donis conciliati, partim vi victi, 23, 24. & 26-28.
Galli, gens auri avidissima, XXI. 20.
Galli in concilium veniunt armati, *ibid.*
—— super umbilicum pugnant nudi, XXII. 46.
—— ex calva hostium pocula faciunt, XXIII. 24.
Gallorum arma, XXII. 46.
Gelo, Hieronis filius, deficit ad Pœnos, XXIII. 30. mors ejus adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergat, *ibid.* ejus, dum viveret, in cultu habituque modestia, XXIV. 5.
Genio deo quinque majores hostiæ cæsæ, XXI. 62.
Genua urbs, XXI. 32.
Geronium, *sive*, Gerunium urbs, XXII. 18, 24, 39.
Gisgo legatus ad Philippum, XXIII. 34.
Gladiatoria spectacula, XXIII. 30.
Græcia major post cladem Rom. ad Cannas, deficit ad Pœnos, XXII. 61.
Græcarum artium opera quando primùm admirati sint Romani, XXV. 40.
Græcus & Græca vivi defodiuntur, XXII. 57.
Greges in luco ad Laciniæ Junonis sine custode pascentes, & ultro ad stabula redeuntes, XXIV. 3.

H

Hamæ absunt a Cumis tria millia passuum, XXIII. 35. Hamis statum sacrificium, & nocturnum sacrum, *ibid.*
Hampsicora, princeps Sardiniæ, molitur defectionem, XXIII. 32. conscisit sibi mortem, 41.
Hanno princeps factionis Barcinis inimicæ, censet Annibalem mittendum non esse in Hispaniam, XXI. 3. dedendum Romanis, 9. pacem petendam ab Romanis post Cannensem pugnam, XXIII. 13.
Hanno Bomilcaris F. strenuè rem gerit in transitu Rhodani, XXI. 27, 28.
Hanno in Hispania a Cn. Scipione vincitur & capitur, XXI. 60.
Hanno victus & pulsus finibus Lucanis a Ti. Sempronio Longo, XXIII. 37. ejus cum Nolanis colloquium, 43. ad defectionem sollicitat Græcas urbes in Bruttiis, XXIV.

1. inter Hannonem & Gracchum acris pugna, 14, 15. sublevat inopiam Capuæ, XXV. 13. ejus castra capiuntur a Romanis, 14. fugit in Bruttios, *ibid.*
Harmonia Gelonis filia, Themisto nupta, XXIV. 24. occiditur, 25.
Hasta Martis, XXIV. 10.
Hegeas præfectus equitum Neapolitanorum, XXIII. 1.
Helorus urbs Siciliæ, XXIV. 35.
Heraclitus, cui Scotino cognomen, legatus regis Philippi ad Annibalem, XXIII. 39.
Herbessus urbs Siciliæ, XXIV. 30. a Marcello recipitur, 35.
Herculis columnæ, XXI. 43.
Herculi Gadibus vota exsolvit Annibal, XXI. 21. Herennius Bassus ab Hannone ex Nola ad colloquium vocatur, XXIII. 43. Hannoni respondet, 44.
C. Herennius triumvir coloniæ deducendæ, XXI. 25.
Herius Pettius ab Hannone ex Nola ad colloquium vocatur, XXIII. 43.
Hermandica urbs ab Annibale vi capta, XXI. 5.
Hexapylon Syracusis, XXIV. 21. *Vid.* & 32, 39.
Hiero pollicetur gratis se daturum Romanis legionibus frumentum ac vestimenta, XXI. 50. post pugnam ad Trasimenum lacum, legatos Romam cum classe magno commeatu onusta donisque & auxiliis mittit, XXII. 37. victoriam auream pondo trecentûm viginti dono dat, *ibid.* classe Punicâ vastatur ejus regnum, 56. Hieronis mors, XXIV. 4.
Hieronymus nepos Hieronis & successor, XXIV. 4. ejus vitia, 5. conspiratio in illum, *ibid.* ad Annibalem inclinat, 6. legati Romani malè ab eo excepti, *ibid.* ejus fœdus cum Pœnis, *ibid.* a conjuratis occiditur, 7.
Himera amnis Siciliam dividens, XXIV. 6. *V.* & XXV. 49.
Himilco vir factionis Barcinæ, victoriâ Annibalis ad Cannas Carthaginem nuntiatâ, Hannonem increpat, XXIII. 13.
Himilco cum exercitu in Siciliam venit, XXIV. 31. ejus res gestæ, *ibid.* & 36. Agrigentum se recipit, XXIV. 29. Syracusis suppetias fert, XXV. 26. peste perit, *ibid.*
Hippocrates, *Vid.* Epicydes. Dum frater præest Syracusis, ipse Pœnis conjunctus bellum gerit adversùs Marcellum, 35. vincitur, 36. Murgantiam se recipit, 39. Syracusanis suppetias fert, XXV. 26. peste perit, *ibid.*
Hirpini populi, XXII. 13. ab Rom. deficiunt ad Pœnos, XXII. 61. XXIII. 1. ex Hirpinis tria oppida recepta a Romanis, XXIII. 17.
Hispania inter Pœnos & Romanos divisa amne Ibero, XXI. 2. primus in eam Romanus imperator transgressus Cn. Scipio, XXI. 32. XXIV. 37.

Hiſpania multas habet turres, quibus pro ſpeculis & propugnaculis utuntur adversùs latrones, XXII. 19.
Hiſpani ſollicitantur a legatis Romanis contra Pœnos, XXI. 19.
—— ſuppoſitis incubantes cetris Rhodanum tranſnatant, 27.
—— ad concurſandum inter ſaxa rupeſque apti, XXII. 18.
—— inquieti avidique in res novas, XXII. 21.
—— primi mercenarii apud Romanos, XXIV. 49.
—— obſides Sagunti, XXII. 22.
Honoſca urbs, XXII. 20.
Hoſpitalis fœderis contemptor. *Vid.* Badius Campanus.
Hoſtiis, partim majoribus, partim lactentibus procurata prodigia, XXII. 1.
Hoſtilia Curia, XXII. 55. in eam vocatus ſenatus, *ibid.*
L. Hoſtilius Mancinus cum quadringentis equitibus exploratum miſſus, cæditur a Pœnis, XXII. 15.
Humanis corporibus veſci milites ſuos docuiſſe dictus Annibal, XXIII. 5.

I.

Jaculatores Afri, XXI. 21.
Ibera urbs a propinquo flumine appellata, XXIII. 28.
Iberus fluvius, Punici & Romani imperii finis, XXI. 2. trans Iberum omnia, præter Saguntinos, ſunt Carthaginienſium, XXI. 5.
Idibus Martiis magiſtratus initus, XXII. 1. XXIII. 30.
Ignes per noctem in caſtris accenſi ad fallendum hoſtem, XXII. 41.
Ilercaonenſium ager, XXII. 21.
Ilergetes ſubiguntur ab Annibale, XXI. 23. vaſtantur a Cn. Scipione, 62. Ilergetum rebellio, XXII. 21.
Illiberis oppidum, XXI. 24.
Illiturgis urbs Hiſpaniæ, a Pœnis, ob defectionem ad Romanos, obſeſſa, XXIII. 49. liberatur obſidione, *ibid.* iterum oppugnatur a Carthaginienſibus, XXIV. 41. liberatur a Romanis, *ibid.*
Imber ingentibus procellis dirimit pugnam, XXIII. 44. Imbris opportunitas in Arpis capiendis, XXIV. 46.
Incendium ingens Romæ, XXIV. 47.
Indibilis Ilergetum regulus, XXII. 21. XXV. 34.
Indici libertas data, & æris gravis viginti millia, XXII. 33.
Inſulæ, inſignia ſupplicum, XXV. 25.
Intibili, oppidum, XXIII. 49.
Ionium mare, XXIII. 33.
Iſalca, præfectus Gætulorum, XXIII. 18.

Istri lacessierunt magis quàm exercuerunt Romana arma, XXI. 16.
Istricus vicus, XXIV. 10.
Jubellius Taurea, vir bello insignis, & nobilis eques Campanus, XXIII. 8, & 46. ejus cum Claudio Asello pugna, 47.
Jugarius vicus Romæ, XXIV. 47.
D. Junius, præpositus ad ostium Vulturni, XXV. 22.
M. Junius Pera dictator post Cannensem pugnam, XXII. 57. XXIII. 14.
M. Junius, legatus captivorum qui in Annibalis potestate erant, pro iis ad senatum orationem habet, XXII. 59.
M. Junius Silanus prætor creatur, XXV. 2.
Juniorum ob inopiam Romæ delectus ægre confectus, XXV. 5.
Juno Lacinia, XXIII. 33. XXIV. 3. Junonis Laciniæ nobile templum sanctum omnibus circà populis, XXIV. 3. Junoni reginæ in Aventino majoribus hostiis sacrificatur, XXII. 1.
Jupiter Latiaris, XXI. 63. ei donum fulmen aureum pondo quinquaginta factum, XXII. 1.
—— Olympius, XXIV. 21.
Jovis epulum ludorum causâ, XXV. 2.
Jusjurandum militum diversum a sacramento, XXII. 38.
Juventati lectisternium imperatum, XXI. 62.

L

Lacetania, XXI. 23.
Lacinia Juno, XXIV. 3. ejus nobile templum, sanctum omnibus circà populis, *ibid. Vid.* & XXIII. 33.
Lacus Averni, XXIV. 13, 20.
—— Trasimenus, XXII. 4.
C. Lætorius ædilis curulis, XXIII. 30. legatus, XXV. 22.
Larinas ager, XXII. 18.
Latinæ feriæ, XXI. 63. XXII. 1. tenent coss. prætoresque Romæ usque ante d. v. Kalendas Maias, XXV. 11.
Latonæ bove feminâ auratâ sacrum factum, XXV. 12.
Lecticulâ in aciem illatus Cn. Scipio confligit, XXIV. 42.
Lectisternium Cære imperatum, XXI. 62.
—— Juventati, *ibid.*
Lectisternium Junoni reginæ, XXI. 1.
—— Saturno, quem lectum Senatores straverunt, *ibid.*
—— per triduum habitum, sex pulvinaria in conspectu fuere, XXII. 10.
Legati Annibalis ad Philippum, XXIII. 34.

Legati ex Balearibus insulis, & ultima Hispania ad Scipionem, XXII. 20.
—— Neapolitani aurum offerunt Romanis, XXII. 32.
—— Philippi ad Annibalem, XXIII. 33, 34, 39.
—— Romani in Hispaniam ad Annibalem, non admittuntur, XXI. 6, 9. Carthaginem missi, 18. iis superbè respondent Carthaginienses, *ibid.* ridentur a Gallis, 20. in varia loca missi, XXII. 33.
male excipiuntur ab Hieronymo Syracusanorum rege, XXIV. 6.
—— Samnites ad Annibalem missi, XXIII. 14.
—— Syracusani, XXII, 37. ad Marcellum, XXV. 29.
—— Tarentini ad Annibalem, XXIV. 13.
Legiones urbanæ, XXIV. 44. XXV. 3.
—— duodeviginti, XXIV. 11.
Lembi biremes, XXIV. 40.
Leon, locus, XXIV. 39.
Leontini. In eorum urbe Hieronymus occiditur, XXIV. 7. eò proficiscuntur Hippocrates & Epicydes, 29. Leontinorum urbs a M. Marcello cos. capta, 30.
Lex, senator ne quis, quive Senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plusquam trecentarum amphorarum esset, haberet, XXI. 63.
Libri fatales, XXII. 9.
—— Sibyllini, XXI. 62.
—— vaticini ex senatusconsulto ad prætorem delati, XXV. 1.
Libertatis ædes, XXIV. 16.
Libertatis atrium, XXV. 7. in eo custoditi obsides Tarentinorum, *ibid.*
Libertini in militiam centuriati, XXII. 11.
Libui Galli, XXI. 38.
Libyphœnices, XXI. 22. XXV. 40.
C. Licinius legatus Carthaginem missus, XXI. 18.
P. Licinius Crassus pontifex maximus creatur ante ædilitatem, XXV. 5.
Ligures. Ipsis legati missi ad expostulandum quòd Pœnos opibus auxiliisque juvissent, XXII. 33.
Lilybæum, XXV. 31. ad Lilybæum pugna navalis, XXI. 50.
Literni arenæ, XXII. 16. Liternum, XXIII. 35.
Lintribus utuntur pedites in trajiciendo Rhodano, XXI. 27.
Liparæ insulæ, XXI. 49.
Litana sylva, XXIII. 24. in ea exercitum L. Postumii cos. delent Galli, *ibid.*
M. Livius legatus Carthaginem missus, XXI. 18.
M. Livius Tarentum tuetur, XXIV. 20. urbe captâ ab

Annibale, in arcem confugit, XXV. 10. arcem defendit, 11.
Locis sanctitate insignibus etiam adficta miracula, XXIV. 3.
Locrenses, XXIII. 30.
Locri post Cannensem cladem deficiunt ad Pœnos, XXII. 60. *Vid.* & XXIII. 30. & XXIV. 1.
Longuntica, XXII. 20.
Lora in usum cibi versa, XXIII. 19.
Luca, urbs, XXI. 59.
Lucanorum aliquot ignobilia oppida expugnat Ti. Sempronius cos. XXV. 1. in Lucanis perit, 16.
L. Lucretius quæstor, per insidias interceptus, traditur venienti in Ligures Annibali, XXI. 19.
Luctus triginta diebus finitus post Cannensem cladem, XXII. 16.
Lucus Junonis Laciniæ, XXIV. 3.
Ludi belli causâ, XXII. 9, 10.
——— Apollinares, eorumque origo, XXV. 12. eos populus coronatus spectavit, *ibid.*
——— per triduum a filiis M. Æmilii Lepidi facti, XXIII. 30.
——— Plebeii, XXIII. 30. per triduum instaurati, XXV. 2.
——— Romani, XXIII. 30. magnificè facti, XXV. 2.
——— Scenici per quatriduum primùm facti ab ædilibus curulibus, XXIV. 41.
Ludorum causâ epulum Jovis, XXV. 2.
Lupus in Gallia vigili gladium e vagina raptum abstulit, XXI. 62.
Luporum simulacrum, XXII. 1.
Lusitania, XXI. 43. Lusitaniæ montes, *ibid.*
C. Lutatius, triumvir coloniæ deducendæ, a Boiis comprehenditur, XXI. 25.

M

MAGALUS, regulus Boiorum, XXI. 29.
Magistro equitum cum dictat. æquatum imperium, XXII. 25, 26. sine mag. equit. dictator, XXIII. 22, 23.
Cn. Magius Atellanus, XXIV. 29.
Dec. Magii Campani constans erga Rom. fides, XXIII. 7. vinctus in Annibalis castra ducitur, 10. navi Carthaginem missus, tempestate fertur Cyrenas, *ibid.* confugiens ad statuam regis Ptolemæi, liberatur, *ibid.* manere mavult in Ægypto, quàm redire in Italiam, *ibid.*
Mago frater Annibalis, XXI. 47, 54. in Cannensi pugna mediam aciem cum Annibale tenet, XXII. 46. res a fratre Annibale gestas Carthaginiensibus exponit, XXIII. 12. annulos aureos e digitis occisorum Rom. detractos

in Curiæ vestibulo effundi jubet, *ib.* cum eo Hannonis disceptatio, 13. mittitur in Hispaniam, 32. vincitur ad Illiturgin a Romanis, 49.

mittitur ab Asdrubale fratre ad conquisitionem militum, XXIV. 42.

Asdrubali Gisgonis filio conjunctus, vincit P. Scipionem, XXV. 32-34. Asdrubali fratri se jungit, 35. ejus castra a Marcio capta, 39.

Mago legatus Pœnorum ad Philippum, XXIII. 34.

——— ex gente Barcina, cognatus Annibalis, capitur, XXIII. 41.

Maharbal, Himilconis filius, oppugnationi Sagunti præficitur ab Annibale proficiscente in Oretanos Carpetanosque, XXI. 12. depopulatur sociorum populi Romani agros, 45. persequitur Romanos a Trasimeno fugientes, XXII. 6. suadet Annibali post cladem Rom. ad Cannas, ut quamprimum Romam eat, 11. *Vid.* & XXIII. 18.

Mandonius, XXII. 21.

Manicius prætor Prænestinus ex scriba, XXIII. 19. statua ei Præneste in foro statuta, *ibid.*

L. Manlius prætor in Galliam mittitur, XXI. 17. ejus exercitus cæditur a Boiis, 25. Concordiæ ædem voverat, XXII. 33. petit consulatum, 35.

T. Manlius Torquatus censet non redimendos esse captivos Cannenses, XXII. 60. mittitur cum imperio in Sardiniam, XXIII. 34. Sardos domat, 40, 41. pontificatum maximum petit frustra, XXV. 5.

Mantua, XXIV. 30.

Manus præcisæ speculatoribus deprehensis, XXII. 33.

M. Claudius Marcellus, prætor, XXII. 35. post pugnam Cannensem mittitur ad reliquias exercitûs a cos. accipiendas, 57. Nolam magnis itineribus pervenit, XXIII. 14. Annibalem vincit, 16. supplicium de proditoribus sumit, 17. creatus cos. secundùm, quum augures vitio creatum pronuntiavissent, abdicat, 31. proconsul copias educit in aciem contra Annibalem, 44. hortatur suos, 45. Pœnos in castra compellit, 46. ad eum equites Hispani & Numidæ transfugiunt, *ibid.*

tertium cos. absens creatur, XXIV. 9. ei Sicilia provincia decreta, 21. Leontinorum urbem capit, 30. oppugnat Syracusas, 33. capit alias urbes, 35. fundit Syracusanos, 36.

capit Syracusas, XXV. 23, 24. Marcelli lacrymæ captis Syracusis, *ibid.* castigat Syracusanos, 31. spoliat Syracusas, 40. componit res Siculorum, *ibid.* vincit Pœnos, 41.

Marcius clypeus, XXV. 39.
Marcius illustris vates, ejusque carmina, XXV. 12. prædixit Cannensem cladem, *ibid.* alterum ejus vaticinium, *ibid.*
L. Marcius eques Roman. Scipionibus occisis, dux a militibus eligitur, XXV. 37. hortatur suos ad oppugnanda hostium castra, 38. bina castra hostium capit, 39. flamma ei concionanti fusa dicitur e capite, *ibid.*
Mare Inferum, XXIII. 38.
—— Ionium, XXIII. 33.
—— Superum, XXIII. 38.
Marius Alfius, Medixtuticus apud Campanos, XXIII. 35. in pugna occiditur, *ibid.*
Marius Blosius, prætor Campanus, concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali, XXIII. 7.
Marius Statilius præfectus cum turma Lucana exploratum missus, detegit insidias Annibalis, XXII. 42.
Marrucini populi devastantur ab Annibale, XXII. 4.
Martis hasta, XXIV. 10.
—— signum, Appiâ viâ, XXII. 10.
Marti lectisternium habitum, *ibid.*
Marsi populi devastantur ab Annibale, XXII. 9.
Martiis Idibus magistratus initus, XXII. 1.
Masæsyli, altera Numidiæ pars, cujus rex fuit Syphax, XXIV. 48.
Masinissa filius Galæ, regis Numidarum Massylorum, vincit Syphacem, XXIV. 48, 49.
—— socius Carthaginiensium, ingenti tumultu turbat exercitum P. Scipionis, XXV. 34.
Massilienses socii Romanorum, XXI. 20.
Matres duæ, receptis præter spem filiis, gaudio exanimantur, XXII. 7.
Matronæ veneficæ in exsilium aguntur, XXV. 2.
—— dedicant Junoni signum æneum in Aventino, XXI. 62.
Matutæ Matris ædes intra portam Carmentalem refecta, XXV. 7. *Vid.* Ædes Matris Matutæ.
Mauri, XXI. 22.
Mauritii, XXIV. 49.
Medixtuticus summus apud Campanos magistratus, XXIV. 19.
Megara urbs Siciliæ, XXIV. 30. capta & diruta a M. Marcello, 35.
Melæ, urbs in Samnio, XXIV. 20.
Melita insula, capta a Ti. Sempronio cos. XXI. 51.
Menix insula vastata, XXIII. 31.
Mens, dea, XXII. 10. ei ædes vota a T. Otacilio prætore, *ibid.* dedicata, XXIII. 31.

Mensarii triumviri, XXIII. 21.
Mercenarii milites apud Rom. primi, XXIV. 49.
Mericus Hispanus prodit Romanis insulam Syracusanam, XXV. 30.
Messana urbs, XXI. 49. XXIV. 1.
Messis ante Kalendas Junias, XXIII. 32.
Metapontus, XXV. 11.
Metapontini deficiunt ad Pœnos post cladem Cannensem, XXII. 61. XXV. 15.
Metapontinus ager, XXIV. 20.
M. Metilius trib. pleb. XXII. 25. ejus in Fabium oratio, *ibid.*
M. Metilius, legatus a senatu ad Consules, XXV. 22.
T. Metilius Croto, legatus, XXIII. 31.
Miles Rom. cibum potumque capere jussus stans, ignominiæ causâ, XXIV. 16.
Militem mercenarium quando primum Romani habuerint, XXIV. 49.
Milite suo, non externo, uti solitus Romanus, XXII. 37.
Milites a trib. mil. adiguntur jurejurando, XXII. 38.
Militum in armis decursus, XXIII. 35.
Militares artes diversæ ab imperatoriis, XXV. 19.
Militaria comitia, XXV. 37.
Mincius amnis, XXIV. 10.
Minervæ & Neptuno pulvinar stratum in lectisterniis, XXII. 10.
Minoa Heraclea, XXIV. 35.
M. Minucius Rufus mag. equit. sub Fabio dictatore, XXII. S. Fabii cunctationem incusat, 12. ejus seditiosa oratio in Fabii cunctationem, 14. Fabio absente rem non improspere gerit, 24. æquatur dictatori, 26. dividit exercitum cum Fabio, 27. pugnam committit adversùs Annibalem, in qua laborans servatur a Fabio, 28, 29. agnoscit errorem suum, & sub imperium Fabii redit, *ib.* & 30. in pugna ad Cannas perit, 49.
M. Minucius trib. pleb. XXIII. 21.
Miranda & prodigiosa quò magis creduntur, eò plura annuntiantur, XXIV. 10.
Miseni promontorium, XXIV. 13.
Mœnicaptus, Gallorum regulus, cadit in prœlio, XXIV. 42.
Monomachiæ, XXIII 46, 47. XXV. 18.
Mopsiani, *sive* Mopsiorum factio, XXIII. 1.
Q. Mucius Scævola prætor creatur, XXIII. 24.
Mulierum turba in foro & Capitolio sacrificantium & precantium deos externo more & ritu, XXV. 1.
Munda urbs Celtiberiæ, XXIV. 4. prœlium ad Mundam, quo vincunt Pœnos Romani, *ibid.*

Mures in usum ciborum versi ab obsessis in urbe Casilino, XXIII. 19.
Murgantia, urbs Siciliæ, XXIV. 27, 36.
Murus novus objectus pro diruto in oppugnationibus, XXI. 11.
Mutina, XXI. 25.
Mutines sub Annibale omnes belli artes edoctus, novus dux in Sicilia, XXV. 40. terret Romanos, *ibid.* eo absente prœlium committitur, 42. vincunt Romani, *ibid.*
Myla, flumen, XXIV. 30, 31.

N

Q. Nævius Crista, vir impiger militiæque peritus, invadit Macedonum castra, XXIV. 40. eaque diripit, *ib.*
Nasus, sive insula, Syracusanæ urbis pars, capitur a Rom. XXV. 30.
Navale prœlium, XXI. 50.
Navis actuaria, XXI. 28.
—— oneraria, XXII. 11.
Navis maritima amphorarum trecentarum, XXI. 63.
Naves plaustris translatæ in mare, quibus obsessa arx Tarenti, XXV. 11.
Nautæ ex senatusconsulto imperati privatis, & dati pro censu, XXIV. 11.
Neapolis, nomen partis Syracusanæ urbis, XXIV. 24.
Neapolis, urbs. Illius conspecta mœnia Annibalem ab ejus oppugnatione absterrent, XXIII. 1.
Neapolitani aurum offerunt Romanis, XXII. 32.
Neapolitanum agrum populatur Annibal, XXIV. 13.
Neptunus lectisternio placatus, XXII. 10.
Nico Tarentinus juvenis. conjuratione factâ cum aliis juvenibus nobilibus, prodit Annibali Tarentum, XXV. 8, 9.
Ninnii celeres, hospites Annibalis, quum is Capuam venit, XXIII. 8.
Nola oppugnatur ab Annibale, XXIII. 14-16. iterum, 43-46.
Nolanus senatus Romanorum, plebs est Annibalis, XXIII. 14, 39.
Nolana plebs vocat Annibalem, XXIV. 13.
Nolanus ager, XXIII. 14.
Nominis error fraudi est Annibali, XXII. 13.
Novemdiale sacrum publicè susceptum, XXI. 62. XXV. 7.
Nox prœlium dirimit, XXI. 59.
Nuceria Alfaterna capitur a Pœnis, incenditur & diripitur, XXIII. 15.

Nuces secundo amni fusæ Casilinum, ad sublevandam obsessorum inopiam, XXIII. 20.
Numerius Decimus Samnis, XXII. 24.
Numidarum equitum auxilia adjunguntur Asdrubali in Hispania, XXI. 22. Numidarum quingentorum de Annibalis exercitu prœlium adversùs trecentos equites Romanos, 29. *de Numidis*, *vid.* Syphax, Masinissa, Gala.
Numidæ primum in Africa equit. genus, XXIV. 48.
Nummus quadrigatus, XXII. 52.

O

OBSIDES totius Hispaniæ Sagunti in arce custoditi, XXII. 22. eos tradit Romanis Abelux, *ibid.*
Obsides Tarentinorum e fuga retracti virgis cæduntur & de saxo dejiciuntur, XXV. 7.
Olcades. XXI. 5. Olcadibus bellum infert Annibal, *ibid.* vincuntur, *ibid.*
Oleæ rami supplicum insignia, XXIV. 30.
Olei congii in vicos singulos dati, XXV. 2.
Olympium Jovis templum prope Syracusas, XXIV. 33.
Olympius Jupiter, XXIV. 21.
Opimia, virgo vestalis, stupri comperta, sub terram, ad portam Collinam, necata, XXII. 57.
Oratio Æmilii Paulli jamjam morituri, XXII. 49.
—— Alorci ad Saguntinos. XXI. 13.
—— Andranodori ad Syracusanos, XXIV. 32.
—— Annibalis ad milites, XXI. 21, 43. XXIII. 45.
—— Apollonidæ, XXIV. 28.
—— Bæbii Herennii in Nobiles, XXII. 34.
Oratio P. Cornelii Scipionis ad mil. XXI. 40.
—— M. Fabii Buteonis dictatoris, XXIII. 23.
—— Q. Fabii Max. Cunctatoris ad Æmilium, XXII. 39. de coss. creandis, XXIV. 8.
—— Hannonis de Annibale, XXI. 3, 9. XXIII. 13.
—— Hirpinorum & Samnitium ad Annibalem, XXIII. 42.
—— M. Junii de captivis redimendis, XXII. 59.
—— T. Manlii Torquati, de captivis non redimendis, XXII. 60.
—— Marcii ad milites, XXV. 38.
—— M. Metilii trib. pleb. in Fabium, XXII. 25.
—— militum ex Cannensi clade superstitum, & in Siciliam relegatorum, XXV. 6.
—— Minucii Rufi cunctationem Fabii reprehendentis, XXII. 14.
—— L. Pinarii ad milites, XXIV. 38.

—— Polyæni Syracusani, XXIV. 22.
—— P. Sempronii Tuditani trib. mil. ad mil. XXII. 30.
—— Ti. Sempronii Gracchi cos. ad Patres, XXIII. 25.
—— Sopatri Syracusani, XXIV. 25.
—— Syracusanorum legatorum ad Marcel. cos. XXV. 29.
—— C. Terentii Varronis ad legatos Campanos, XXIII. 5.
Orbitanium, urbs in Samnio, XXIV. 20.
Oretani populi, XXI. 11.
Oricum, oppidum, XXIV. 40. ab Orico legati ad M. Valerium prætorem veniunt, *ibid.* Oricum a Philippo captum, *ibid.* recipitur a Romanis. *ibid.*
Ostia urbs, in ore Tiberis condita, XXII. 11, 27. XXIII. 38. XXV. 20.
T. Otacilius prætor ædem Menti vovet, XXII. 10. prætor, litteras mittit ex Sicilia de vastato Punicâ classe Hieronis regno, 56. *Vid.* & XXIII. 21. duumvir Menti ædem dedicat, 31, 32. in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, mittitur, 32. depopulatur agrum Carthaginiensem, & aliquot capit naves Pœnorum, 41. quum cos. crearetur, Q. Fabius, ejus uxoris avunculus, eum certo jam honore dejicit, XXIV. 7, 9. creatur prætor iterum, 9. depopulatur agrum circa Uticam, & frumentum Syracusas mittit, XXV. 31.

P

Pachyni promontorium, XXIV. 35. Pachynum accedit classis Punica, XXIV. 27. XXV. 27.
Pacuvius Calavius Campanus, qui Ap. filiam uxorem duxerat, filiam Livio nuptum dederat, defectionis ab Romanis auctorem se præbet, XXIII. 2. senatum Campanum sibi vitæ beneficio obnoxium facit, 2-4. filio Annibalem placat, 8. filium deterret a consilio occidendi Annibalis, *ibid.*
Padus, fluvius, major ac violentior Rhodano, XXI. 43.
Palæpolitani, XXII. 25.
Paludamentum, XXV. 16.
Palustris itineris difficultas, XXII. 2.
C. Papirius Maso pontifex, moritur, XXV. 2. *Vid.* & XXI. 25.
C. Papirius L. F. Maso, decemvir sacrorum, moritur, XXV. 2.
Pateras aureas legati a Pæsto Romam adferunt, XXII. 36. in Patres lecti a Buteone dictatore insignes variis titulis viri, XXIII. 23.
Patriæ caritas per omnes ordines velut uno tenore pertinens, XXIII. 49.

Pecuniâ privatâ conducuntur, quæ ad exercitum Hispanienſem opus ſunt, XXIII. 49.
Pecuniæ a privatis ad ſublevandam ærarii inopiam collatæ, XXIV. 18.
T. Pedanius centurio ſignifero ſignum adimit, in hoſtes jacit, & in caſtra Pœnorum irrumpit, XXV. 14.
Pelliti Sardi, XXIII. 40.
Perfidia Barbarica, XXV. 33.
—— Punica, XXI. 4.
Perfugæ virgis in Comitio cæſi & de ſaxo dejecti, XXIV. 20.
Perolla, Calavii filius, interficiendi Annibalis conſilium capit, XXIII. 8. adverſatur ei pater, 9. cedit patri, ejuſque ad patrem oratio, *ibid.*
Peruſina cohors intrat Caſilinum, XXIII. 17.
Peſtis Syracuſis. XXV. 26.
Petelia urbs in Bruttiis, XXIII. 30.
Petelinorum fides erga Romanos, & legatio ad ſenatum, XXIII. 20.
Phileas Tarentinus, vir inquieti animi, educit cuſtodiâ obſides Tarentinorum, XXV. 7.
Philemenus, conjuratione factâ cum nobilibus juvenibus Tarentinis, prodit Annibali Tarentum, XXV. 8, 9.
Philippus Macedonum rex. Ad eum legati miſſi ad deposcendum Demetrium Pharium, XXII. 33.
legatos mittit ad Annibalem, XXIII. 33. eum inter & Annibalem fœderis leges, *ibid.* ad eum legati Pœnorum, 34. legationem alteram ad Annibalem mittit, 39. bellum movet parum proſpero eventu, XXIV. 40.
Philiſtio, præfectus Epicydis, interficitur Syracuſis, XXV. 28.
Philodemus Argivus tradit tumulum Euryalum Romanis, XXV. 25.
Picenum, XXI. 62.
Picenus ager, XXII. 9.
Pileus. ad Pileum vocati ſervi, XXIV. 32.
L. Pinarius, Ennæ præfectus, Ennenſes rebellionem meditantes cædit, XXIV. 37-39.
Pinneus Illyriorum rex. Ad eum legati a Roman. miſſi, XXII. 33.
Piſæ, XXI. 39.
Piſcina publica, XXIII. 32. ad Piſcinam publicam tribunalia poſita, *ibid.*
Piſo, Annalium auctor, XXV. 39.
Placentia colonia deducta, multum indignantibus Gallis, XXI. 25.
Placentiam victi ab Annibale fugiunt Romani, XXI. 56. *Vid.* & 57, 59.

Plebeii ambo coss. primi, XXIII. 31.
Plebeii nobiles, XXII. 34, 35.
Plutei in oppugnandis urbibus adhibiti, XXI. 61.
Pocula faciunt Galli ex calva hostium, XXIII. 24.
Polyclitus, præfectus Epicydis, interficitur Syracusis, XXV. 28.
Polyænus Syracusanus pro ara Concordiæ orationem habet & liberam & moderatam, XXIV. 22.
L. Pomponius Veientanus, præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, vincitur & capitur, XXV. 1. idem publicanus, malis artibus famosus, *ibid.* & 3.
Man. Pomponius Mato, magister equit. vitio creatus, abdicat se magistratu, XXII. 33. creatur prætor, 35. *Vid.* & XXII. 55. XXIII. 24.
Sex. Pomponius legatus cos. Sempronii, XXI. 51.
Pontifex max. intra annos centum ac viginti nemo, qui non sedisset sellâ curuli, XXV. 5.
—— eligebatur a populo, *ibid.*
Pontificum collegium de religione consulitur & decernit, XXII. 9.
Pontifices minores, XXII. 57.
Populus prodictatorem jubet, XXII. 8, 31.
—— consultus de pace facienda, XXI. 18, 19.
Porta Capena, XXV. 40. coss. edicunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores ad portam Capenam convenirent, XXIII. 32.
—— Carmentalis, XXIV. 47. XXV. 7.
Portus Trogiliorum, XXV. 23.
L. Postumius Albinus, prætor, XXII. 35. tertiùm cos. absens creatur, XXIII. 24. unà cum exercitu cæditur a Gallis, *ibid.*
M. Postumius Pyrgensis, publicanus, XXV. 3. ejus avaritia & fraus, *ib.* accusatur apud populum, *ibid.* creat tumultum, *ib.* rei capitalis dies ei dicitur, 4. abit in exsilium, *ibid.*
Præda militi concessa, XXIII. 15, 37. XXIV. 16, 40.
Prædæ aviditate amissa occasio rei bene gerendæ, XXI. 48.
Prædâ partiendâ, & stipendio cum fide exsolvendo, milites sibi maximè conciliat Annibal, XXI. 5.
Prædiis prædibusque populo cavendum, si ex ærario pecunia mutua detur, XXII. 60.
Prænestini quingenti cum Perusina cohorte post Cannensem pugnam defendunt Casilinum adversùs Annibalem, XXIII. 17-19. pacti pretium quo redimerentur, se tradunt, 19. iis senatus Roman. duplex stipendium & quinquennii militiæ vacationem decernit, XXIII. 20.

Præſidio decedere, apud Rom. capitale, XXIV. 37.
Prætextati, id eſt, qui nondum togam virilem ſumpſiſſent, aſſumpti ad militiam, XXII. 57.
Prætor urbanus ſenatum vocat, XXII. 55.
Prætorum quorum juriſdictio eſt, tribunalia, XXIII. 32.
Prætores, etiam quibus juriſdictio evenerat, juſſi rem militarem adminiſtrare, *ibid.*
Prætoria tria circa Capuam erecta, XXV. 22.
Prætutianus ager, XXII. 9.
Primipili centurio, XXV. 19.
Princeps primus centurio, XXV. 14.
Princeps tertiæ legionis, *ibid.*
Prodictator Q. Fabius Maximus creatur, XXII. 8.

Prodigia.

Ædes Vulcani de cœlo tacta, XXIV. 10.
—— Jovis Ariciæ, XXIV. 44.
—— duæ in Capitolio, XXV. 7.
—— Spei in foro olitorio, XXI. 62.
Angues duo, perpetrato ſacrificio, ex occulto ad exta allapſi, jecur edunt, conſpectique repentè ex oculis abeunt, XXV. 16.
Apum examen Romæ in foro viſum, XXIV. 10. & in arbore imminente prætorio, XXI. 46.
Ara in cœlo, ſpeciesque hominum circa eam cum candida veſte viſæ, XXIV. 10.
Atrium publicum in Capitolio de cœlo tactum, XXIV. 10.
Bos femina locuta, XXIV. 10.
Bos peperit equuleum, XXIII. 31.
Bos in foro Boario in tertiam contignationem ſuâ ſponte eſcendit, atque territus habitatorum tumultu ſeſe dejecit, XXI. 62.
Cære ſortes extenuatæ, *ibid.*
Capræ lanatæ factæ, XXII. 1.
Cœlum findi velut magno hiatu viſum, quáque patuit, ingens lumen effulſit, XXII. 1.
Corvus in ædem Junonis devolavit, & in ipſo pulvinario conſedit, XXI. 62.
Corvi nidum faciunt in æde Soſpitæ Junonis, XXIV. 10.
Creta pluit, *ibid.*
Flumen Amiterni cruentum fluxit, XXIV. 44.
Fons in vico Iſtrico ſub terra tantâ vi aquarum fluxit, ut ſerias doliaque velut impetu torrentis tulerit, XXIV. 10.
Fons Herculis cruentis ſparſus manavit maculis, XXII. 1.
Gallina in marem, Gallus in feminam ſeſe vertit, *ib.*
Haſta Martis ſuâ ſponte promota, XXIV. 10. *Vid.* & XXI. 62.

Homines aliquot de cœlo tacti exanimatique, XXII. 36.
Infans in utero matris clamat Io triumphe, XXIV. 10.
—— ingenuus femestris in foro Olitorio triumphum clamat, XXI. 62.
Legiones armatæ in Janiculo visæ, XXIV. 10.
Lunæ duæ interdiu ortæ, XXII. 1.
Lupus vigili gladium e vagina aufert, XXI. 62.
Mare arsit. XXIII. 31.
Milites fulmine icti, XXII. 1.
Militibus aliquot spicula arserunt, *ibid.*
Murus ac portæ de cœlo tactæ, XXIV. 44.
—— turresque fulminibus discussæ, XXV. 7.
Navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ, XXIV. 44.
Navium species de cœlo affulsit, XXI. 62.
Palma viridis arsit. XXIV. 20.
Parmæ in cœlo visæ, XXII. 1.
Sanguine pluit Calibus & Romæ in foro Boario, XXIV. 10.
Saxum ingens Reate volitare visum, XXV. 7.
Scipio circumeunti vigilias equiti in manu arsit, XXII. 1.
Scuta sanguinem sudarunt, *ibid.*
Signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manarunt, XXIII. 31.
Sol rubere visus solitò magis, similisque sanguineo, XXV. 7.
Sortes suâ sponte extenuatæ, unaque excidit ita scripta *Mavors telum concutit*, XXII. 1.
Species hominum circa aram in cœlo cum candidâ veste, XXIV. 10.
Stagnum Mantuæ effusum Mincio amni, cruentum visum, *ib.*
Vir ex muliere factus, *ibid.*
Vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese proripuit, multosque circumstantes cruore respersit, XXI. 63.
Prodigia quo ritu procurata, XXIV. 10. *& passim ubi prodigiorum mentio.*
Prodigiorum religio retinet cos. XXIII. 36.
Prodigia (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata, & temere credita, XXI. 62. *Vid. &* XXIV. 10. ludibria oculorum auriumque credita pro veris, XXIV. 44.
Proditionis supra septuaginta Nolani damnati securi percutiuntur, XXIII. 17.
Promontorium Miseni, XXIV. 13.
—— Pachyni, XXIV. 35.
Proserpina, XXIV. 39.
Provincias inter se sortiebantur prætores, XXII. 35.
Provinciæ prorogatæ, XXII. 34. XXIII. 31. *& sæpe aliàs.*
Ptolemæi statua, XXIII. 10.

Publicanorum privatâ pecuniâ respublica administrata, XXIII. 48, 49.
Publicanorum fraus in ementiendis naufragiis, XXV. 3.
turbant concilium plebis, *ibid.* & 4.
L. Publicius Bibulus trib. mil. de legione secunda, XXII. 53.
Pugnæ Rom. terrestres & navales, XXI. 50, 55, 57. XXII. 5, 6, 7, 16, 19, 47. XXIII. 40. 41, 44. XXIV. 41.
Pulvinaria sex diis duodecim, XXII. 10.
Punica perfidia, XXI. 4.
Punica religio, XXII. 6.
Pupillares pecuniæ in auxilium ærarii Romani collatæ, XXIV. 18.
Cn. Pupius duumvir ædis Concordiæ faciendæ causâ, XXII. 33.
Puteoli, XXIV. 12. XXV. 22. Puteolos tentat Annibal frustra, XXIV. 13.
Pyrenæi montes, XXI. 23.
Pyrenæus saltus, *ibid.*
Pythius Apollo, XXIII. 11.

Q

QUADRIGATI nummi, XXII. 52.
Quæstus omnis visus Patribus indecorus, XXI. 63.
Quieti dabat Annibal id quod gerendis rebus supererat, sine discrimine noctium aut dierum, XXI. 4.
Quinqueremes, XXI. 17.
Quinque viri muris turribusque reficiendis creati, XXV. 7.
Cæso Quintius Flamininus duumvir creatur ædis Concordiæ faciendæ causâ, XXII. 33.
L. Quintius Flamininus augur creatur, XXV. 1.
T. Quintius Crispinus, præfectus a Marcello classi castrisque veteribus, XXIV. 39.
T. Quintii Crispini, & Badii Campani singulare certamen, XXV. 18.

R

REATE, XXV. 7.
Religio nova objecta ex carminibus Marcianis, XXV. 12.
Religionis externæ inductio perniciosa, XXV, 1.
Regis mali typus, XXIV. 5.
Rhegium civitas, XXIV. 1. Rhegium tentant Pœni, *ibid.*
Rhegini manent in fide erga Romanos, XXIII. 30.
Rhodanus, XXI. 31. Rhodanum trajicit Annibal, XXI. 26.
Rhodani ostia, *ibid.*
Romanorum amor in patriam, XXIII. 49. XXIV. 18.

Ruſcino urbs, XXI. 24. Ruſcinonem convenerunt aliquot Galliæ populi adversùs Annibalem, *ibid.*

S

SACRAMENTO dicunt etiam minores ſeptemdecim annis, XXV. 5.
Sacrificia aliquot extraordinaria Romæ ex fatalibus libris facta, XXII. 57.
Sacrificuli ex alieno errore quæſtum facientes. XXV. 1.
Sacrum anniverſarium Cereris intermiſſum, XXII. 56.
Sacra Apollini & Latonæ ex S. C. XXV. 12.
—— externa Romæ vetita, XXV. 1.
Saguntum, civitas opulentiſſima ultra Iberum, XXI. 7. oppugnatur & capitur ab Annibale, 15. aurum argentumque omne in ignem conjiciunt, eódemque ſemet ipſi plerique præcipitant, 14. obſides Hiſpanorum Sagunti, XXII, 22. Saguntum recipitur a Romanis, & cultoribus antiquis reſtituitur, XXIV. 42.
Saguntini, XXI. 2. iis minatur Annibal, 6. legatos Romam mittunt, *ibid.* fidem ſocialem uſque ad perniciem colunt, 7. eorum in obſidione conſtantia, 11.
Salapia, XXIV. 20, 47.
Salaſſi montani, XXI. 38.
Salinæ Romanæ, XXIV. 47.
Sallentinorum ignobiles urbes deficiunt ad Annibalem, XXV. 1.
Sallentinus ager, XXIV. 20.
Saltus Apuliæ, *ibid.*
—— Caſtulonenſis, XXII. 20.
Salyum montes, XXI. 26. *Vid.* Salluvii.
Samnites deficiunt ad Pœnos, XXII. 61.
Samnitium legatorum ad Annibalem oratio, XXIII. 42.
Samnites Caudini, *ibid.*
Sardi clandeſtinam legationem ad Pœnos mittunt, XXIII. 32. cæduntur a Rom. 40. perdomantur, 41.
Sardinia inſula, XXI. 1. XXII. 31.
Sarmenta arida boum cornibus præligantur & accenduntur, XXII. 16, 17.
Satellites armatos ſibi circumdat Hieronymus, qui nulli Hieroni fuerant, XXIV. 5.
Saticulanus ager, XXIII. 14.
Saturnalia diem ac noctem clamata, XXII. 1.
Saturni ædes, *ibid.* ad ædem Saturni immolatum, & lectiſternium imperatum, *ibid.*
Saxa Formiana, XXII. 16.

Saxa infuso aceto putrefacta, XXI. 37.
Scenica ars minimè apud Græcos pudori, XXIV. 24.
Scissis, oppidum Hispaniæ expugnatum, XXI. 60.
Scriba pontificis ob stuprum cum Vestali virgine ad mortem virgis cæditur, XXII. 57.
L. Scribonius, legatus captivorum qui in potestate Annibalis erant, XXII. 61.
L. Scribonius Libo triumvir mensarius factus, quum esset tribunus plebis, XXIII. 21. *Vid.* & XXII. 61.
Scuta Gallorum, XXII. 46.
—— Hispanorum, ejusdem ferè formæ ac Gallorum, *ib.*
Secures prælatæ coss. extra urbem, XXIV. 9.
Sella curulis, XXV. 5.
Semigermanæ gentes, XXI. 36.
Sempronius Blæsus, quæstor, occisus cum mille hominibus, XXII. 31.
P. Sempronius Tuditanus ex ædilitate curuli prætor creatur, XXIV. 43. *Vid.* & 44. XXV. 3.
Ti. Sempronius Gracchus mag. equit. XXII. 57. castris Rom. præfectus, absente dictatore, Casilinum mittit frumentum & nuces, XXIII. 19. quum mag. equit. & ædilis curulis esset, cos. creatur, XXIII. 24. senatum habet, consolatur Patres, eosque adhortatur ne calamitatibus succumbant, 25. init consulatum, 30. ei volonum exercitus forte evenit, 32. ejus res gestæ, 35, 36, 37. ei prorogatur imperium, XXIV. 10. vincit Hannonem Pœnum, 14, 15. volonibus dat libertatem, 16. secundùm cos. absens creatur, 43. in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu facit, XXV. 1. aliquot ignobilia oppida Lucanorum capit, *ibid.* ei imperium prorogatur, 3. ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubetur, 15. triste prodigium Graccho sacrificanti factum, 16. proditione circumvenitur, *ibid.* exanimis ad Annibalem mittitur, ponturque cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris, *ibid.* de ejus obitu varia fama, 17. item de ejus funere, *ibid.*
Ti. Sempronius Longus cos. XXI. 6. in Siciliam mittitur, 17. capit Melitam, 51. revocatur in Italiam, *ibid.* venit ad collegam, *ibid.* pugnæ adversùs Annibalem cupidus, 53. educit copias, 54. vincitur, 55, 56. alia pugna inter Sempronium & Annibalem, 59. prospere pugnat cum Hannone Pœno, XXIII. 37.
Senatores octoginta occiduntur in prœlio ad Cannas, XXII. 49.
Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet, XXIII. 32.

Senatus habitus in Capitolio, XXIV. 10.
Senatusconsultum ut privati nautas darent, XXIV. 11.
—— de coercendis superstitionibus & externis religionibus Romæ exortis, XXV. 1.
—— de ludis Apollini, reque divina faciunda, XXV. 12.
C. Servilius, trinmvir coloniæ Placentiam deducendæ, XXI. 25. a Gallis comprehenditur, *ibid.*
C. Servilius legatus frumento in Etruria coempto instruit arcem Tarentinam, XXV. 15.
C. Servilius Casca, tribunus pleb. XXV. 3.
Cn. Servilius Cæpio, pontifex, XXV. 2.
Cn. Servilius Geminus, cos. XXI. 57. XXII. 1. Sardiniæ & Corsicæ oram circumvectus, Menigem insulam vastat, 31. Fabii artibus bellum gerit, 32. in consilio assentitur Paulo adversùs Varronem, 43. occiditur ad Cannas, 49.
Servus, interfecti domini ultor, occidit Asdrubalem, XXI. 2. ejus in tormentis constantia, *ibid.*
Servi quinque & viginti in crucem acti, quòd in Campo Martio conjurassent, XXII. 38.
Servi in militiam allecti Romæ, XXII. 57. eorum octo millia armantur, *ibid.*
—— vocati ad pileum, XXIV. 32.
Sibyllini libri aditi, XXII. 9.
Sicilius fecuri percussus, XXIII. 37.
Siculorum res a M. Marcello compositæ, XXIV. 40.
Signifer omni vi moliens signum convellere nequit, XXII. 3.
Signum pugnæ propositum, XXII. 45.
Signum datum, id est jussus imperatoris per totum exercitum perlatus, XXI. 14.
Signum Junonis a matronis dedicatum in Aventino, XXI. 62.
Signum Martis, XXII. 1.
Signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Marcellus Romam devehit, atque inde primum initium mirandi Græcarum artium opera factum, XXV. 40.
Simulacra luporum, XXII. 1.
Sinuessa colonia, XXII. 14.
Sinuessanæ aquæ, XXII. 13.
Sociis Romanorum in bello Annibalis constat fides, quia justo & moderato regebantur imperio, *ibid.*
Socii navales, XXI. 49.
Somnium Annibalis, XXI. 22.
Sopater, Syracusis prætor creatur, XXIV. 23. ejus oratio de Andranodori & Themisti cæde, 25.
Sosis & Theodotus, interfecto Hieronymo, regiis equis Syracusas contendunt, XXIV. 21. eos adloquitur An-

dranodorus, 22. Sofis mittitur a Marcello ad Philodamum præfectum arcis Euryali, XXV. 25.
Sofitheus Magnes, legatus Philippi, XXIII. 39.
Sparti ad rem nauticam usus, XXII. 20.
Speculator Pœnus, Romæ deprehensus, præcisis manibus dimissus, XXII. 33.
Spei templum, XXIV. 47. reficitur, XXV. 7.
Spoletium frustra tentat Annibal, XXII. 9. *de Spoletio vid.* & XXIV. 10.
Spolia vetera hostium templis porticibusque detracta armando militi, XXII. 57. XXIII. 14.
Stans cibum potumque capere jussus miles ignominiæ causâ, XXIV. 16.
Statius Trebius pollicetur se traditurum Compsam Annibali, XXIII. 1.
Statius Metius, præfectus præsidii Casilini, XXIV. 19.
Statorius ad Syphacem Numidarum regem a Scipionibus mittitur legatus, XXIV. 48.
Statua Manicii Prænestinorum præfecti loricata, XXIII. 19.
—— Ptolemæi, XXIII. 10.
Stenius Ninnius Celer, hospes Annibalis Capuæ, XXIII. 8.
Stratagema Annibalis, XXI. 27. XXII. 16, 17.
—— Gallorum, XXIII. 24.
—— Philemeni proditoris, XXV. 9.
Suessetani Hispaniæ populus, XXV. 34.
Suessula urbs, XXIII. 14, 17. XXIV. 46. XXV. 7, 22.
Suffragia quomodo Romæ lata, XXIV. 7, 9. XXV. 3.
C. Sulpicius prætor creatur, XXV. 41.
P. Sulpicius Galba, Servii filius, qui nullum antea curulem magistratum gesserat, cos. creatur, *ibid.*
Supplicatio belli Carthaginiensis causâ, XXI. 17. XXII. 10.
—— per triduum ad omnia pulvinaria, XXII. 1.
—— Fortunæ in Algido, XXI. 62. ad eadem Herculis, *ibid.*
Supplicationes omnibus diis, quorum pulvinaria Romæ sunt, indictæ, XXIV. 10.
Supplicationes ad omnia delubra, XXIV. 11.
—— ad omnia pulvinaria, XXV. 7.
P. Sura, legatus, XXII. 31.
Surrentini populi deficiunt ad Pœnos, XXII. 61.
Sylva Litana, XXIII. 24.
Syphax rex Numidarum a Scipionibus appetitus jungit amicitiam cum Romanis, XXIV. 48. vincitur a Masinissa, 49. in Mauruſios fugit, *ibid.*
Syracusis turbæ magnæ post mortem Hieronymi, XXIV. 21-27. pax cum Romanis decreta, dein turbata, 28-

32. Syracusæ sub dominationem Hippocratis & Epicydis cadunt, 32. terrâ marique oppugnantur a Marcello, 33. Archimede defendente, 34. oppugnatione absistunt Romani, & obsidendo arcent commeatus, *ibid.* Syracusæ captæ, XXV. 23-31. Syracusarum spolia Romam devecta, 40.

T

Tagus, fluvius, XXI. 5.
Tarentum, urbs, XXIV. 13.
—— proditur Annibali, XXV. 8, 9.
Tarentina arx oppugnatur ab Annibale, XXV. 11. Tarentinæ arci provident Romani, 15.
Tarentini deficiunt ad Pœnos, XXII. 61. illorum legati ad Annibalem, XXIV. 13. eorum obsides apud Rom. quum fugissent ab urbe, retracti de saxo dejiciuntur, XXV. 7.
Tarentinus portus, XXIII. 33.
Tarracina, XXII. 15.
Tarracinæ flumen, XXIV. 44.
Tarraco, XXI. 61.
Tarraconis portus, XXII. 22.
Tarteſſii, Hispaniæ populi, XXIII. 26.
Taurini populi, XXI. 38, 39.
Taurinorum caput gentis expugnat Annibal, XXI. 39.
Teanum Apulum, XXIII. 24.
—— Sidicinum, XXII. 57.
Telesia, urbs in Samnio, capitur ab Annibale, XXII. 13. vi capitur a Romanis, XXIV. 20.
Templum Fortunæ, XXIV. 47.
—— Jovis Olympii, XXIV. 21.
—— Jovis Vicilini, XXIV. 44.
—— Junonis Laciniæ, XXIII. 23. XXIV. 3.
—— Matutæ Matris, XXIV. 47.
—— Spei, *ibid.*
Templis insignibus etiam aliqua miracula affinguntur, XXIV. 2.
C. Terentius Varro humili & sordido loco natus, suasor legis de æquando magistri equit. & dict. jure, creatur cos. XXII. 25, 35. conciones multas ac feroces habet, 38. ejus & Æmilii collegæ discordia, 41, 44. signum pugnæ ad Cannas proponit, 45. fugit Venusiam, 49. ipsi redeunti a clade Cannensi, obviam itum ab omnibus ordinibus, 61. ejus ad legatos Campanos oratio, XXIII. 5. procos. jubetur Piceno agro præsidio esse, 32. ei per omnes annos post fugam ab Cannis prorogatum imperium, XXV. 6.

Q. Terentius, legatus, XXI. 63.
Terræ motus, qui multarum urbium Italiæ magnas partes proſtravit, non animadverſus a pugnantibus, XXII. 5.
Themiſtus, Gelonis gener, ob ſociata cum Andranodoro conſilia, occiditur, XXIX. 24, 25.
Theodotus, unus ex conjuratis in Hieronymi cædem, traditur Andranodoro torquendus, XXIV. 5. celat conſcios, & Thraſonem inſontem conſilii auctorem mentitur, *ibid.*
Theodotus & Soſis, interfecto Hieronymo, regiis equis Syracuſas contendunt, XXIV. 21. eos adloquitur Andranodorus, 22.
Thraſo familiaris Hieronymo Syracuſanorum regi, XXIV. 5. nominatur inter conjuratos, *ibid.* traditur ad ſupplicium inſons, *ibid.*
Tonitru ineunti magiſtratum ſuperveniens, vitio creatum arguebat, XXIII. 31.
Transfugæ verberati & ſecuri percuſſi, XXIV. 30.
Traſimenus lacus, XXII. ad eum Annibalis caſtra & inſidiæ, *ibid.* ad Traſimenum pugna, 6, 7. XXIV. 13.
Tribuni legionis primæ, ſecundæ, tertiæ, XXII. 53.
Tributum duplex imperatum civibus Rom. XXIII. 31.
Tribu moti, XXIV. 18.
Tricorii populi, XXI. 31.
Triumviri coloniæ deducendæ creati, XXI. 25.
—— bini creari juſſi, qui citra & ultra quinquageſimum lapidem in pagis foriſque & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent, XXV. 5.
—— bini, uni ſacris conquirendis, alteri reficiendis ædibus ſacris, creati, XXV. 7.
—— capitales incuſantur ab ſenatu, quòd cœtus ſacrificantium novo more non prohiberent, XXV. 1.
—— menſarii facti ob argenti penuriam, XXIII. 21. XXIV. 18.
Trogiliorum portus, XXV. 23.
Turdetani pop. XXI. 6. lites inter eos & Saguntinos ab Annibale ſatæ, *ibid.* iis ut Saguntini res reddant, poſtulat Annibal, 12. in poteſtatem redacti, ſub corona venduntur, XXIV. 41. eorum urbs deleta, *ibid.*
Turres murorum, XXI. 6.
—— contabulatæ, XXIV. 34.
Tycha, nomen partis Syracuſanæ urbis, XXIV. 21. XXV. 25.
Tyrannidem, pedibus tractus, inſidentem equo relinquere non debet, auctore Dionyſio tyranno, XXIV. 22.

V

VACCÆI, Hiſpana gens, vincuntur ab Annibale, XXI. 5.
Valerius Antias hiſtoriæ Roman. ſcriptor, citatus, XXV. 39.
Valerius Flaccus, trib. mil. XXV. 14.
M. Valerius Lævinus, prætor, XXIII. 24, 30, 31, 37. proprætore præeſſe jubetur oræ maritimæ ad Brundiſium, XXIV. 10. mittit M. Livium qui Tarentum tueatur, 20. ad eum legati ab Orico, 40. ejus res geſtæ in Græcia adversùs Philippum, *ibid.*
P. Valerius Flaccus legatus ad Annibalem miſſus, XXI. 6.
P. Valerius Flaccus legatus Marcelli in pugna ad Nolam, XXIII. 16. præfectus claſſis, 34, 38.
T. Valerius legatus, XXIV. 40.
Vates ex alieno errore quæſtum facientes, XXV. 1.
Vaticini libri jubentur ad prætorem deferri, *ibid.*
Velamenta ſupplicum, XXV. 25.
Venationis prætextu occupatum & proditum Tarentum, XXV. 9.
Veneri & Marti pulvinar in lectiſternio, XXII. 10.
Venus Erycina, XXII. 9. ejus ædes dedicatur a Q. Fabio Maximo, XXIII. 30, 31.
Venuſini profugos a Cannenſi pugna benignè & hoſpitaliſter excipiunt, XXII. 54.
Ver ſacrum vovetur, XXII. 9, 10.
Vergiliarum ſidus, XXI. 35.
Veſtæ pulvinar in lectiſternio, XXII. 10.
Veteres campi, XXV. 16.
L. Veturius Philo, dictator comitiorum habendorum causâ, XXII. 33.
Vexillum in hoſtes jactum, XXV. 14.
Via Flaminia, C. Flaminii cenſoris opus, XXII. 11.
—— Fornicata, Romæ, XXII. 36.
Vibius Accuæus, præfectus cohortis Pelignæ, arreptum vexillum trans vallum hoſtium trajicit, XXV. 14. ob ſtrenuum factum donatur, *ibid.* Vibius Virrius, unus e legatis Campanis ad Varronem conſ. miſſis, ſuadet ſuis defectionem ab Roman. XXIII. 6.
Vibonenſis ager, XXI. 51.
Vicilini Jovis templum in agro Compſano, XXIV. 44.
Victoria aurea pondo trecentûm viginti ab Hierone ſenatui Rom. dono miſſa in Capitolio locatur, XXII. 37.
Victoriæ mons, XXIV. 41.
Victumviæ, emporium, XXI. 45. Victumviæ captæ, fuſis & trucidatis oppidanis, 57.

Viduarum pecuniæ in ærarium collatæ, XXIV. 18.
Vigilia prima, XXI. 27. XXIII. 35.
—— tertia, XXV. 38.
—— quarta, XXI. 47. XXIV. 46. XXV. 13.
Vigiliæ ab exercitu Annibalis per quatriduum & tres noctes toleratæ, XXII. 2.
Vinearum usus in oppugnationibus, XXI. 61. XXIII. 18.
Vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese proripuit, multosque circumstantes cruore respersit, XXI. 9.
Umbria, XXII. 9.
Vocontii, XXI. 31.
Volcæ, XXI. 36.
Volones, id est, servi in militiam conscripti, XXII. 57. XXIII. 32. XXIV. 11, libertatem tacitis votis expostulant, XXIV. 14. iis libertatem promittit Ti. Gracchus referentibus capita hostium, *ibid.* capita hostium abscindunt, quæ abjicere jubentur, 15. iis datur libertas, 16. segniores ex iis notantur, *ibid.* Beneventi in publico pileati epulantur omnes, *ibid.* simulacrum celebrati ejus diei Gracchus Romæ pingi jubet in æde Libertatis, *ibid. Vid. &* XXV. 20, 22.
Volsciani Hispaniæ populi, XXI. 19. eos contra Pœnos sollicitant legati Romani, *ibid.* eorum celebre per Hispaniam ad legatos Rom. responsum, *ibid.*
Uticam T. Otacilius cum classe trajicit, XXV. 31.
Vulcani, ædes in Campo, XXIV. 10.
—— insulæ, XXI. 49, 51.
Vulturnus fluvius, XXII. 14. XXIII. 14, 19. ad Vulturni ostium castellum communitum, ubi postea urbs fuit, XXV. 20, 22.
Vulturnus ventus, XXII. 43. prospectum, in prœlio cum Annibale, multo pulvere in ora volvendo, adimit Roman. 46.

X

Xenophanes princeps legationis a Philippo missæ ad Annibalem, in præsidia Romana incidit, XXIII. 33. astu elapsus, fœdus facit cum Annibale, *ibid.* rursum captus a Rom. ad consulem ac deinde Romam deportatur, 34, 38.

Z

Zacynthus insula propinqua Ætoliæ, XXI. 7.
Zoippus gener Hieronis, tutor Hieronymi, XXIV. 4, 5. legatus ad regem Ptolemæum, voluntarium sibi consciscit exsilium, 26. ejus uxor Heraclea & filiæ a Syracusanis interficiuntur, *ibid.*

CATALOGUE.

CICERONIS Opera ; recensuit Lallemand, 14 vol. in-12. 1768.

Orationes omnes, 3 vol. in-24.

Orationes quæ in Universitate Parisiensi vulgò explicantur cum notis selectis, juxta accuratissimam Lallemand editionem, 3 vol. in-12. 1768.

Opera Philosophica, in-12.

Eclogæ, quas in usum puerorum selegit, & Gallicas ex Latinis fecit Olivetus, in-12.

Oraisons choisies de Cicéron, traduction revue par MM. d'Olivet & de Wailly, avec le Latin à côté, sur l'édition de M. l'Abbé Lallemand, & avec des Notes, 4 *vol. in*-12. 1772.

Les Livres de l'Amitié, de la Vieillesse, les Paradoxes, le Songe de Scipion, latin & françois, par M. de Barrett, *in*-12. 1768.

Les Offices, par le même, *in*-12. 1768.

Pensées de Cicéron, traduites, pour servir à l'éducation de la Jeunesse, par M. l'Abbé d'Olivet, nouv. édition, revue & augmentée, *in*-12. 1771.

Philippiques de Démosthène & Catilinaires de Cicéron, sixieme édition, revue avec soin, par le même Traducteur, *in*-12. 1771.

Du même. Entretiens sur la Nature des Dieux, quatrieme édition, 2 *vol. in*-12. 1765.

Du même. Tusculanes de Cicéron, traduites par MM. Bouhier & d'Olivet, quatrieme édit. 2 *vol. in*-12. 1766.

Remarq. sur Cicéron, par le Président Bouhier, de l'Académie Françoise, *in*-12. 1766.

Selecta e Cicerone præcepta moribus informandis idonea, ad usum Scholarum, in-18. *nova editio.* 1772.

Cæsaris Commentarii, in-18.

Les mêmes, latins & franç. par M. de Wailly ; 2 *vol. in*-12.

Cornelius Nepos, traduction nouvelle, avec des Notes géographiques & hiſtoriques, latin & françois, *in*-12. 1771.

Cornelius Tacitus, juxta accuratiſſimam Lallemand editionem, in-12. 1769.

Juvenalis cum interpretatione ac notis Juvencii, in-12. *nova editio.* 1771.

Le même, traduit par Tarteron, *in*-12.

Novum J. C. Teſtamentum, in-24. 1770.

Le même, traduit par M. Valart, *in*-24.

Faciles aditus ad Linguam Latinam, ſeu Excerpta quædam ex Colloquiis Math. Corderii, & Apophtegmatibus Eraſmi. Acceſſerunt amœnæ Fabulæ, in-12. 1767.

Penſées de Sénèque, traduites en françois, pour ſervir à l'Education de la Jeuneſſe, par M. de la Beaumelle, nouvelle édition, *in*-12. 1768.

Coutumes & Cérémonies obſervées chez les Romains, pour faciliter l'intelligence des Anciens auteurs, traduit par Desfontaine, *in*-12.

Ovidii Metamorphoſeon, cum notis gallicis & Appendice gallico de Diis & Heroibus Poeticis, ad uſum Scholarum, in-12. 1771.

Les mêmes, latin. & franç. 2. *vol. in*-12. 1766.

Phædri Fabulæ, P. Syri Sententiæ, Faerni Fab. cum notis gallicis. 1771.

Les mêmes, en latin & en françois, *in*-18.

Plinii Epiſtolæ & Panegyricus, in-12. 1769.

Ejuſdem Panegyricus, in-24.

Lettres de Pline & Panégyrique de Trajan; trad. par M. de Saci, 3. *vol. in*-12. 1773.

Traité de l'Amitié, par Sacy, *in*-12.

Théâtre des Grecs, par le P. Brumoy, 6 *vol. in*-12.

Danetii Diction. Latino-Gallicum, in-4°.

Dictionarium, Latino-Gallicum, Duci Burgundiæ dicatum, in-4°.

Dictionnaire Universel du P. le Brun, françois & latin, *in*-4°. troisᵉ. édition. 1770.

Le même en abrégé, françois & latin, dédié à Monseigneur le Dauphin, ouvrage composé sur le modele du Boudot, *in*-8°. 1771.

Le Petit Apparat Royal, nouvelle édition, corrigée & considérablement augmentée, d'après les Dictionnaires du P. Joubert & du P. le Brun, *in*-8°. 1770.

Dictionarium Universale, seu Boudot, in-8°.

Novitius, 2. vol. in-4°.

Gradus ad Parnassum, in-8°.

Schrevelii Lexicon, Græco-Latinum, novissima editio, in-8°.

Erasmi, Petrarchi & Corderii selecta Colloquia, cum Notis gallicis, in-18.

Grammaire Françoise, par M. de Wailly, septieme édition, augmentée de la Prosodie & dédiée à l'Université de Paris, *in*-12. 1773.

Abrégé de la même, septieme édition, augmentée, *in*-12. 1773.

Du même. Principes de la Langue Latine, mis dans un ordre plus clair & plus étendu, à l'usage des principaux Colleges de l'Université de Paris, septieme édition, *in*-12. 1773.

Horatius, cum interpretatione & notis Juvencii, 2. vol. in-12.

Idem, cum notis, in-12.

Le même, trad. par le P. Sanadon, 3 *vol. in*-12.

Introduction à la Syntaxe latine, pour apprendre aisément à composer en lat. trad. sur la 6ᵉ édition angloise, retouchée & mise à l'usage des Colleges franç. & augm. d'un Vocabulaire lat. & franç. par M. de Wailly, *in*-12. 1773.

Hiſtoires choiſies du nouveau Teſtament, tirées des Paraphraſes d'Eraſme, lat. & franç. *in*-12.

Hiſtoire Romaine de Tite-Live, traduite en françois, par M. Guerin, nouvelle édition, retouchée, 10 *vol. in*-12. 1771.

Juſtinus cum notis ſelectiſſimis variorum, 2 vol. in-12.

Le même, trad. par M. l'Abbé Paul, lat. & franç. 2 *vol. in*-12. 1774.

Velleius Paterculus, in-24.

Le meme, trad. par M. l'Abbé Paul, lat. & franç. *in*-12. 1769.

Q. Curtius, cum notis, in-24.

Le même, trad. par Vaugelas, latin & franç. 2 *vol. in*-12.

Quintilien, de l'Inſtitution de l'Orateur, trad. par Gédoyn, nouv. édit. 4 *vol. in*-12. 1770.

Salluſtius, cum notis, in-24.

Le même, trad. par M. Beauzée, de l'Académie Françoiſe, lat. & franç. *in*-12.

Ruæi Virgilius, cum interpretatione ac notis, 3 vol. in-12.

Le même, trad. par le P. Catrou, 4 *vol. in*-12.

Anti-Lucretius, ſive de Deo & Natura, libri novem; Carmen Cardinalis de Polignac, in-12. 2 vol. pp.

Le même, trad. par M. de Bougainville, 2 *vol. in*-12. pp.

Ruris Deliciæ, ou les Agréments de la Campagne, *in*-12. Ce Recueil contient ce que les Auteurs latins & françois ont écrit de mieux en ce genre.

Santolii Hymni, ſacri & novi, in-12.

Les mêmes, trad. en vers franç. par M. l'Abbé Poupin, *in*-12.

Vanierii Prædium Ruſticum, in-8°. 1773.

Desbillons Fabulæ, quinta editio, in-12.

Rapini Hortorum, Libri IV. in-12.
Remarques sur la Langue Françoise, par M. l'Abbé d'Olivet, *in*-12. 1771.
Œuvres de Boileau, 2 *vol. in*-12.
Poëme de la Religion, par Racine, *in*-12.
Fables de la Fontaine, 2 *vol. in*-12. avec fig.
Théâtre des Grecs, par Brumoy, 6 *vol. in*-12.
Sarcotis & Caroli V. Imperat. Panegyris, Carmina, Auctore Masenio, nova editio aucta, in-12. 1771.
Eloge de Charles-Quint, Empereur, traduit du Poëme latin de Masenius, par Dom Ansart, Religieux Bénédictin de la Congrégation de S. Maur, *in*-8°. 1773.
Sannazarii Carmina, in-12.
Casimiri Sarbievii Carmina, in-12.
Ducerceau Carmina, in-12.
Ruæi Carmina, in-12.
Sanadonis Carmina, in-12.
Rapini Carmina, 3 *vol.*
Sautel Lusus Allegorici & Madeleneti Carmina, in-12.
Commirii Carmina, 2 vol. in-12.
Porée Tragœdiæ, in-12.
Traité de la Poësie Franç. par Mourgues, *in*-12.
De Imitatione Christi, ex recensione Valart, *cum fig.* in-12.
La même, trad. en franç. avec fig. *in*-12.
Eléments de la Langue Grecque, par M. Le Roy, Professeur-Émérite de Rhétorique en l'Université de Paris, *in*-8. 1773.
Par le même. Principes généraux tirés des Eléments de la Langue Grecque, ou Précis de la Grammaire simple, *in*-8.
Terentius, cum notis Juvencii, in-12.
Le même, trad. par Dacier, 3 *vol. in*-12.

De l'Imprimerie de J. BARBOU.